અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

અખિલ ભારત ગોસેવા સંઘ

વિ.

એ.પી. રાજ્ય અને અન્ય

માર્ચ ૨૯, ૨૦૦૬

[વાય. કે. સભરવાલ, મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ અને તરુણ ચેટર્જી, ન્યાયમૂર્તિ]

ઉદ્યોગો *(વિકાસ અને નિયમન)* અધિનિયમ, ૧૯૫૧; કલમ ૧૧*(૨)*/ આંધ્ર પ્રદેશ ગૌવધ પ્રતિબંધ અને પશુ સંરક્ષણ અધિનિયમ, ૧૯૭૭/આંધ્ર પ્રદેશ ગ્રામ પંચાયત અધિનિયમ, ૧૯૬૪; કલમ ૧૩૧*(૩)*/ કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા ૨૫ જુલાઈ, ૧૯૯૧ના રોજ જારી કરાયેલ

જાહેરનામું અને આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય દ્વારા ૩ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૯૨ના રોજ જારી કરાયેલ જાહેરનામું:

કંપનીને કતલખાનું ચલાવવા માટે ઔદ્યોગિક લાઇસન્સ મંજૂર કરવાની અરજી– વિવિધ સત્તાધિકારીઓ દ્વારા વાંધો નથી તેવા પ્રમાણપત્રો જારી કરવાં– રાજ્ય સરકાર દ્વારા લાઇસન્સ મંજૂર કરવાની ભલામણ– ઉદ્યોગો (વિકાસ અને નિયમન) અધિનિયમની જોગવાઇઓ મુજબ કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા ઈરાદાપત્ર જારી કરવું– ગ્રામ પંચાયત દ્વારા પરવાનગીનું સ્થગન– રાજ્ય સરકાર દ્વારા સ્થગન હુકમ ઉઠાવી લેવો– તે વિરુદ્ધ પડકાર– વડી અદાલતના એકલ ન્યાયાધીશે પલટાવ્યો– તે વિરુદ્ધ અપીલ– વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠે ઠરાવ્યું કે સંબંધિત સત્તાધિકારીઓએ તમામ સંબંધિત તથ્યોનો યોગ્ય રીતે વિચાર કરીને પરવાનગી આપી હોવાથી હસ્તક્ષેપ કરવાનો અને કતલખાનાની સ્થાપનામાં વિક્ષેપ ઊભો કરવાનો કોઈ આધાર નહોતો– અપીલમાં, ઠરાવ્યું: તપાસ હાથ ધરી અને સંતોષ પામ્યા પછી જ કતલખાનું ચલાવવાની પરવાનગી આપવામાં આવી હતી–– સ્થાન સંબંધિત આવશ્યકતાઓ/અંતર સંબંધિત પ્રતિબંધ અંગેની જોગવાઇઓ નિર્દેશાત્મક સ્વરૂપની છે –કેન્દ્રીય સરકાર અંતર સંબંધિત પ્રતિબંધ બાબતે કોઈ શરત મૂક્યા વિના પણ લાઇસન્સ જારી કરી શકતી હતી– કારણ કે લાઇસન્સ કંપનીને જારી કરવામાં આવ્યું હતું, તેથી તે શરતોના

પરિત્યાગ સમાન ગણાય– ઉપરાંત, કંપનીને રાજ્ય સરકારની ઔદ્યોગિક નીતિ અનુસાર લાઇસન્સ જારી કરવામાં આવ્યું હતું, તેથી અંતર સંબંધિત પ્રતિબંધને લાઇસન્સ રદ કરવા/એકમ બંધ કરાવવા માટે આધાર તરીકે માનવામાં આવી શકે નહીં– કારણ કે સ્થાન સંબંધિત આવશ્યકતાનો પ્રશ્ન તથ્યનો પ્રશ્ન છે, આ તબક્કે તે ઉઠાવવાની પરવાનગી આપી શકાય નહીં.

ઔદ્યોગિક પરવાનો મંજૂર કરવો – પર્યાવરણ સંરક્ષણ નિયમો – ના ભંગ અંગે – એવું ઠરાવવામાં આવ્યું: રાજ્ય પ્રદૂષણ નિયંત્રણ બોર્ડ પ્રદૂષણ નિયંત્રણના વધુ ઊંચા ધોરણો નિર્ધારિત કરી શકતું હતું, પરંતુ તે જ ધોરણોને ઘટાડવા સક્ષમ નહોતું – કારણ કે કંપનીએ પ્રદૂષણ નિવારણ માટે વિસ્તૃત ઉપકરણો સ્થાપિત કર્યા હતા, કંપનીને પ્રદૂષણનું સ્તર માન્ય મર્યાદા સુધી ઘટાડીને નિયમનું પાલન કરવા નિર્દેશ આપવામાં આવે છે – જો કંપની એવું કરવામાં નિષ્ફળ જશે, તો સત્તાવાળાઓને કંપની બંધ કરવાની દિશા આપવા માટે મુક્તતા રહેશે – પર્યાવરણ સંરક્ષણ નિયમો – નિયમ ૩ – અનુસૂચિ ૧ – પ્રવેશ ૫૦ બી.

જળ અધિનિયમ; કલમો ૧૧ અને ૨૫:

જનસભ્યોને માહિતી મેળવવાનો અધિકાર—અજાહેરાત—તેનો પ્રભાવ—ઠરાવ્યું: અધિનિયમ હેઠળની જોગવાઈઓ એવો કોઈ અધિકાર પ્રદાન કરતી નથી—આથી, અપીલકર્તાને માહિતી અજાહેર રાખવાના કારણસર

સત્તાધિકારીઓ દ્વારા એન.ઓ.સી. જારી કરવું દૂષિત બનતું નથી—ભારતનું બંધારણ, ૧૯૫૦—અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(એ).

કતલખાનું ચલાવવા માટે પરવાનો મંજૂર કરવો— ઢોર/ભેંસોની વસ્તી પર અસર — ઠરાવ્યું કે: કેન્દ્ર સરકારનો અહેવાલ પુષ્ટિ કરે છે કે કતલખાનાની કામગીરી શરૂ થયાથી ભેંસોની વસ્તીમાં કોઈ ઘટાડો થયો નથી— વૈજ્ઞાનિક/તકનીકી બાબતોમાં નિષ્ણાત સંસ્થાઓના નિષ્કર્ષો/અહેવાલોમાં અદાલતો સંવિધાનની કલમ ૨૨૬/૧૩૬ અથવા ૩૨ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે સામાન્ય રીતે હસ્તક્ષેપ કરતી નથી, તેથી એવું માનવામાં આવી શકતું નથી કે કતલખાનાનું કાર્ય ભેંસોની વસ્તીમાં ઘટાડો લાવશે— ભારતનું સંવિધાન, ૧૯૫૦— કલમો ૩૨—૧૩૬—૨૨૬.

કતલખાનું ચલાવવા માટે પરવાનગી મંજૂર કરવી કેન્દ્ર સરકારની નિકાસ નીતિના સંબંધમાં—એવું ઠરાવવામાં આવ્યું કે: સર્વોચ્ચ અદાલતે કંપનીને તેનું ઉત્પાદન ૫૦% સુધી ઘટાડવા માટે દિશાનિર્દેશો આપ્યા હોવા છતાં, માંસની કુલ નિકાસમાં ઘટાડો થયો નહોતો—અસ્તિત્વમાં રહેલી માંસ નિકાસ નીતિને રદ કરવાથી ખાનગી ઉદ્યોગસાહસિકોને માંસ ઉદ્યોગમાં રોકાણ કરવા માટે નિરોત્સાહિત કરવાનો પરિણામ આવશે—સરકારની કોઈ નીતિને માત્ર કેટલાક તથ્યાત્મક વિવાદોના આધારે રદ કરી શકાતી નથી—રાજ્યના નીતિનિર્દેશક તત્ત્વો અને મૂળભૂત ફરજો પોતે જ કોઈ નીતિને અમાન્ય ઠેરવવા માટે આધાર બની શકતા નથી—પ્રશ્નાધીન નીતિ બંધારણીય જોગવાઈઓનો ભંગ કરતી નથી

—આથી, તેને રદ કરી શકાય નહીં—ભારતનું બંધારણ, ૧૯૫૦—અનુચ્છેદ ૨૧—૩૯(બી) અને (સી)—૪૭-૪૮।

ગૌવંશીય પ્રાણીઓના વધ પર પ્રતિબંધ—એ.પી. અધિનિયમ, ૧૯૭૭ હેઠળની જોગવાઈઓનો બોમ્બે પ્રાણી સંરક્ષણ (ગુજરાત) સુધારા અધિનિયમ, ૧૯૮૪ સાથે તુલનાત્મક સંબંધ—તેના અર્થઘટન વિષે—ચર્ચા કરવામાં આવી.

મૈસૂર ગૌવધ પ્રતિબંધ અને ઢોર સંરક્ષણ અધિનિયમ, ૧૯૬૪ ની જોગવાઈઓ—અમલ અંગે—એવું ઠરાવવામાં આવ્યું: રાજ્ય સરકારને અધિનિયમની કલમ ૪, ૮ થી ૧૧ અને ૧૮ હેઠળની જોગવાઈઓનો કડકપણે અમલ અને અમલવારી કરવા માટે નિર્દેશ આપવામાં આવે છે.

ભારતનું બંધારણ, ૧૯૫૦; અનુચ્છેદ ૪૮:

નીતિનિર્દેશક સિદ્ધાંતો વિરુદ્ધ—મૂળભૂત અધિકારો—મોહદ. હનીફ કુરેશી કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે લીધેલ દૃષ્ટિકોણમાં, ગુજરાત રાજ્ય વિ. મિર્ઝાપુર કેસમાં સર્વોચ્ચ અદાલતની વિશાળ પીઠના નિર્ણયના પ્રકાશમાં, ફેરફાર કરવાની જરૂર છે કે કેમ—ઠેરવેલ કે: હા, કારણ કે વિશાળ પીઠે સ્પષ્ટ કર્યું છે કે અનુચ્છેદ ૪૮ હેઠળ ઉપલબ્ધ રક્ષણ તેવા ઢોરઢાંખર સુધી પણ વિસ્તરી શકે છે, જે દૂધાળાં અથવા બોજા ખેંચનાર પ્રાણીઓ તરીકે રહ્યાં ન હોય.

ઢોરવધ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ—મૅન્ડેમસનો રિટ જારી કરવો—ઠેરવેલ કે*:* ઢોરવધ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ જાહેર કરવા અંગે દિશાનિર્દેશો આપવાના રાજ્ય વિધાનમંડળના અધિકારમાં અતિક્રમણ કરવું યોગ્ય ગણાશે નહીં*;* આવું કરવું ન્યાયિક કાનૂનનિર્માણ સમાન બને છે*.*

એક કંપનીએ ઉક્ત રાજ્યના એક ગામમાં કતલખાનું ચલાવવા માટે પરવાનો મંજૂર કરવા આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય સરકાર તથા કેન્દ્રીય સરકારના સત્તાધિકારીઓ સમક્ષ અરજી કરી હતી. કંપનીએ સંબંધિત સત્તાધિકારીઓ પાસેથી અનાપત્તિ પ્રમાણપત્રો મેળવ્યા હતા; જોકે અનાપત્તિ પ્રમાણપત્રો અમુક શરતોની પૂર્ણતા આધીન સત્તાધિકારીઓ દ્વારા આપવામાં આવ્યા હતા, તેમ છતાં રાજ્ય સરકારે પસંદ કરાયેલ સ્થળે કતલખાનું સ્થાપવા કંપનીને ઔદ્યોગિક પરવાનો મંજૂર કરવા માટે ભલામણો કરી હતી. કેન્દ્રીય સરકારે પણ ફ્રોઝન ભેંસ અને મટન માંસના ઉત્પાદન તથા નિકાસ માટે કતલખાનું સ્થાપવા બાબતે ઈન્ડસ્ટ્રીઝ (ડેવલપમેન્ટ એન્ડ રેગ્યુલેશન) અધિનિયમ, ૧૯૫૧ ની જોગવાઈઓ હેઠળ આશયપત્ર મંજૂર કર્યો હતો. કતલખાનાના બાંધકામની કામગીરી આગળ વધી રહી હતી તે દરમિયાન ગ્રામ પંચાયતે આંધ્ર પ્રદેશ ગ્રામ પંચાયત અધિનિયમ, ૧૯૬૪ ની કલમ ૧૩૧ (૩) હેઠળની પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને અગાઉ પોતાની તરફથી અપાયેલી મંજૂરીને સ્થગિત કરતાં નોટિસ બહાર પાડી હતી અને આગામી આદેશો સુધી કંપનીને કારખાનું/કતલખાનાની ઇમારતનું બાંધકામ બંધ રાખવાનો નિર્દેશ કર્યો હતો. ગ્રામ પંચાયત દ્વારા નોટિસ જારી કરવાના નિર્ણયને

પડકારીને કંપનીએ રાજ્ય સરકાર સમક્ષ પુનર્વિચાર અરજી દાખલ કરી હતી. રાજ્ય સરકારે તે પુનર્વિચાર અરજી મંજૂર કરી હતી. પુનર્વિચાર અરજીમાં પસાર કરાયેલા હુકમ વિરુદ્ધ, કતલખાનાની સ્થાપનાનો વિરોધ કરતી સંસ્થાઓ દ્વારા તથા કેટલાક વ્યક્તિઓ દ્વારા પણ વડી અદાલતમાં બે રિટ અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી હતી. અરજીઓ સ્વીકારીને, વડી અદાલતના એકલ ન્યાયાધીશે રાજ્ય સરકાર દ્વારા પસાર કરાયેલા હુકમના અમલને સ્થગિત કરવાનો હુકમ કર્યો હતો. તેથી વ્યથિત થઈ, રાજ્ય સરકાર તેમજ કંપનીએ રિટ અપીલો દાખલ કરી હતી, જે વડી અદાલતની ખંડપીઠ દ્વારા સ્વીકારવામાં આવી હતી અને એકલ ન્યાયાધીશે આપેલો વચગાળાનો હુકમ સ્થગિત કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યારબાદ રિટ અરજીઓની હાઈકોર્ટે સુનાવણી કરીને પોતાની તા. ૧૬ નવેમ્બર, ૧૯૯૧ ની આજ્ઞા મુજબ તેમનો નિકાલ કર્યો હતો, જેમાં રાજ્ય સરકારને એ બાબતે વિગતવાર અહેવાલ તૈયાર કરવા નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો કે સંબંધિત ગામમાં કંપની દ્વારા યાંત્રિક કતલખાનું સ્થાપવાના પરિણામે પાણી, હવા અને પર્યાવરણનું પ્રદૂષણ થાય છે કે કેમ અને થાય તો તેનું સ્વરૂપ શું છે, પ્રવર્તમાન પર્યાવરણ પર તેની સંભાવિત અસર શું હશે, તેમજ તે વિસ્તારના પશુધન પર તેની સંભાવિત અસર શું પડશે; અને આ સંદર્ભમાં રિટ અરજદારો તથા અન્ય રસ ધરાવતાં પક્ષકારો લેખિતમાં જે રજૂઆતો કરે તે વિચારમાં લીધા બાદ એવો અહેવાલ તૈયાર કરવો.

વડી અદાલતના નિર્દેશોના અનુસંધાને, રાજ્ય સરકારે આ મુદ્દાની તપાસ કરવા માટે એક સમિતિ (કૃષ્ણન સમિતિ)ની રચના કરી. સમિતિએ તેનો અહેવાલ રજૂ કર્યો, જે કેન્દ્ર સરકારને મોકલવામાં આવ્યો, પરંતુ કેન્દ્ર સરકારે તેના પર કોઈ હુકમ કર્યો નહોતો. વધુમાં, અપીલકર્તાને સમાવેશ કરતી વિવિધ સંસ્થાઓ દ્વારા, સંબંધિત કતલખાનાને પરીક્ષણ ચલાવવાની મંજૂરી આપવાના પ્રશ્નને પડકારતી રિટ અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી. વડી અદાલતની ખંડપીઠે આ માનીને રિટ અરજીઓનો નિકાલ કર્યો કે સંબંધિંત સત્તાવાળાઓએ તમામ પ્રાસ ગિક તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓનું સમ્યક્ વિચારણા કરીને આવશ્યક મંજૂરી આપી હતી, તેથી કતલખાનાની સ્થાપના અને સંચાલનમાં હસ્તક્ષેપ કરવા માટે કોઈ આધાર અસ્તિત્વમાં નહોતો. તેણે અરજીઓમાં કરેલા તેના ખોટા નિવેદન બદલ અરજદારોમાંના એક સામે ફરિયાદ પક્ષ ચલાવવાનો પણ નિર્દેશ કર્યો. હાલના અપીલકર્તા દ્વારા દાખલ કરાયેલી રિટ અરજીનો નિકાલ કરતી વખતે, વડી અદાલતની ખંડપીઠે ઠરાવ્યું કે અપીલકર્તાએ ઉઠાવેલો પ્રશ્ન ચુકાદામાં અગાઉથી જ વિચારવામાં આવ્યો હતો, અને તેથી તેની ફરીથી સમગ્ર રીતે ચર્ચા કરવાની જરૂર નહોતી. તેથી હાલની અપીલો.

આ અદાલતની દ્વિ-ન્યાયાધીશ પીઠ દ્વારા એક અંતરિમ હુકમ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં કેન્દ્ર સરકારને વડી અદાલતના નિર્દેશો અનુસાર તમામ સંબંધિત પાસાઓની તપાસ કરવા અને અહેવાલ રજૂ કરવા નિર્દેશિત કરવામાં

આવી હતી. કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા આ રીતે રજૂ કરાયેલ અહેવાલ આ અદાલતે કૃષ્ણન કમિટી દ્વારા રજૂ કરાયેલ અન્ય અહેવાલ સાથે વિચાર્યો હતો અને તે મુજબ એવો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો કે ૧લી એપ્રિલ ૧૯૯૭થી કંપની તેની સ્થાપિત ક્ષમતાના અડધા હિસ્સે કાર્ય કરશે; અને અપીલો નિયમિત ક્રમમાં સૂચિબદ્ધ થવાની બાકી હતી.

જોકે ૧૯૯૮ની સી.એ. નં. ૪૭૧૧-૪૭૧૩ (ઉમેશ અને અન્ય વિ. કર્ણાટક અને અન્ય) તરીકેની ત્રણ સંલગ્ન અપીલો પણ ૧૯૯૪ની સી.એ. નં. ૩૯૬૪-૬૮ (અખિલ ભારત ગોસેવા સંઘ અને અન્ય વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય) સાથે સાંભળવામાં આવી હતી, તેમ છતાં ૧૯૯૮ની સી.એ. નં. ૪૭૧૧-૪૭૧૩ બાબતનો ચુકાદો અલગથી હાથ ધરવામાં આવ્યો છે, કારણ કે આ અપીલોમાં ઉદ્ભવેલા પ્રશ્નો ૧૯૯૪ની સી.એ. નં. ૩૯૬૪-૬૮માં વિવાદગ્રસ્ત નહોતા. આ ત્રણ અપીલોમાં નિર્ધારણ માટે ઊભા થયેલા પ્રશ્નો આ મુજબ હતા:

(૧) મૈસૂર ગાયવધ નિવારણ અને પશુ સંરક્ષણ અધિનિયમ, ૧૯૬૪ ની જોગવાઈઓનો રાજ્ય સરકારે કડકપણે અમલ કરવો જ જોઈએ એવું ઠરાવ્યા પછી, હાઈકોર્ટે રિટ અરજીઓ ફગાવી દેવામાં ભૂલ કરી હતી કે કેમ તે અંગે;

(૨) બંધારણની કલમ ૪૮ના અમલીકરણ, રાજ્યની નીતિનિર્દેશક તત્ત્વો અને મૂળભૂત અધિકારોના પરસ્પર સંબંધ અંગે મોહદ. હનીફ કુરેશી વિ. બિહાર રાજ્ય, [૧૯૫૯] એસસીઆર ૬૨૯ માં આ અદાલતે અપનાવેલો અભિપ્રાય, કેશવાનંદ ભારતી કેસ [૧૯૭૩] ૪ એસસીસી ૨૨૫ માં વિશાળ ખંડપીઠના નિર્ણય તથા

એ જ મુદ્દા વિષયક આ અદાલતના અનુગામી નિર્ણયોના પ્રકાશમાં ફેરફાર માગે છે કે નહીં;

(૩) કલમ ૪૮ માં આવેલા શબ્દો ગૌવંશીય પશુઓની તમામ શ્રેણીઓને આવરી લેવા માટે પૂરતા વ્યાપક છે કે કેમ તે અંગે; અને

(૪) ૧૯૬૪ના અધિનિયમની કલમ ૫ અસંવિધાનિક છે કે કેમ, એટલી હદ સુધી કે તે ગૌવંશીય પશુઓના કતલ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ લાદતી નથી, અને શું રાજ્ય સરકારને તમામ ગૌવંશીય પશુઓના કતલ પર પ્રતિબંધ મૂકવા માટે આદેશિત કરતી રિટ જારી થવી જોઈએ કે કેમ.

અપીલકર્તાઓએ દલીલ કરી હતી કે જે પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો પરંતુ આ અદાલતે પોતાના અગાઉના આદેશોમાં તેનો નિર્ણય કર્યો ન હતો અને હાલની અપીલોની અંતિમ અવસ્થાએ નિર્ણય કરવા માટે મુલતવી રાખ્યો હતો, તે એવો હતો કે સામાવાળા, જે એક કતલખાનું છે, તેણે પોતાની ઔદ્યોગિક પરવાનગી જારી કરવા માટે કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા અપાયેલા આશયપત્રમાં ઉલ્લેખિત સ્થાન–સંબંધિત આવશ્યકતાના ઉલ્લંઘનમાં સ્થાપના કરી છે કે નહીં; અને કંપનીનું સ્થાન સ્થાન–સંબંધિત આવશ્યકતાના ઉલ્લંઘનમાં છે તેમજ પ્રતિબંધિત ક્ષેત્રની અંદર પણ આવેલું છે, તેથી કંપનીને તેનું કતલખાનું બંધ કરવા માટે નિર્દેશ આપવામાં આવે; અને રાજ્ય સરકારે મેદક જિલ્લામાં, જ્યાં કંપનીનું એકમ આવેલું હતું, ઉદ્યોગોના સ્થાન અંગે પ્રતિબંધ મૂકતો સામાન્ય હુકમ બહાર પાડ્યો હોવા છતાં, તે જ સ્થળે/જિલ્લામાં કંપનીને તેનું કતલખાનું ચલાવવા માટે ખોટી રીતે

પરવાનગી આપી હતી, અને તેથી કંપનીને તેનું કતલખાનું બંધ કરવા માટે નિર્દેશ આપવો જોઇએ અને તેને જારી કરાયેલ પરવાનગી રદ કરવી જોઇએ; અને આંધ્ર પ્રદેશ પ્રદૂષણ નિયંત્રણ બોર્ડ (એ.પી.પી.સી.બી.) એ પોતાના સંમતિ હુકમ દ્વારા બી.ઓ.ડી. માટે ૧૦૦ એમ.જી./લિટ.ની મર્યાદા મંજૂર કરી હતી, જ્યારે પર્યાવરણ સંરક્ષણ નિયમો, ૧૯૮૬ હેઠળ નિર્ધારિત મહત્તમ માન્ય મર્યાદા ૩૦ એમ.જી./લિટ. છે (નિયમ ૩, અનુસૂચિ ૧, પ્રવેશ ૫૦બી); અને એ.પી.પી.સી.બી.ની સંમતિ અધિનિયમ અને નિયમોના ઉલ્લંઘનમાં હતી અને તેથી તે રદ કરવી જોઇએ; અને સંમતિ હુકમ બંધારણની કલમ ૧૯(૧)(એ) ના ઉલ્લંઘનમાં અપીલકર્તાના માહિતી મેળવવાના અધિકારનું હનન કરતો હતો; અને નિકાસ માટે કતલને પ્રોત્સાહન આપવાની સરકારની નીતિ ન્યાયિક સમીક્ષાને આધીન છે, કારણ કે બંધારણીય જોગવાઈઓનું ઉલ્લંઘન કરતી નીતિઓ સમીક્ષાપાત્ર હોય છે; અને આ નીતિ બંધારણની કલમ ૩૯(બી) અને (સી) નું ઉલ્લંઘન કરે છે, કારણ કે તે પશુસંપત્તિમાંથી થતો નફો થોડાક હાથોમાં કેન્દ્રીત કરે છે; અને આ નીતિ માત્ર બંધારણની કલમ ૪૭ નું જ ઉલ્લંઘન કરતી નથી, કારણ કે તે કુપોષણ તરફ દોરી જાય છે, પરંતુ કલમ ૪૮ નું પણ ઉલ્લંઘન કરે છે, જેમાં રાજ્યને જાતિઓનું સંરક્ષણ અને સુધારણા કરવા તથા દૂધાળ અને ભારવાહક પશુઓની ઉપયોગિતા ગમે તેવી હોય તેમ છતાં તેમની કતલ પર પ્રતિબંધ મૂકવાનો સકારાત્મક હુકમ સમાયેલો છે; અને આ નીતિ પશુઓના ઉપયોગી લાભોથી સમાજને વંચિત કરીને કલમ ૨૧ નું પણ ઉલ્લંઘન કરે છે; અને એ.પી. અધિનિયમ, ૧૯૭૭ માં એવી કોઈ નિશ્ચિત વયમર્યાદાનો ઉલ્લેખ નથી,

જેના હેઠળ પશુઓની કતલ પ્રતિબંધિત હોય, અને તેથી તંદુરસ્ત અને ઉપયોગી પશુઓના નિર્ધારણ માટેનું માપદંડ આત્મનિષ્ઠ તથા ફેરફારને અવકાશ આપતું છે; અને એ.પી. પશુપાલન હસ્તપુસ્તિકા અનુસાર કતલયોગ્ય ભેંસોની વય ૧૦ વર્ષથી વધુ નક્કી કરવામાં આવી છે; અને ભેંસો ૧૫–૨૦ વર્ષ સુધી પણ ઉપયોગી રહે છે; અને રાજ્ય સરકારની સંસ્થાઓએ પણ માંસની નિકાસ પર પ્રતિબંધ મૂકવાની ભલામણ કરી હોવાથી, માંસની નિકાસ બાબતે કેન્દ્રીય સરકારની નીતિ રદ કરવામાં આવવી જોઇએ.

૧૯૯૪ ની સી.એ. નં. ૩૯૬૪–૩૯૬૮ નો નિકાલ કરતાં અને ૧૯૯૮ ની સી.એ. નં. ૪૭૧૧ થી ૪૭૧૩ ને આંશિક રીતે મંજૂર કરતાં, અદાલતે

ઠેરવેલ કે: સી.એ. ક્રમાંક ૩૯૬૪–૩૯૬૮ ના ૧૯૯૪:

૧. તપાસ હાથ ધરી સંતોષ પ્રાપ્ત થયા બાદ, સંબંધિત સત્તાધિકારીઓ દ્વારા વિવાદિત સ્થળે બાંધકામ કરવા તથા ત્યારબાદ કતલખાનું ચલાવવા હેતુસર કંપનીને પરવાનગી અને/અથવા લાઇસન્સ મંજુર કરવામાં આવ્યા હતા; તેથી એવું કહી શકાય નહીં કે સત્તાધિકારીઓએ, કંપની દ્વારા પરવાનગી અને લાઇસન્સ આપવાની શરતોનું પાલન કરવામાં આવ્યું છે તે બાબતે સંતોષ પ્રાપ્ત કર્યા વિના, પ્રથમ પસંદ કરાયેલ સ્થળે કારખાનાનું બાંધકામ કરવા અને ત્યારબાદ કતલખાનું ચલાવવા કંપનીને પરવાનગી આપી હતી. [૫૫૯–બી–સી]

૨.૧. ઈન્ડસ્ટ્રીઝ (ડેવલપમેન્ટ એન્ડ રેગ્યુલેશન) અધિનિયમની કલમ ૧૧ ની ઉપકલમ ૨, જેના દ્વારા કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા ઉદ્યોગસ્થાપનના સ્થાન અંગે શરતો લાદી શકાય છે, તે માત્ર માર્ગદર્શક સ્વરૂપની છે અને ઉદ્યોગસ્થાપનના સ્થાન અંગે કંપની પર કોઈ શરતો લાદ્યા વિના પરવાનો જારી કરવો કેન્દ્ર સરકાર માટે ખુલ્લો રહેશે. એ નોંધવા જેવું મહત્વપૂર્ણ છે કે વિધાનમંડળે કલમ ૧૧ ની ઉપકલમ ૨ માં 'મે' શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો છે. [૫૭૨–જી–એચ; ૫૭૩–એ]

૨.૨. અપીલકર્તાઓએ આ અદાલત સમક્ષ પ્રથમવાર એવો આક્ષેપ કર્યો છે કે હૈદરાબાદ શહેરની હદો પ્રતિબંધિત ક્ષેત્રમાં આવે છે. એ માન્ય રાખીએ તો પણ, અંતર સંબંધિત પ્રતિબંધ પ્રશ્નસ્થ કંપનીના મામલે લાગુ પડશે. આ અંતર સંબંધિત પ્રતિબંધ પ્રશ્નસ્થ સ્થળે કતલખાનું સ્થાપવા હેતુથી કંપનીને ઔદ્યોગિક પરવાનો મેળવવામાં અવરોધરૂપ બની શકે નહીં. એ સત્ય છે કે પરવાનો જારી કરતાં પહેલાં કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા માત્ર આશયપત્ર (એલ.ઓ.આઈ.) જારી કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં સ્થળ સંબંધિત આવશ્યકતા માત્ર છાપેલ નમૂનામાં દર્શાવવામાં આવી હતી. તેમ છતાં, એ સ્વીકારેલી સ્થિતિ છે કે કેન્દ્ર સરકારે કંપની પાસેથી તે ગામ, જ્યાં પ્રશ્નસ્થ સ્થળ આવેલ છે, અને હૈદરાબાદ શહેરની નગરહદો વચ્ચેના અંતર અંગે કોઈ પૂછપરછ કરી નહોતી. કંપનીને ઔદ્યોગિક પરવાનો જારી કરીને, એકમનું પ્રસ્તાવિત સ્થાન જાણતા હોવા છતાં, એવું જ કહેવું પડે કે કેન્દ્ર સરકારે આ એકમના સંદર્ભે તેના આશયપત્રમાં દર્શાવેલ સ્થળ

સંબંધિત આવશ્યકતાઓનો ત્યાગ કર્યો હતો. [૫૭૨–એ–બી–સી–ડી; ૫૭૩–એ–બી}

૨.૩. તા. ૩ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૯૨ની સૂચનાના પરિચ્છેદ ૩ના ખંડ (૨), જે રાજ્ય સરકારે તા. ૨૫ જુલાઈ, ૧૯૯૧ની કેન્દ્રીય સરકારે જાહેર કરેલી સૂચનાના અનુસંગમાં અનુગામી કાર્યવાહીરૂપે બહાર પાડી હતી, તેમાં રાજ્યના શહેરી વિસ્તારોની પરિધિથી ૨૫ કિ.મી.ની અંદર આવેલ ઉદ્યોગો માટે પરવાનગી/લાઇસન્સ આવશ્યક હોવાની જોગવાઈ હેઠળ પ્રતિબંધિત ક્ષેત્રમાં આવતા ગામોની યાદી નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવી હતી, જેઓ માટે અપ્રદૂષક ઉદ્યોગોને બાદ કરતાં કેન્દ્રીય સરકારની સ્થાન–મંજૂરી આવશ્યક થવાની હતી. હાલના કેસમાં, કંપનીની પ્રવૃત્તિ અપ્રદૂષક ઉદ્યોગોની શ્રેણીમાં આવતી નથી. તેમ છતાં, સૂચનામાં બે યાદીઓ છે – યાદી એ અને યાદી બી. યાદી એમાં હૈદરાબાદના માનક શહેરી વિસ્તારની અંદરના તમામ ગામોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો. મેડક જિલ્લામાં આવેલ અને હૈદરાબાદના માનક શહેરી વિસ્તારની પરિધિથી ૨૫ કિ.મી.ના ગણતરીક્ષેત્રમાં આવતું પટાનચેરુ યાદી બી હેઠળ આવે છે. તેથી, અંતરના માપદંડના દૃષ્ટિકોણે રાજ્ય સરકારની તા. ૩ ફેબ્રુઆરી ૧૯૯૨ની સૂચનાના બળે ઔદ્યોગિક લાઇસન્સ મેળવવાની આવશ્યકતા હતી. કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા ઔદ્યોગિક લાઇસન્સ મંજૂર કરવામાં આવ્યું હતું અને રાજ્ય સરકારની ઔદ્યોગિક નીતિના આધારે કતલખાનું ચલાવવા માટેની

પરવાનગી રાજ્ય સરકારે આપી હતી, આ સ્વીકારાયેલ હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં, અંતર સંબંધિત પ્રતિબંધને ન તો ઔદ્યોગિક લાઈસન્સ રદ કરવા માટેના કારણ તરીકે ગણાવી શકાય અને ન તો એકમ બંધ કરાવવા માટેના આધાર તરીકે ગણાવી શકાય. [૫૭૩–ડી–ઈ–એફ–જી]

૨.૪. સ્થળની આવશ્યકતા સંબંધિત પ્રશ્ન હંમેશા હકીકતનો પ્રશ્ન હોય છે, જે આ તબક્કે ઉઠાવવા દેવામાં આવી શકતો નથી. તેમ છતાં, કેન્દ્ર સરકાર અને રાજ્ય સરકારને એલ.ઓ.આઈ. તથા રાજ્ય સરકારની જાહેરનામું અને સામાન્ય હુકમમાં દર્શાવેલ અંતર–પ્રતિબંધને ધ્યાનમાં લઈને સ્થળને અન્ય કોઈ સ્થળે ખસેડવાના હેતુસર વિચારણા કરવાની છૂટ છે. ઉપરોક્ત મુજબ, આ પ્રશ્નનો જવાબ કંપનીના પક્ષમાં આપવામાં આવે છે.

૩.૧. આંધ્ર પ્રદેશ પ્રદૂષણ નિયંત્રણ બોર્ડ (એ.પી.પી.સી.બી.) દ્વારા કંપનીને કતલખાનું કામગીરી શરૂ કરવા માટે મંજૂરી આપતી વખતે નિર્ધારિત કરાયેલા ધોરણો, જ્યાં સુધી તેઓ આ નિયમો દ્વારા ફરજિયાત કરાયેલા ધોરણ કરતાં નીચા ધોરણનું નિર્ધારણ કરે છે, ત્યાં સુધી પર્યાવરણ સંરક્ષણ નિયમોના ઉલ્લંઘનમાં હતા. રાજ્ય બોર્ડોને નિયમોમાં ઉલ્લેખિત ધોરણોથી ઊંચા ધોરણો નિર્ધારિત કરવાની પરવાનગી છે, પરંતુ ધોરણ ઘટાડવાની પરવાનગી નથી. જળ અને ગંદા જળ પરીક્ષણ વિભાગ તથા પ્રતિરોધક ચિકિત્સા સંસ્થા દ્વારા કંપનીના કતલખાનામાંથી એકત્રિત કરાયેલા નમૂનાઓએ પર્યાવરણ સંરક્ષણ નિયમો હેઠળ નિર્ધારિત ધોરણોના ઉલ્લંઘનનો સંકેત આપ્યો હતો. જો કે

કંપનીએ પ્રદૂષણ નિવારણ માટે વિગતવાર ઉપકરણો સ્થાપિત કર્યા છે, તો પણ જો આવા ઉપકરણો વાસ્તવમાં પ્રદૂષણનું સ્તર અનુમતિપ્રાપ્ત મર્યાદાથી નીચે લાવવામાં અસફળ હોય, તો તેનો કોઈ પરિણામકારક અર્થ રહેતો નથી. તેમ છતાં, આ બાબત અવગણવામાં આવી શકતી નથી કે કંપની આંધ્ર પ્રદેશ પ્રદૂષણ નિયંત્રણ બોર્ડ (એ.પી.પી.સી.બી.) તરફથી કોઈ વાંધા વિના ૧૦ વર્ષથી વધુ સમયથી પોતાની કામગીરી ચાલુ રાખી રહી છે. તેથી, તમામ પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં લેતાં, કંપનીને સીધો બંધ કરવાનો હુકમ આપવો યોગ્ય ગણાતો નથી; પરંતુ એ.પી.પી.સી.બી. દ્વારા પર્યાવરણ સંરક્ષણ નિયમો અનુસાર તેના મંજૂરી હુકમમાં સુધારો કરીને કંપનીને યોગ્ય દિશાનિર્દેશો આપવાના રહે. જો કંપની એ.પી.પી.સી.બી.ના આવા દિશાનિર્દેશોનું પાલન કરવામાં નિષ્ફળ જાય, તો સત્તાધિકારીઓને કંપનીને બંધ કરવાનો નિર્દેશ આપવો ખુલ્લો રહેશે. [૫૭૬–બી–સી–ડી–ઇ–એફ)

૩.૨. જળ અધિનિયમની કલમ ૨૫ હેઠળ, કંપનીને એનઓસી જારી કરવામાં આવે તે પહેલાં, એપિ પી.સી.બી. પાસેથી માહિતી માંગવાનો કોઈ અધિકાર જનસામાન્યના સભ્યોને આપવામાં આવેલો નથી. તેથી, અપીલકર્તાને માહિતી જાહેર ન કરવામાં આવી હોવાના કારણે એનઓસી દૂષિત થઈ હતી એવું ઠરાવી શકાય નહીં. (૫૭૮–એફ)

૩.૩. જળ અધિનિયમની કલમ ૧૧ સ્પષ્ટપણે જોગવાઈ કરે છે કે એ.પી.પી.સી.બી. અથવા તેની કોઈ સમિતિનું કોઈ કૃત્ય અથવા કાર્યવાહી

પ્રશ્નાધીન ઠરાવી શકાશે નહીં; તેથી નિઃસંકોચપણે એવો નિષ્કર્ષ કાઢી શકાય કે એ.પી.પી.સી.બી.ની રચનામાં કોઈ ખામી રહી હોય તો પણ, તે દ્વારા જારી કરાયેલ સંમતિ હુકમ અમાન્ય નહીં બને. (૫૭૯–એફ, જી)

૪.૧. તેમાં કોઈ શંકા રહી શકતી નથી કે કૃષ્ણન કમિટી કતલખાનાની સ્થાપના પક્ષે હતી, પરંતુ તે શરતને આધીન કે તે પોતાની જરૂરિયાત મુજબનું પશુધન પોતે ઉછેરે — શરૂઆતમાં અડધી હદ સુધી અને અંતે સંપૂર્ણ હદ સુધી. કમિટીએ નોંધ્યું હતું કે, જો કંપની દ્વારા કતલખાનાની માંગમાંથી ૫૦% માંગ પોતાની તરફથી પશુપ્રજનન દ્વારા પૂર્ણ કરવામાં ન આવે, તો કંપનીની કામગીરીથી પ્રદેશમાં તથા આસપાસના વિસ્તારમાં પશુવસ્તી પર પ્રતિકૂળ અસર પડશે. જોકે, એ.પી. અધિનિયમના અમલીકરણ સાથે, વિધાનમંડળે ભેંસો સહિત તમામ ગૌવંશીય પશુઓના વધને નિયમિત કર્યો છે. કોઈ પશુના વધ માટે સક્ષમ સત્તાધિકારી પાસેથી પરવાનગી મેળવવા માટે કેટલીક શરતો પૂર્ણ કરવી આવશ્યક છે. કંપની દ્વારા આ શરતો પૂર્ણ કરવામાં આવી છે કે નહીં તે નિશ્ચિત કરવા માટે, આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યના પશુપાલન વિભાગ દ્વારા આવશ્યક અધિકારીઓને કંપનીના પ્લાન્ટ ખાતે નિયુક્ત કરવામાં આવતા રહ્યા છે, જેથી દેખરેખ રાખી શકાય, પૂર્વમરણ અને પશ્ચાતમરણ પરીક્ષણો હાથ ધરવામાં આવે અને અધિનિયમની જોગવાઈઓનો અમલ કરાવી શકાય. [૫૬૨–ઈ–એફ; ૫૮૪–એ–બી; ઈ}

૪.૨. આ અદાલતના તા. માર્ચ ૧૨, ૧૯૯૭ ના નિર્દેશોના પાલનરૂપે, કેન્દ્રીય સરકારે એક અહેવાલ રજૂ કર્યો. અહેવાલ પરથી એવું જણાય છે કે કેન્દ્રીય સરકારની નિષ્ણાત સમિતિએ આ અદાલત દ્વારા નિર્દેશિત તમામ મુદ્દાઓની તપાસ કરી હતી. સમિતિએ કામગીરીના પ્રારંભ પહેલાંના ચાર વર્ષના બ્લોક અવધિના આંકડા અને કંપની દ્વારા કામગીરીના પ્રારંભ પછીના ચાર વર્ષના બ્લોક અવધિના આંકડાઓ પણ યોગ્ય રીતે ગણતમાં લીધા છે. આ બાબતને ધ્યાનમાં રાખીને કે કોઈ એક ચોક્કસ વર્ષના આંકડા/આંકડાકીય વિગતો યોગ્ય ચિત્ર રજૂ કરી શકતા નથી અથવા આપી શકતા નથી, કારણ કે પશુઓની સંખ્યા કુદરતી આપત્તિઓ, નગરીકરણના કારણે મોટા પાયે સ્થળાંતર વગેરેને કારણે સહેલાઈથી બદલાઈ શકે છે. કેન્દ્રીય સરકારની સમિતિએ આ આધાર પર આગળ વધીને કોઈ ભૂલ કરી હોવાનું કંઈ મળ્યું નથી અને ચાર વર્ષનો બ્લોક અવધિ લેવો યોગ્ય હતો, જે નિશ્ચિતપણે પ્રવૃત્તિ દર્શાવશે અથવા કંપનીની કામગીરીના પ્રારંભ પછી કોઈ તીવ્ર અથવા સતત ઘટાડો થયો હતો કે નહીં તે બતાવશે. અહેવાલમાં કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા આપેલ આંકડા/આંકડાકીય વિગતો તેમજ ૧૬મી ક્વિન્ક્વેન્નિયલ અને ૧૭મી ક્વિન્ક્વેન્નિયલ ગણતરી સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે તેલંગાણા પ્રદેશમાં ભેંસોની સંખ્યામાં વધારો થયો છે અને ભેંસોની સંખ્યામાં ઘટાડો અથવા ક્ષય તો નથી જ, ખાસ કરીને તીવ્ર ઘટાડો તો બિલ્કુલ નથી. [૫૮૪–એફ–જી; ૫૮૬–ડી–ઈ–એફ–જી]

૪.૩. હવે આ અદાલતના વિવિધ નિર્ણયો દ્વારા એ સુસ્થાપિત થઈ ચૂક્યું છે કે તકનીકી અને વૈજ્ઞાનિક બાબતોમાં નિષ્ણાત સંસ્થાઓના નિષ્કર્ષોમાં, સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરતી અદાલતો દ્વારા, અથવા આ અદાલત દ્વારા સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૩૬ અથવા ૩૨ હેઠળ, સામાન્ય રીતે હસ્તક્ષેપ કરવામાં આવતો નથી. વધુમાં, કૃષ્ણન સમિતિએ પણ ઢોરની સંખ્યામાં ઘટાડો થવાના કારણસર એકમ બંધ કરવાની ભલામણ કરી નથી, પરંતુ તેના વિરુદ્ધ ઢોરની સંખ્યામાં ઘટાડો ઓછો કરવા માટે કયા કેટલાંક ઉપાયો અપનાવી શકાય તે સૂચવ્યું છે. તેથી, કતલખાનાની કાર્યપદ્ધતિના પરિણામે કતલખાનાના પશ્ચપ્રદેશમાં ભેંસોની વસ્તીમાં ઘટાડો થશે તેવી ચિંતા દર્શાવવા માટે આ અદાલતને કોઈ કારણ જણાતું નથી. [૫૮૭–જી–એચ; ૫૮૯–સી–ડી]

સાઇલોપિક લેબૉરેટરીઝ (પ્રા.) લિ. વિ. ડૉ. પ્રેમ ગુપ્તા અને અન્ય, [૧૯૯૪] સપ્લી. ૧ એસ.સી.સી. ૧૬૦ અને કે. વામદેવાન નાયર અને અન્ય વિ. યુ.ઓ.આઈ. અને અન્ય, [૧૯૯૧] સપ્લી. એસ.સી.સી. ૧૩૪, પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

૫. આંધ્ર પ્રદેશ ગાય વધ પ્રતિબંધ અને પશુ સંરક્ષણ અધિનિયમ, ૧૯૭૭ (એ.પી. અધિનિયમ, ૧૯૭૭) કોઈ વિશિષ્ટ પ્રકારના ગૌવંશીય પશુના વધ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ મૂકતો નથી, જ્યારે મિર્ઝાપુરના કેસમાં આ અદાલતે બોમ્બે પશુ સંરક્ષણ (ગુજરાત સુધારા) અધિનિયમ, ૧૯૯૪ ની

જોગવાઈઓ પર વિચાર કર્યો હતો, જે ગાય અને તેની સંતતિના વધ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ મૂકે છે. એ.પી. અધિનિયમ, ૧૯૭૭ અંગે જ્યાં સુધી પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી ભેંસોના વધ પર કોઈ સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ નથી. તેથી, અપીલકર્તાની રજૂઆત કોઈ પણ રીતે સ્વીકારી શકાતી નથી, કારણ કે આ અદાલત એવો કેસ વિચારતી નથી જેમાં ગૌવંશીય પશુઓના વિશિષ્ટ પ્રકારોના વધ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ મૂકતી કોઈ વિશિષ્ટ જોગવાઈને રદ કરવાની બાબત સંકળાયેલી હોય. મિર્ઝાપુરના કેસમાં, તેમ છતાં, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું નહોતું કે ગૌવંશીય પશુઓના વધને મંજૂરી આપવી સ્વતઃ અસંવિધાનિક છે. (૫૮૯–જી–એચ; ૫૯૦–એ–બી)

ગુજરાત રાજ્ય વિ. મિર્ઝાપુર મોતી કુરેશી કસ્સાબ જમાલ અને અન્ય, (૨૦૦૫) સેક ૫૩૪, અનુસરવામાં આવ્યો.

મોહદ. હનીફ કુરેશી અને અન્ય વિ. બિહાર રાજ્ય, [૧૯૫૯) એસસીઆર ૬૨૯, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૬.૧. કેન્દ્રીય સરકાર તથા કૃષિ અને પ્રક્રિયાકૃત ખાદ્ય નિકાસ વિકાસ પ્રાધિકરણ (એપ્ફેડા), જે અનુસૂચિત ઉત્પાદનોની નિકાસ પ્રોત્સાહન અને ઉત્પાદન વિકાસ માટે સંસદની રચના છે, દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી નીતિઓ અંગે, તેમને રદ કરવાનો પ્રશ્ન ઉદ્ભવી શકતો નથી. તેમ છતાં, જો અદાલતને એવું કરવું યોગ્ય અને હિતાવહ જણાય, તો તે કેન્દ્રીય સરકાર અથવા રાજ્ય સરકારને તેની નીતિનું પુનર્નવીકરણ અથવા પુનર્વિચાર કરવા

અને કોઈપણ સમયે નવી નીતિ ઘડવા માટે દિશાનિર્દેશ આપવાનું હંમેશા અદાલત માટે ખુલ્લું રહેશે. [૫૯૦–જી–એચ; ૫૯૧–એ]

૬.૨. સરકાર તેમજ કતલખાનાનો એવો કેસ છે કે માત્ર તે જ ભેંસોને, જે દૂધ આપવાની, પ્રજનન કરવાની અને ખેંચકામ માટે અયોગ્ય હતી, કતલ કરવાની પરવાનગી આપવામાં આવી હતી અને તેમની જ કતલ કરવામાં આવી રહી છે. મોહમ્મદ હનીફ કુરેશી ના નિર્ધારિત કેસમાં મુદ્દો પશુસંપત્તિની જીવંત વસ્તી વધી રહી હતી કે નહીં એ નહોતો, પરંતુ સ્વસ્થ પશુસંપત્તિની વસ્તી વધી રહી હતી કે નહીં એ હતો. અપીલકર્તા તરફથી એવો તર્ક રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો કે કંપની દ્વારા ભેંસોની કતલ થવાને કારણે સ્વસ્થ ભેંસોની વસ્તી ઘટી રહી હતી, તેમ છતાં એ નિશ્ચિત કરવું આવશ્યક છે કે કંપનીના સંચાલનને કારણે ગાય–ભેંસની સંપત્તિમાં કોઈ ક્ષય થતો નથી. તે ઉપરાંત, નોંધપોથી પરથી એવું જણાય છે કે કંપનીનું કતલખાનું યુરોપિયન ઇકોનોમિક કોમ્યુનિટી ધોરણો અનુસાર બાંધવામાં આવ્યું હતું અને ભારતના સૌથી આધુનિક, વૈજ્ઞાનિક અને સમન્વિત કતલખાનાઓમાંનું એક છે. જો કોઈપણ રીતે કંપનીને તેની ફેક્ટરી બંધ કરવાની દિશા આપવામાં આવે, તો કેન્દ્ર સરકારની તરફથી આવું પગલું માંસ ઉદ્યોગમાં રોકાણ કરવા માટે ખાનગી ઉદ્યોગસાહસિકોને નિરોત્સાહિત કરનારું થશે, જેનાથી માંસના નિકાસ બજારમાં ભારતની પ્રતિષ્ઠા પર અસર પડશે (૫૯૧–ઇ–એફ–જી–એચ; ૫૯૨–એ)

મોહદ. હનીફ કુરેશી અને અન્ય વિ. બિહાર રાજ્ય, (૧૯૫૯) એસ.સી.આર. ૬૨૯, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૬.૩. આ અદાલતે ૧૨મી માર્ચ ૧૯૯૭ના રોજ આપેલા અંતરિમ નિર્દેશના અનુસંધાને, કંપનીનું ઉત્પાદન ૫૦ % સુધી ઘટાડવામાં આવ્યું હતું. જોકે, ભારતમાંથી માંસનું કુલ નિકાસ ઓછું થયું નહોતું. આ કારણોસર, આ તબક્કે ભારતમાંથી વિદેશી દેશોમાં માંસ નિકાસ સંબંધિત નીતિને રદ કરવાની દિશા આપવી આ અદાલત માટે શક્ય નથી. કેન્દ્રીય સરકારની નીતિ માત્ર એટલા કારણે સહેલાઈથી રદ કરી શકાય નહીં કે પશુવૃદ્ધિમાં થોડો ઘટાડો થયો હતો, તેમજ મામલાના સમગ્ર પાસાનો વિચાર કર્યા વિના પણ તેને રદ કરી શકાય નહીં. આ પણ સુસ્થાપિત છે કે સરકારના નીતિગત નિર્ણયમાં માત્ર મામલામાં રહેલા કેટલાક તથ્યવાદી વિવાદોને આધારે હસ્તક્ષેપ કરી શકાય નહીં અથવા તેને રદ કરી શકાય નહીં. જ્યાં સુધી કેન્દ્રીય સરકાર અથવા રાજ્ય સરકારની તરફથી ગંભીર અને ઘોર ભૂલ થયેલી હોવાનું જણાતું નથી ત્યાં સુધી આવા નિર્ણયને રદ કરવું અદાલત માટે ખુલ્લું નથી. સ્થિતિ આવી હોવા લીધે, કેન્દ્રીય સરકારની માંસ નિકાસ નીતિને રદ કરી શકાય નહીં, કારણ કે તે બંધારણીય જોગવાઈઓનું ઉલ્લંઘન કરતી નથી. (૫૯૨–એ–૮–સી–ડી)

૬.૪. ભારત સરકારની માંસ અને માંસજન્ય ઉત્પાદનોની નિકાસને પ્રોત્સાહન આપવાની નીતિ પણ સતત એકસરખી રહી છે. વર્તમાન વિદેશ વેપાર નીતિ પણ માંસની નિકાસને પ્રોત્સાહિત કરે છે, શરતે કે નિર્ધારિત પશુચિકિત્સા સત્તાધિકારી આ બાબતનું પ્રમાણપત્ર આપે કે તે પ્રજનન અને દૂધદોહન હેતુઓ માટે ઉપયોગમાં લેવાયેલા ભેંસમાંથી પ્રાપ્ત થયેલું નથી. આ સાચું છે કે આ અદાલતના બંધારણીય ખંડપીઠના સ્ટેટ ઓફ ગુજરાત વિ. મિર્ઝાપુર કેસના નિર્ણયમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે બંધારણની કલમ ૪૮ હેઠળ કલ્પાયેલ સંરક્ષણ તેવા પશુઓ સુધી પણ વિસ્તરે છે કે જેઓ દૂધદોહન અથવા ખેંચકામ માટેના ન રહ્યા હોય, જો તેઓ દૂધદોહન અને ખેંચકામ માટેના પશુઓની શ્રેણીમાં આવતા હોય. એમ પણ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે પશુધન ભારતીય કૃષિનો કંકાલરૂપ આધાર છે અને તેઓ જીવનભર ઉપયોગી રહે છે. બંધારણની કલમ ૪૮ અને ૪૮–એને મૂળભૂત અધિકારો સાથે વાંચતાં, બંધારણીય ખંડપીઠે વધુમાં એવું ઠરાવ્યું હતું કે કાનૂની પ્રતિબંધોની યુક્તિસંગતતાનું મૂલ્યાંકન કરતાં માર્ગદર્શક તત્ત્વો અને મૂળભૂત કર્તવ્યો બન્ને ધ્યાનમાં રાખવા જરૂરી છે. કોઈ કાયદો અથવા નીતિ માર્ગદર્શક તત્ત્વ અથવા મૂળભૂત કર્તવ્યનો ભંગ કરે છે કે નહીં, તે મુદ્દો આ અદાલતની ઉલ્લેખિત કેસની બંધારણીય ખંડપીઠ સમક્ષ પ્રશ્નરૂપે હાજર ન હતો. ઉલ્લેખિત બંધારણીય ખંડપીઠના નિર્ણયમાં ગાય અને તેની સંતતિના વધ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ ન્યાયસંગત ઠરી શકે એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું, તે સાચું છે. પરંતુ, તે નિર્ણયમાં એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો નથી કે આવા વધને અનુમતિ આપતા

કાયદા અને નીતિઓ અસંવિધાનિક છે. તેથી કાયદાની સ્થિતિ એવી જ રહે છે કે માર્ગદર્શક તત્ત્વો અને મૂળભૂત કર્તવ્યો માત્ર પોતાની જ શક્તિએ કોઈ વિધાન કે નીતિને અમાન્ય ઠરાવવા માટે આધારરૂપ બની શકતા નથી. વધુમાં, નિકાસ નીતિ પોતે માત્ર એ જ ભેંસોના માંસની નિકાસને અનુમતિ આપે છે, જેઓ દૂધદોહન, પ્રજનન અથવા ખેંચકામના હેતુઓ માટે ઉપયોગી નથી એવું પ્રમાણિત થયેલ હોય. તેથી, યોગ્ય રીતે અમલ કરવામાં આવે તો, ખાસ કરીને તેમાંથી પ્રાપ્ત થતા વિદેશી મુદ્રા લાભને ધ્યાનમાં લેતાં, આ નીતિના અનિવાર્યપણે પ્રતિકૂળ પરિણામો આવશે એવું કહી શકાતું નથી. આથી, કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા ઘડવામાં આવેલી માંસ નિકાસ નીતિને રદ કરવી જોઈએ એવી અપીલકર્તાની દલીલ સ્વીકારી શકાય તેમ નથી. (૫૯૨–ઇ–એફ–જી–એચ; ૫૯૩–એ–બી–સી–ડી)

ગુજરાત રાજ્ય વિ. મિર્ઝાપુર, ૧૨૦૦૫) ૮ એસસીસી ૫૩૪, અનુસરવામાં આવ્યો.

૭. આ અદાલતે અંતરિમ હુકમ દ્વારા, ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૧૯૫ ને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૯૧ સાથે વાંચીને, સી.એ. નં. ૩૯૬૬/૧૯૯૪ માં અપીલકર્તા વિરુદ્ધ ફરિયાદ પક્ષ શરૂ કરવા બાબત વડી અદાલત દ્વારા અપાયેલ દિશાનિર્દેશના અમલ પર સ્થગિતી મંજુર કરી હતી, તે હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને, તથા કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓનો વિચાર

કરતાં, અપીલકર્તા વિરુદ્ધ ફરિયાદ પક્ષને વધુ આગળ વધારવાનું કોઈ કારણ જણાતું નથી. (૫૯૪–જી–એચ)

દિવાની અપીલ નં. ૪૭૧૧ થી ૪૭૧૩, ૧૯૯૮ની:

૮. પડકારાયેલા હુકમમાં હાઈકોર્ટે નોંધ્યું હતું કે મૈસૂરુ ગૌવધ નિવારણ અને ઢોર સંરક્ષણ અધિનિયમની જોગવાઈઓનું સરકાર અને તેના અધિકારીઓ દ્વારા કડકપણે અમલીકરણ અને પાલન કરવું આવશ્યક છે. ચુકાદાના મુખ્ય ભાગમાં પ્રશ્ન ક્રમાંક ૧ સંદર્ભે હાઈકોર્ટે કરેલા નિષ્કર્ષને ધ્યાનમાં લેતાં, આ તબક્કે આ પ્રશ્નની વિગતમાં ગયા વિના રાજ્ય સરકાર અને તેની સાધનસામગ્રીને ૧૯૬૪ના અધિનિયમની કલમ ૪, ૮ થી ૧૧ અને ૧૮ની જોગવાઈઓનું કડકપણે અમલીકરણ અને પાલન કરવા નિર્દેશ આપવો યોગ્ય છે. તેથી તે મુજબ નિર્દેશ આપવામાં આવે છે. (૫૯૮–બી–સી)

૯. અપીલકર્તાઓના મતાનુસાર, મોહદ હનીફ કુરેશી અને અન્ય વિ. બિહાર રાજ્યના કેસમાં નિર્દેશાત્મક સિદ્ધાંતો અને મૂળભૂત અધિકારો વચ્ચેના સંબંધ અંગે લેવાયેલ દૃષ્ટિકોણમાં કેશવાનંદ ભારતી વિ. કેરળ રાજ્યના કેસમાં આપેલ નિર્ણય તથા અનુગામી નિર્ણયો ના પ્રકાશમાં સુધારો આવશ્યક છે. આ અદાલતનો મોહદ. હનીફ કુરેશી અને અન્ય વિ. બિહાર રાજ્યના કેસમાં આપેલ નિર્ણય હવે આ મુદ્દા પર આ અદાલતની બંધારણીય પીઠના મિર્ઝાપુર કેસના નિર્ણય દ્વારા પલટાવી દેવામાં આવેલ

હોવાથી, આ પ્રશ્નનો નિષ્કર્ષ અપીલકર્તાઓના પક્ષમાં કરવામાં આવે છે. [૫૯૮-ઈ-એફ-જી-એચ]

ગુજરાત રાજ્ય વિ. મિર્ઝાપુર, [૨૦૦૫] ૮ એસ.સી.સી. ૫૩૪, નું અનુસરણ કરવામાં આવ્યું.

મોહદ. હનીફ કુરેશી અને અન્ય વિ. બિહાર રાજ્ય, [૧૯૫૯] એસસીઆર ૬૨૯ અને કેશવ નંદા ભાર્થી વિ. કેરળ રાજ્ય, (૧૯૭૩] ૪ એસસીસી ૨૨૫, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૦.૧. સર્વોચ્ચ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે સ્ટેટ ઑફ ગુજરાત વિ. મિર્ઝાપુર ના મામલામાં આપેલા નિર્ણયથી, આ અદાલતે મોહમ્મદ હનીફ કુરેશી તથા અન્ય વિ. સ્ટેટ ઑફ બિહાર ના મામલામાં આપેલો નિર્ણય અતિક્રમિત કરાયેલો હોવાને ધ્યાનમાં લેતાં, હવે એવું માનવામાં આવી શકતું નથી કે બંધારણના કલમ ૪૮ હેઠળના નિર્દેશક તત્ત્વ દ્વારા ભલામણ કરાયેલું સંરક્ષણ માત્ર ગાયો અને વાછરડાંઓ સુધી જ સીમિત છે અને માત્ર તેવા પ્રાણીઓ સુધી જ મર્યાદિત છે, જે હાલમાં દૂધ આપવાની અથવા હલચાલ માટેના ઢોર તરીકે કામ કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. ઉપરોક્ત બંધારણીય ખંડપીઠના નિર્ણય દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે બંધારણના કલમ ૪૮ હેઠળનું સંરક્ષણ તેવા ઢોરો સુધી પણ વ્યાપે છે, જે કોઈક સમયે દૂધાળાં અથવા હલચાલ માટે ઉપયોગી હતાં, પરંતુ બાદમાં એવી સ્થિતિમાં રહ્યા નથી. [૬૦૦-જી-એચ)

૧૦.૨. મોહદ. હનીફ કુરેશી ના કેસમાં, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે નિશ્ચિત ઉંમર પછી ઢોર બિનઉપયોગી બની જાય છે, કઈ ઉંમર પછી તે બિનઉપયોગી બને છે તે નક્કી કરવાનું કાર્ય વિધાનમંડળનું છે, અને ત્યારબાદ તેમનું પાલન–પોષણ દેશની અર્થવ્યવસ્થા પર ભારરૂપ બને છે. મિર્ઝાપુર કેસમાં બંધારણીય પીઠના નિર્ણય દ્વારા આ સ્થિતિને પણ નકારી કાઢવામાં આવી છે. તેથી, હવે બંધારણના અનુચ્છેદ ૪૮ ના અર્થઘટનનો વ્યાપ વિસ્તૃત કરવામાં આવ્યો છે અને "દૂધાળ અને બોજા ખેંચતા ઢોર" માં એવા ઢોરનો પણ સમાવેશ થાય છે, જે દૂધાળ અને બોજા ખેંચવાના હેતુઓ માટે ઉપયોગમાં લેવા કાયમી રીતે અસમર્થ બની ગયા હોય. જો કે, આ પ્રશ્નનો નિર્ણય અપીલકર્તાઓના પક્ષમાં કરવામાં આવ્યો છે, તેમ છતાં આથી આ કેસના અંતિમ નિર્ણયમાં કોઈ તાત્વિક ફરક પડતો નથી. [૬૦૧–અ; ફ–ગ)

ગુજરાત રાજ્ય વિ. મિર્ઝાપુર, [૨૦૦૫) ૮ એસ.સી.સી. ૫૩૪, અનુસરવામાં આવ્યો.

મોહદ. હનીફ કુરેશી અને અન્ય વિ. બિહાર રાજ્ય, (૧૯૫૯] એસસીઆર ૬૨૯, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧૧. મિર્ઝાપુર કેસમાં લેવાયેલ નિર્ણય પ્રશ્ન ક્રમાંક ૨ અને ૩ અંગે અપીલકર્તાઓની રજૂઆતને સમર્થન આપતો હોવા છતાં, ગૌવંશના કતલ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ લાદવા માટે મેન્ડેમસનો રિટ જારી કરવો માત્ર

ન્યાયિક કાનૂનનિર્માણ સમાન ગણાશે અને તે રાજ્ય વિધાનસભાની સત્તાઓમાં અતિક્રમણ કરશે, જેમ હાઈકોર્ટે ઠરાવ્યું છે, અને તે દ્વારા અપનાવેલો અભિગમ યોગ્ય હતો. આવી સ્થિતિમાં, ગૌવંશના કતલ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ જાહેર કરવાનો પ્રશ્ન મંજૂર કરી શકાય તેમ નથી અને અધિનિયમની કલમ પને બંધારણવિરોધી કહી શકાય નહીં. [૬૦૨-ઈ-એફ)

ગુજરાત રાજ્ય વિ. મિર્ઝાપુર, (૨૦૦૫) ૮ એસીસીસી ૫૩૪, નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

દિવાની અપીલક્ષેત્ર અધિકારિતા : દિવાની અપીલ નં. ૩૯૬૮/૧૯૯૪.

હૈદરાબાદ સ્થિત આંધ્ર પ્રદેશની વડી અદાલત દ્વારા ડબલ્યુ.પી. નં. ૧૩૦૬૨/૧૯૯૨ માં તા. ૬.૪.૧૯૯૩ના અંતિમ ચુકાદા અને હુકમમાંથી.

સાથે

સી.એ. નં. ૩૯૬૭/૯૪, ૩૯૬૬/૯૪, ૩૮૬૪-૬૫/૯૪, ૪૭૧૧-૪૭૧૩/૯૮.

એન.એન. ગોસ્વામી, મનમોહન, બી.એસ. બાંઠિયા, આર.કે. જોષી, જસરાજ શ્રીમાલ,

સુશીલ કુમાર જૈન, શ્રીમતી પ્રતિભા જૈન, શ્રીમતી શીલા ગોયલ (એનપી), એચ.એમ. સિંહ (એનપી), ધ્રુવ મહેતા, મોહિત ચૌધરી, સુશ્રી શાલિની ગુપ્તા, એસ.કે. મહેતા, મનોજ સક્સેના, એસ.કે. મેટ્ટા, મોહનપ્રસાદ મહેરિયા, હેમંત શર્મા, એસ.એન. તેરદોલ, સુશ્રી દિવ્યા રોય, મનીષ ઝા, સુશ્રી બીના ગુપ્તા, સુનીલ કુમાર જૈન, મનીષ કુમાર, એસ. બોરઠાકુર, સુશ્રી પિંકી આનંદ, ડી.એન. ગોવુર્ધન, સુશ્રી ગીતા લુથરા, નિખિલ નૈયર, શ્રીમતી ઉર્મિલા સિરુર, ડી.એસ. મહરા (એનપી), શ્રીમતી રેવતી રાઘવન (એનપી), શ્રીમતી ડી. ભારતી રેડ્ડી (એનપી) અને સંજય આર. હેગડે (એનપી) હાજર પક્ષકારો માટે.

અદાલતનો ચુકાદો ન્યાયમૂર્તિ શ્રી તરુણ ચેટર્જી દ્વારા નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યો હતો

અલ-કબીર એક્સપોર્ટ્સ લિમિટેડ (સંક્ષેપમાં 'કંપની') એક જાહેર કંપની છે, જે માંસના પ્રોસેસિંગનો વ્યવસાય, મુખ્યત્વે નિકાસ હેતુઓ માટે, ચલાવવા માટે રચવામાં આવી છે. કંપનીએ આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યના મેડક જિલ્લાના રુદ્રારામ ગામમાં એક કતલખાનું સ્થાપવા હેતુસર, સંબંધિત કારખાનું તથા તેની સાથે સંકળાયેલ અન્ય ઇમારતો બાંધવા માટે

આવશ્યક પરવાનગી મેળવવા ગ્રામ પંચાયત, રુદ્રારામ સમક્ષ અરજી કરી હતી. ૨૪.૦૩.૧૯૮૯ના રોજ, સંબંધિત ગ્રામ પંચાયતે 'કોઈ આક્ષેપ નથી પ્રમાણપત્ર' (સંક્ષેપમાં 'એનઓસી') જારી કર્યું હતું. જિલ્લા મેડિકલ અને હેલ્થ અધિકારી, ટાઉન પ્લાનિંગના નિયામક અને આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યના ફેક્ટરીઓના નિયામકનો અભિપ્રાય પ્રાપ્ત કર્યા પછી, પસંદ કરાયેલ સ્થળ પર કતલખાનું ચલાવવા માટે કંપનીને ૨૯.૦૬.૧૯૮૯ના રોજ પરવાનગી આપવામાં આવી હતી.

આ પરવાનગી પહેલાં, આંધ્ર પ્રદેશ પ્રદૂષણ નિયંત્રણ બોર્ડ (સંક્ષેપમાં 'એ.પી.પી.સી.બી.') એ પણ કંપની દ્વારા ૩૦ ડિસેમ્બર, ૧૯૮૮ના રોજ કરાયેલ અરજી પર પ્રવાહી નિકાલના શુદ્ધિકરણ અને વાયુ પ્રદૂષણ સંબંધિત કેટલીક શરતોને આધિન 'અનાપત્તિ પ્રમાણપત્ર' આપ્યું હતું. ઉક્ત અનાપત્તિ પ્રમાણપત્રમાં, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, એવી શરત મુકવામાં આવી હતી કે કંપની નિયમિત ઉત્પાદન શરૂ કરતાં પહેલાં વોટર (પ્રિવેન્શન એન્ડ કન્ટ્રોલ ઑફ પોલ્યુશન) અધિનિયમ, ૧૯૭૪ની કલમો ૨૫ અને ૨૬ હેઠળ એ.પી.પી.સી.બી. પાસેથી બીજું 'અનાપત્તિ પ્રમાણપત્ર' તથા નિયમિત સંમતિ મેળવશે. આંધ્ર પ્રદેશ સરકારના પશુપાલન વિભાગના નિયામકે પણ, આંધ્ર પ્રદેશ પ્રોહિબિશન ઑફ કાઉ સ્લોટર એન્ડ એનિમલ પ્રિઝર્વેશન અધિનિયમ, ૧૯૭૭ (સંક્ષેપમાં 'એ.પી. અધિનિયમ') ની કલમો ૫ અને ૬ની જોગવાઈઓ તથા તે હેઠળ

જારી કરાયેલા નિર્દેશોનું પાલન કરવાની શરતે, ૧૩.૦૭.૧૯૮૯ના પત્ર દ્વારા કંપનીના પક્ષમાં અનાપત્તિ પ્રમાણપત્ર જારી કર્યું હતું. ત્યારબાદ, ૧૮ જુલાઈ ૧૯૮૯ના રોજ કેન્દ્રીય સરકારે (ઉદ્યોગ મંત્રાલયે) ઈન્ડસ્ટ્રીઝ (ડેવલપમેન્ટ એન્ડ રેગ્યુલેશન) અધિનિયમ, ૧૯૫૧ (સંક્ષેપમાં 'આઈ.ડી.આર. અધિનિયમ') ની જોગવાઈઓ હેઠળ, અહીં ઉપર અગાઉ દર્શાવેલ પસંદ કરાયેલ સ્થળે, નિર્ધારિત માત્રામાં ફ્રોઝન ભેંસ અને મટન માંસના ઉત્પાદન માટે કંપનીને નવી ઔદ્યોગિક એકમની સ્થાપના માટે આશયપત્ર (સંક્ષેપમાં 'એલ.ઓ.આઈ.') મંજૂર કર્યો હતો. ઉક્ત એલ.ઓ.આઈ. નીચેની શરતોને આધિન મંજૂર કરવામાં આવ્યો હતો:–

"(એ) કતલ કરવામાં આવનાર ભેંસો સંબંધિત સત્તાધિકારીઓ દ્વારા પૂર્વ–મરણ તથા મૃત્યુપશ્ચાત પરીક્ષણને આધીન રહેશે.

(બી) માત્ર વૃદ્ધ અને નિષ્પ્રયોજ્ય ભેંસોનો જ વધ કરવામાં આવશે અને તે હેતુસર, તેમનું ઉત્પાદન અને પ્રક્રિયાકરણ મ્યુનિસિપલ સત્તાધિકારીઓ, રાજ્ય સરકારના પશુપાલન અને આરોગ્ય વિભાગ અથવા આ બાબતનું સુનિશ્ચિતકરણ કરવા માટે કેન્દ્રીય અથવા રાજ્ય સરકાર જે કોઈ અન્ય વ્યવસ્થા વિકસાવે તેની સતત દેખરેખ હેઠળ રહેશે.

(સી) તમામ વયની ગાયો તથા ગાયોના અને ભેંસોના નર કે માદા બચ્ચાઓના કતલ પર પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવશે.

(ડી) કંપની રાજ્ય સરકાર સાથે પરામર્શ કરીને યોગ્ય પશુપાલન પદ્ધતિઓ અપનાવી ભેંસોની જાતોના સંરક્ષણ અને સુધારણા માટે પગલાં હાથ ધરશે.

(ઈ) જમાવેલ ભેંસના માંસના ઉત્પાદનમાંથી ઓછામાં ઓછું ૯૦% ઉત્પાદન દસ વર્ષની અવધિ માટે નિકાસ કરવામાં આવશે, જે અવધિ સરકારના વિવેકાધિકારે વધુ પાંચ વર્ષ માટે લંબાવી શકાશે.

(એફ) હવા, પાણી અને જમીનના પ્રદૂષણને અટકાવવા માટે સરકારના સંતોષ મુજબ પૂરતા પગલાં લેવામાં આવશે. સ્થાપિત કરવામાં આવનારા આવા પ્રદૂષણ–નિવારક ઉપાયો તે રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિર્ધારિત પ્રવાહી નિસ્સરણ અને વાયુ નિસ્સરણના ધોરણોને અનુરૂપ હોવા જોઈએ, જેમાં ઔદ્યોગિક ઉપક્રમનું કારખાનું આવેલું છે.

(જી) નોંધપાત્ર વિસ્તરણ અમલમાં મૂકવા માટે અથવા નવા માલના ઉત્પાદન માટેનું નવું ઔદ્યોગિક ઉપક્રમ અથવા ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિ નીચે મુજબની હદમાં સ્થિત ન હોવું જોઈએ:

(૧) ૧૯૮૧ની વસ્તી ગણતરી મુજબ ૨૫ લાખથી વધુ વસ્તી ધરાવતા કોઈપણ શહેરની માનક શહેરી વિસ્તારની મર્યાદાની સીમાથી ૫૦ કિલોમીટર; અથવા

(૨) ૧૯૮૧ ની વસ્તી ગણતરી મુજબ ૧૫ લાખથી વધુ પરંતુ ૨૫ લાખથી ઓછી વસ્તી ધરાવતાં કોઈપણ શહેરની માનક શહેરી વિસ્તારની મર્યાદાની સીમાથી ૩૦ કિલોમીટર;

(એચ) જો ઔદ્યોગિક ઉપક્રમનું સ્થાન કોઈ નૉ ઇન્ડસ્ટ્રી જિલ્લામાં હોય, તો તે જ રાજ્યની અંદર હોય કે રાજ્યની બહાર, સૂચિત પછાત વિસ્તાર સહિત કોઈપણ અન્ય વિસ્તારમાં નૉ ઇન્ડસ્ટ્રી જિલ્લામાંથી સ્થાન પરિવર્તન સામાન્ય રીતે મંજૂર કરવામાં આવશે નહીં."

આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય દ્વારા પણ પસંદ કરાયેલ સ્થળે અબેટોઇર કતલખાનું સ્થાપવા માટે ઔદ્યોગિક અનુજ્ઞાપત્ર મંજૂર કરવાની ભલામણ કરવામાં આવી હતી.

જો અમને કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા જારી કરાયેલ એલ.ઓ.આઈ. આપવાના વિવિધ શરતોને ધ્યાનપૂર્વક વાંચવાની પરવાનગી આપવામાં આવે, તો સ્પષ્ટ થશે કે માત્ર વૃદ્ધ અને નિષ્પ્રયોજ્ય ભેંસો જ કતલ માટે ઉપલબ્ધ રહેશે અને તેમનું ઉત્પાદન તથા પ્રક્રિયા નગરપાલિકા સત્તાઓ, પશુપાલન વિભાગ અને રાજ્ય સરકારના આરોગ્ય વિભાગની સતત તપાસને આધીન રહેશે. એલ.ઓ.આઈ.ની કલમ (સી) તમામ વયની ગાયોની તથા ગાય અને ભેંસના બચ્ચાંઓની, નર કે માદા, કતલ કરવા ઉપર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધની વાત કરે છે. કલમ (ડી) કંપનીને રાજ્ય સરકાર સાથે પરામર્શ કરીને યોગ્ય પશુપાલન પદ્ધતિઓ અપનાવી ભેંસોની જાતિના સંવર્ધન

અને સુધારણા માટેના ઉપાયો હાથ ધરવા આમંત્રિત કરે છે. એલ.ઓ.આઈ.ની કલમ (ઈ) મુજબ સ્થિરિત ભેંસના માંસના ઉત્પાદનમાંથી ૯૦% ઉત્પાદન દસ વર્ષની અવધિ માટે નિકાસ કરવામાં આવશે, જેને સરકારના વિવેકાધિકારે પાંચ વર્ષ માટે વધારી શકાય છે. કલમ (એફ) સરકારને સંતોષ થાય તે રીતે હવા, પાણી અને જમીનના પ્રદૂષણને અટકાવવા પૂરતા પગલાં લેવા સૂચના આપે છે અને આ હેતુસર રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિર્ધારિત પ્રવાહી નિસ્સરણ અને ઉત્સર્જનના ધોરણો અમલમાં લાવવા પ્રદૂષણનિવારક ઉપાયો સ્થાપિત કરવાના રહેશે. એલ.ઓ.આઈ.ની કલમ (જી) જણાવે છે કે કોઈ નવી ઔદ્યોગિક એકમને, ભલે તે નોંધપાત્ર વિસ્તરણ માટે હોય કે નવી વસ્તુના ઉત્પાદન માટે, એવી જગ્યાએ સ્થાપિત ન કરવી જ્યાં તે સ્થાન ૧૯૮૧ની જનગણના મુજબ ૨૫ લાખથી વધુ વસ્તી ધરાવતા કોઈપણ શહેરના પ્રમાણભૂત શહેરી ક્ષેત્રની સીમાથી ૫૦ કિ.મી.ની અંદર આવેલું હોય, અથવા ૧૯૮૧ની જનગણના મુજબ ૧૫ લાખથી વધુ પરંતુ ૨૫ લાખથી ઓછી વસ્તી ધરાવતા કોઈપણ શહેરના પ્રમાણભૂત શહેરી ક્ષેત્રની સીમાથી ૩૦ કિ.મી.ની અંદર આવેલું હોય. ૨૮.૦૮.૧૯૯૧ના રોજ કૃષિ અને પ્રક્રિયાકૃત ખાદ્ય પદાર્થો નિકાસ વિકાસ સત્તામંડળે કંપનીને જાણ કરી હતી કે ભારત સરકાર તેની નિકાસ વૃદ્ધિ અભિયાનના ભાગરૂપે માંસ અને માંસજન્ય પદાર્થોની નિકાસને પ્રોત્સાહન આપવા ઉત્સુક હતી.

તે સ્વીકારેલી સ્થિતિ છે કે કતલખાનું ચલાવવાના હેતુસર, જેમ અહીં અગાઉ નોંધાયું છે, કંપનીએ રાજ્ય સરકાર તથા કેન્દ્ર સરકારની વિવિધ સત્તાઓ સમક્ષ પરવાનાં માટે અરજી કરી હતી. સંતોષ પામ્યા બાદ અને તપાસ યોજ્યા પછી, સંબંધિત સ્થળે પ્રથમ બાંધકામ કરવા માટે અને તે પછી કતલખાનું ચલાવવા માટે કંપનીને પરવાનગી અને/અથવા પરવાનો આપવામાં આવ્યો હતો. આવી સ્થિતિ હોવા પરથી અને નીચે દર્શાવાયેલા કારણોને ધ્યાનમાં લેતાં, અમે એવો અનુમાન કરી શકતા નથી કે સત્તાઓએ કંપનીને, કંપનીએ પરવાનગી અને પરવાનો મંજૂર કરવા માટેની શરતોનું પાલન કર્યું છે તે બાબતે સંતોષ પામ્યા વિના, પ્રથમ પસંદ કરાયેલ સ્થળે કારખાનાનું બાંધકામ કરવા અને ત્યારબાદ કતલખાનું ચલાવવા મંજૂરી આપી હતી.

આ બાબત વિવાદિત નથી કે એલ.ઓ.આઈ. તથા આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય અને એ.પી.પી.સી.બી. સહિતની અન્ય સત્તાઓ દ્વારા અપાયેલ પરવાનગીના આધારે, કંપનીએ કતલખાનું ચલાવવાના હેતુસર ઇમારતો અને યંત્રસામગ્રી સ્થાપિત કરવા માટે બાંધકામનું કામ શરૂ કર્યું હતું. જ્યારે અમુક બાંધકામ આગળ વધ્યું, ત્યારે સંબંધિત ગ્રામ પંચાયતના કાર્યકારી અધિકારીએ, આંધ્ર પ્રદેશ ગ્રામ પંચાયત અધિનિયમ, ૧૯૬૪ ની કલમ ૧૩૧(૩) હેઠળ પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને, કંપનીને કારખાનાની ઇમારત તથા અન્ય ઇમારતોના બાંધકામ માટે અપાયેલ પરવાનગી

સ્થગિત કરતી નોટિસ બહાર પાડી અને તેથી આગળના હુકમ સુધી બાંધકામ બંધ રાખવા નિર્દેશ કર્યો. કાર્યકારી અધિકારીના આ હુકમને પડકારતાં કંપનીએ આંધ્ર પ્રદેશ વડી અદાલત સમક્ષ રિટ અરજી દાખલ કરી. કેટલીક સંસ્થાઓએ પ્રસ્તાવિત કતલખાનાની સ્થાપનાનો વિરોધ કર્યો અને તેમને ઉક્ત રિટ અરજીમાં સામાવાળાઓ તરીકે પક્ષકાર બનાવવામાં આવ્યા. જોકે, અનુસરમાં કંપનીએ તે રિટ અરજી પાછી ખેંચી લીધી અને તેના બદલે રાજ્ય સરકાર સમક્ષ રિવિઝન એપ્લિકેશન દાખલ કરી, જેમાં કાર્યકારી અધિકારીએ રાજ્ય સરકાર દ્વારા મંજૂર કરાયેલ બાંધકામ કાર્યના સ્થગન અંગે જાહેર કરેલી નોટિસને પ્રશ્નિત કરવામાં આવી. સંબંધિત તમામ પક્ષોને સાંભળ્યા બાદ, તા. ૧૫.૦૯.૧૯૯૦ ના હુકમથી રાજ્ય સરકારે પુનરીક્ષણ પ્રકરણ મંજૂર કર્યું. આ હુકમનો સાદો વાચન દર્શાવે છે કે કાર્યકારી અધિકારીનો હુકમ માત્ર રદ કરવાનો જ નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો ન હતો, પરંતુ ૨૯.૦૬.૧૯૮૯ થી ગણતરી કરીને બાંધકામનું કાર્ય પૂર્ણ કરવાની મુદત વધુ એક વર્ષ માટે લંબાવવામાં પણ આવી હતી. પુનરીક્ષણ પ્રકરણમાં આપવામાં આવેલા હુકમ સામે, ૧૯૯૦ ની ડબલ્યુ.પી. નં. ૧૩૭૬૩ અને ડબલ્યુ.પી. નં. ૧૩૮૦૮ એવી બે રિટ અરજીઓ વડી અદાલતમાં દાખલ કરવામાં આવી, જેમાંથી એક તે સંસ્થાઓ દ્વારા હતી જેઓ અગાઉની રિટ અરજીમાં પક્ષકાર બનાવવામાં આવી હતી અને બીજી કેટલીક વ્યક્તિઓ દ્વારા હતી. આ બન્ને રિટ અરજીઓ વડી અદાલતના વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે સ્વીકારી અને

વચગાળાના હુકમ દ્વારા, આ બે રિટ અરજીઓના નિર્ણય સુધી, પુનરીક્ષણ પ્રકરણમાં આપવામાં આવેલા હુકમની અમલવારી સ્થગિત રાખવામાં આવી. ઉપરોક્ત વચગાળાના હુકમ સામે, રાજ્ય સરકાર તથા કંપનીએ રિટ અપીલો દાખલ કરી, જેને વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠે સ્વીકારી અને વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે આપેલો વચગાળાનો હુકમ, વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠના વચગાળાના હુકમ દ્વારા સ્થગિત કરવામાં આવ્યો. જ્યારે આ રિટ અપીલો અંતિમ સુનાવણી માટે આવી, ત્યારે વિભાગીય ખંડપીઠ સમક્ષ હાજર પક્ષકારોએ પ્રાર્થના કરી કે રિટ અરજીઓનો ગુણદોષના આધારે નિકાલ કરવામાં આવે. વિભાગીય ખંડપીઠ સમક્ષ પક્ષકારોએ એવો અભિગમ અપનાવ્યો હોવાથી, રિટ અરજીઓની સુનાવણી કરીને તા. ૧૬.૧૧.૧૯૯૧ ના હુકમ દ્વારા ગુણદોષના આધારે નીચે મુજબના નિર્દેશો સાથે નિકાલ કરવામાં આવ્યો:–

તથાપિ, અમે આ દિશાનિર્દેશ કરીએ છીએ કે રાજ્ય સરકાર જળ (પ્રદૂષણનું નિવારણ અને નિયંત્રણ) અધિનિયમ, ૧૯૭૪, વાયુ (પ્રદૂષણનું નિવારણ અને નિયંત્રણ) અધિનિયમ, ૧૯૮૧ અને પર્યાવરણ (સંરક્ષણ) અધિનિયમ, ૧૯૮૬ તથા તે હેઠળ બનાવવામાં આવેલા નિયમોની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને, હાલમાં રુદ્રારમ અને પટાનચેરી મંડલ, મેડક જિલ્લામાં આવેલ આસપાસના ગામોમાં જળ, વાયુ

અને પર્યાવરણ પ્રદૂષણ, જો કોઈ હોય તો, તે અંગે, રુદ્રારમ ગામે યાંત્રિક કતલખાનું સ્થાપિત કરવામાં આવે તો તેનાથી વર્તમાન પર્યાવરણ પર થનાર સંભાવ્ય અસર અંગે, તેમજ તે વિસ્તારમાં પશુસંપત્તિ પર થનાર તેની સંભાવ્ય અસર અંગે, આ સંદર્ભે આ રિટ અરજીઓના અરજદારો તથા અન્ય હિતધારક પક્ષકારો લેખિતમાં જે રજૂઆતો કરે તે વિચારણા કર્યા પછી, એક વિગતવાર અહેવાલ તૈયાર કરશે. અહીંના અરજદારો તથા અન્ય હિત ધરાવતા વ્યક્તિઓ આજથી ચાર અઠવાડિયાની અંદર રાજ્ય સરકાર સમક્ષ લેખિતમાં રજૂઆતો તથા અન્ય આધારરૂપ સામગ્રી રજૂ કરશે. આ ચુકાદાની નકલ પ્રાપ્ત થયાની તારીખથી આઠ અઠવાડિયાની અંદર રાજ્ય સરકાર એક વિગતવાર અહેવાલ તૈયાર કરીને કેન્દ્રીય સરકારને રજૂ કરશે. અહેવાલ પ્રાપ્ત થયા પછી, કેન્દ્રીય સરકાર જળ (પ્રદૂષણનું નિવારણ અને નિયંત્રણ) અધિનિયમ, ૧૯૭૪, વાયુ (પ્રદૂષણનું નિવારણ અને નિયંત્રણ) અધિનિયમ, ૧૯૮૧, પર્યાવરણ (સંરક્ષણ) અધિનિયમ, ૧૯૮૬ અને ઉદ્યોગો (વિકાસ અને નિયમન) અધિનિયમ, ૧૯૫૧ ની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને, આંધ્ર પ્રદેશના મેડક જિલ્લાની પટાનચેરી મંડલના રુદ્રારમ ગામે યાંત્રિક કતલખાનું (અબાટ્ટોયર) સ્થાપવા સંબંધે યોગ્ય આદેશો અહેવાલ પ્રાપ્ત થયાની તારીખથી આઠ અઠવાડિયાની અંદર પસાર કરશે.

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે).

ધ્યાનમાં રાખવું યોગ્ય રહેશે કે દ્વિ–ન્યાયાધીશ પીઠનો આ હુકમ, જેના દ્વારા રાજ્ય સરકાર તેમજ કેન્દ્રીય સરકારને કેટલીક દિશાનિર્દેશો આપવામાં આવ્યા હતા, તે છતાં આ અદાલત સમક્ષ તેની સામે અપીલ કરવામાં આવી નહોતી. ઉપરોક્ત હુકમમાં દ્વિ–ન્યાયાધીશ પીઠ દ્વારા આપવામાં આવેલા દિશાનિર્દેશોના અનુસંધાને, જેમ ઉપર નોંધવામાં આવ્યું છે, રાજ્ય સરકારે વડી અદાલતના હુકમમાં ઉલ્લેખિત બાબતોની તપાસ કરી અહેવાલ આપવા માટે "કૃષ્ણન સમિતિ" તરીકે ઓળખાતી એક સમિતિની રચના કરી. રાજ્ય સરકાર દ્વારા રચાયેલી કૃષ્ણન સમિતિએ પોતાનો અહેવાલ રજૂ કર્યો. અહેવાલમાં નોંધવામાં આવ્યું હતું કે કેટલાક મૂળતત્ત્વવાદી સંગઠનો પ્રાણીઓના વધ અંગેની તેમની ધાર્મિક અને ભાવનાત્મક વિરોધભાવનાને કારણે કતલખાનાની સ્થાપનાનો વિરોધ કરતા હતા, જ્યારે કેન્દ્રીય સરકાર અને આંધ્ર પ્રદેશ સરકારે તેમના દ્વારા લાદવામાં આવેલી શરતોને આધીન રહી આ પ્લાન્ટની સ્થાપનાને મંજૂરી આપી હતી. હવા અને પાણીના પ્રદૂષણનો પ્રશ્ન જ્યાં સુધી સંબંધિત હતો, ત્યાં સુધી સમિતિનું મત એવું હતું કે પ્રદૂષણ નિયંત્રણ બોર્ડ સહિત સંબંધિત વિવિધ વિભાગો દ્વારા નિર્ધારિત સુરક્ષા ઉપાયોનું નિયમિત દેખરેખ હેઠળ યથાવત પાલન કરવામાં આવે તો હવા અને પાણીનું આવું પ્રદૂષણ વાજબી મર્યાદામાં રાખી શકાય. પશુસંપત્તિના ઘટાડા અંગે જ્યાં સુધી પ્રશ્ન છે, સમિતિએ ખાદ્ય અને કૃષિ વિભાગના વાંધાઓને નીચેના શબ્દોમાં માન્ય રાખ્યા:

એવું માનવા માટે માન્ય કારણો છે કે આ દલીલ નોંધપાત્ર પ્રમાણમાં માન્ય છે. શરૂઆતમાં જ, પ્લાન્ટની ક્ષમતા એટલી વિશાળ છે કે હાલની પશુસંપત્તિ અને તેમાં સંભવિત વધારો હોવા છતાં, આસપાસના વિસ્તારોમાં પશુસંપત્તિ વધારવા માટે કડક પગલાં લેવામાં ન આવે તો, આ કારખાનાને એક કે બે વર્ષથી વધુ સમય માટે પૂરતો પુરવઠો ઉપલબ્ધ કરાવી શકાય તેમ નહીં. અન્ન અને કૃષિ વિભાગે પહેલેથી જ આ હકીકત પ્રકાશમાં મૂકી છે કે આસપાસના વિસ્તારોમાં તેમજ રાજ્યના અન્ય ભાગોમાં પણ પશુસંપત્તિ ધીમે ધીમે ઘટતી જઈ રહી છે અને કતલ માટે ઉપલબ્ધ પશુઓની સંખ્યા દર વર્ષે અંદાજે ૧.૭૬ લાખ છે. તેની સામે, રાજ્યના હાલના કતલખાનાઓ પહેલેથી જ ૨.૦૧ લાખ જેટલા પશુઓનું કતલ કરી રહ્યા છે, જેના પરિણામે હાલની પશુસંપત્તિના સ્તર મુજબ, રુદ્રારામ ખાતે સ્થાપિત થનારા આ પ્લાન્ટની વિશાળ ક્ષમતાને અનુરૂપ પૂરવઠો પૂરો પાડવા માટે કોઈ વધારાનો જથ્થો ઉપલબ્ધ થવાની શક્યતા નથી. અન્ન અને કૃષિ વિભાગે આ હકીકત પણ પ્રકાશમાં મૂકી છે કે આ કારખાનાં માટે પ્રાણીઓ પર ક્રૂરતા નિવારણ અધિનિયમ તથા ગાયવધ પ્રતિબંધ અધિનિયમ, ૧૯૭૭ ની જોગવાઈઓ હેઠળના વર્તમાન નિયમોનું પાલન કરવું કઠિન બનશે અને કારખાનાં માટે પૂરતો પુરવઠો જળવાઈ રહે તે માટે આ અધિનિયમની જોગવાઈઓને બાજુ પર મૂકી દેવા માટે દરેક પ્રયાસ કરવામાં આવશે. કેટલાંક સમય પહેલાં અખબારોમાં એવી જાણ કરવામાં આવી હતી કે ગોવામાં સ્થાપિત થયેલ આવું જ એક

સમાન કારખાનું, એક અથવા બે વર્ષ કામગીરી કર્યા પછી, પૂરતા કાચા પુરવઠાના અભાવે પોતાની કામગીરીમાં ભારે પ્રમાણમાં કાપ મૂકવા મજબૂર બન્યું હતું.

અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યા પછી, કૃષ્ણન સમિતિએ કતલખાનું સ્થાપવાની મંજૂરી આપવા માટેની શરતરૂપે નીચે મુજબની ભલામણ કરી હતી:

આ પરિસ્થિતિમાં કંપનીને આ બાબતે આગ્રહપૂર્વક બાધ્ય કરવું આવશ્યક છે કે તે પોતાની પહેલ પર ઓછામાં ઓછી ૫૦% ક્ષમતા જેટલા ચારા માટેના પશુઓ ઉછેરવા માટે અસરકારક કાર્યક્રમ સુનિશ્ચિત કરે, જેથી આજુબાજુના વિસ્તારમાં થતો પ્રભાવ ઓછામાં ઓછો આ હદ સુધી મર્યાદિત રહે. ક્ષમતામાં વધુ વધારો ત્યારે જ વિચારણીય બની શકે, જ્યારે કંપની પોતાના ચારા માટેના પશુઓમાં વધારો કરે. અંતે, હાલના પશુધન પર થતો પ્રભાવ ન્યૂનતમ રહે તે માટે કંપનીએ પોતાની સમગ્ર કામગીરીના વ્યાપ માટે જરૂરી ચારા માટેના પશુઓ પોતે જ ઉત્પાદિત કરવા પડશે.

જો આ વિકલ્પ કંપનીને સ્વીકાર્ય ન હોય, તો ખાદ્ય અને કૃષિ વિભાગ દ્વારા અંદાજે રૂપિયા ૧૫ કરોડના રોકાણ સાથે એક આધુનિક કતલખાનું શરૂ કરવાની જે દરખાસ્ત ઉલ્લેખવામાં આવી છે, તેને આ પ્લાન્ટનો કબજો લેવા તથા અંતે શહેરમાં અને શહેરની આસપાસ આવેલાં અસ્વચ્છ ખાનગી કતલખાનાંઓને સંભાળવા માટે દિશાનિર્દેશ આપવામાં આવી શકે અને

સરકારી કતલખાનાંઓ બંધ કરી શકાય તેમજ શહેર માટેની માંસની જરૂરિયાત આ ફેક્ટરીમાંથી પૂરી પાડી શકાય."

અમે કૃષ્ણન સમિતિનો અહેવાલ અને કતલખાનું સ્થાપવાની મંજૂરી આપવા બાબતની તેની ભલામણનું સાવધાનીપૂર્વક પરીક્ષણ કર્યું છે. અહેવાલ અને તેની ભલામણના સાદા વાંચનથી, એ બાબતે કોઈ શંકા રહી શકતી નથી કે કૃષ્ણન સમિતિ કતલખાનું સ્થાપવાના પક્ષમાં હતી, પરંતુ તે શરતના આધીન કે તે માટે જરૂરી પશુઓ તે પોતે જ ઉછેરે — શરૂઆતમાં અડધા પ્રમાણ સુધી અને અંતે સંપૂર્ણ પ્રમાણ સુધી. સમિતિએ એ પણ મંતવ્ય વ્યક્ત કર્યું હતું કે જો કંપની પોતાના પશુઓ ઉછેરવા ઇચ્છુક ન હોય અથવા તેવી સ્થિતિમાં ન હોય, તો કંપનીને ચલાવવાની મંજૂરી ન આપવી જોઈએ અથવા હાલની કતલખાનાઓમાંથી પશુઓને વાળી તેના અસ્તિત્વમાં રહેલી ક્ષમતાનો ઉપયોગ વર્તમાન આવશ્યકતાઓ પૂરી કરવા માટે કરવો જોઈએ. આ ભલામણ પરથી એવું કહી શકાય કે અસ્તિત્વમાં રહેલાં કતલખાનાં, મોટા અને નાના, સરકારી અને ખાનગી, બંધ કરી દેવાના હતા અને કંપનીના કતલખાનાનો ઉપયોગ વર્તમાન સ્થાનિક આવશ્યકતાઓ પૂરી કરવા માટે થવાનો હતો. અભિલેખ પરથી એ પણ જણાય છે કે આ અહેવાલ કેન્દ્ર સરકારને મોકલતા પહેલાં, આંધ્ર પ્રદેશ સરકારના મુખ્ય સચિવે એક સંદર્ભ નોંધ સંલગ્ન કરી હતી, જેનો ઉલ્લેખ અમારી વર્તમાન હેતુ માટે કરવો આવશ્યક ન હોઈ શકે.

કૃષ્ણન સમિતિનો અહેવાલ કેન્દ્રીય સરકારને મોકલવામાં આવ્યો હતો. કેન્દ્રીય સરકારે પોતાની તરફથી તે અહેવાલ યોગ્ય કાર્યવાહી માટે એ.પી.પી.સી.બી.ને મોકલ્યો હતો. જોકે, ઉપરોક્ત અહેવાલ અંગે કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા કોઈપણ હુકમ જારી કરવામાં આવ્યો નહોતો, તેમ છતાં, અગાઉ અહીં નોંધ્યા મુજબ, કેન્દ્રીય સરકાર વડી અદાલતના હુકમમાં એક પક્ષકાર હતી. તે ઉપરાંત, અગાઉ અહીં નોંધ્યા મુજબ, હાઇકોર્ટે પોતાના ચુકાદામાં પણ કેન્દ્રીય સરકારને અહેવાલનો વિચાર કર્યા બાદ હુકમ પસાર કરવા માટે કેટલાક નિર્દેશો આપ્યા હતા.

બે પર્યાવરણપ્રેમીઓ દ્વારા વર્ષ ૧૯૯૧ ની રિટ અરજી ક્રમાંક ડબલ્યુ.પી. નં. ૬૭૦૪ રિટ જારી કરવા માટે દાખલ કરવામાં આવી હતી, જેમાં હૈદરાબાદ મેટ્રોપોલિટન વોટર સપ્લાય એન્ડ સ્યુરેજ બોર્ડ તથા અન્યને કંપનીના કતલખાનાને પાણી પૂરું પાડવાથી/વેચવાથી રોકવાની માંગ કરવામાં આવી હતી. હાઇકોર્ટે ૨૭.૦૫.૧૯૯૨ના રોજ એક અંતરિમ હુકમ પસાર કર્યો હતો, જેના મુજબ હૈદરાબાદ મેટ્રોપોલિટન વોટર સપ્લાય એન્ડ સ્યુરેજ બોર્ડ તથા અન્યને કંપનીને પાણી વેચવાના પ્રસ્તાવો પર વિચાર કરવાથી રોકવામાં આવે.

સિવિલ અપીલ નં. ૩૯૬૬ ઓફ ૧૯૯૪માં અપીલકર્તા ડૉ. કિશન રાવએ અહિંસા ટ્રસ્ટ સાથે મળીને રિટ અરજી, એટલે કે રિટ પિટિશન નં. ૮૧૯૩ ઓફ ૧૯૯૨, દાખલ કરી હતી. આ રિટ પિટિશનમાં આંતરિમ હુકમ એવો

કરવામાં આવ્યો હતો કે એ.પી.પી.સી.બી. દ્વારા આપવામાં આવેલ એન.ઓ.સી. રિટ અરજીમાં આગળ કરવામાં આવતા આદેશોના આધીન રહેશે.

સિવિલ અપીલ નં. ૩૯૬૮ ઓફ ૧૯૯૪માં અપીલકર્તા અખિલ ભારત ગોસેવા સંગેએ કંપનીના કતલખાનાના પરીક્ષણાત્મક સંચાલન માટે પરવાનગી મંજૂર કરવામાં આવી તે બાબતને પડકારતી રિટ અરજી નં. ૧૦૪૫૪ ઓફ ૧૯૯૨ દાખલ કરી હતી.

૧૯૯૨ની રિટ અરજી નં. ૧૩૦૬૨ તરીકેની રિટ અરજી ડૉ. કિશન રાવ દ્વારા સુશ્રી સત્યવાણી સાથે મળીને કંપનીના કતલખાનાની સ્થાપના માટે આપવામાં આવેલી મંજૂરીઓને પડકારતી દાખલ કરવામાં આવી હતી. અહીં અગાઉ નોંધવામાં આવ્યું છે તેમ, ૧૯૯૨ની રિટ અરજી નં. ૮૧૯૩ ડૉ. કિશન રાવ દ્વારા એવી જ રાહતો માટે પ્રાર્થના કરતાં દાખલ કરવામાં આવી હતી, જેવી રાહતો તેમણે ૧૯૯૨ની રિટ અરજી નં. ૧૩૦૬૨માં માંગી હતી. અપીલાધીન ચુકાદામાં વિભાગીય ખંડપીઠે સમાન રાહતો માટે ડૉ. કિશન રાવ દ્વારા બે રિટ અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવવા બાબતે ગંભીર આક્ષેપ નોંધ્યો હતો અને એવું અવલોકન કર્યું હતું કે ડૉ. કિશન રાવની તરફથી ખોટું નિવેદન કરવામાં આવ્યું હતું કે ૧૯૯૨ની રિટ અરજી નં. ૧૩૦૬૨માં દાવો કરાયેલી રાહત અને ૧૯૯૨ની રિટ અરજી નં. ૮૧૯૩માં દાવો કરાયેલી રાહતો અલગ હતી. આ બધી રિટ અરજીઓ

સાથે મળી સાંભળવામાં આવી હતી અને હાઈકોર્ટે તા. ૬ એપ્રિલ, ૧૯૯૩ના સામાન્ય ચુકાદા દ્વારા તેનો નિકાલ કર્યો હતો. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં, હાઈકોર્ટે સારરૂપે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

(૧) કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા આપવામાં આવેલ એલ.ઓ.આઈ. અને આંધ્ર પ્રદેશ ગૌવધ પ્રતિબંધ તથા પ્રાણી સંરક્ષણ અધિનિયમ, ૧૯૭૭ની જોગવાઈઓ મુજબ માત્ર નિષ્પ્રયોજ્ય પશુઓના વધને જ પરવાનગી આપવામાં આવે છે અને આવા નિષ્પ્રયોજ્ય પશુઓના જતન-પાલનમાં રાષ્ટ્રના અલ્પ પશુઆહાર સંસાધનો પર નિરર્થક બોજો પડે છે તે હકીકતને ધ્યાનમાં લેતા, આંધ્ર પ્રદેશ સરકાર તથા કેન્દ્રીય સરકાર કતલખાનું સ્થાપવા અને ચલાવવા માટે પરવાનગી આપવામાં સંપૂર્ણપણે ન્યાયસંગત હતી.

(૨) કેટલીક સંસ્થાઓ દ્વારા કરવામાં આવેલા આંદોલનોને ધ્યાનમાં રાખીને, આ મામલાનું પુનઃપરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું અને રાજ્યના વિવિધ સંબંધિત વિભાગો દ્વારા નવી ચર્ચાઓ કરવામાં આવી. રાજ્યની કતલ નીતિના પ્રશ્ન અંગે તથા સંબંધિત મુદ્દાઓના પુનઃપરીક્ષણ પછી, પશુપાલન નિયામકે ૨૧.૧૨.૧૯૯૦ના રોજ અવલોકન કર્યું હતું કે કતલખાનાની સ્થાપનાથી રાજ્યમાં ઢોરની સંખ્યામાં વાસ્તવમાં કોઈ ઘટાડો થવાનો નથી.

(૩) ૨૮.૯.૧૯૯૧ના રોજ પશુપાલન નિયામક દ્વારા આ મુદ્દા પર ફરીથી વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો અને તેમણે ૨૧.૧૨.૧૯૯૦ના રોજ વ્યક્ત કરેલો પોતાનો અભિપ્રાય ફરી પુનરોચ્ચાર કર્યો હતો, જેને આંધ્ર પ્રદેશ મંત્રિમંડળે પણ મંજૂરી આપી હતી. ઉપરોક્ત તારણના વિભાગીય ખંડપીઠ દ્વારા કરવામાં આવેલી નોંધને ધ્યાનમાં લેતાં, તેના દ્વારા એવું જાણવા મળ્યું હતું કે કંપનીના કતલખાનાની સ્થાપનાનો રાજ્યમાં પશુવૃદ્ધિના દર પર માત્ર "નગણ્ય અસર" જ થશે.

(૪) જ્યાં સુધી પર્યાવરણ સંબંધિત પાસાઓનો પ્રશ્ન હતો, ત્યાં સુધી વિભાગીય ખંડપીઠે એવું નિષ્કર્ષ આપ્યું કે એ.પી.પી.સી.બી. તથા રાજ્યની અન્ય સત્તાઓ દ્વારા નિર્ધારિત સુરક્ષાત્મક ઉપાયો હવા અને જળ પ્રદૂષણ પર નિયંત્રણ સુનિશ્ચિત કરવા માટે પૂરતા હતા.

તદનુસાર, ખંડપીઠનો એવો મત હતો કે રાજ્યની તમામ સંબંધિત સત્તાધિકારીઓએ તમામ સંબંધિત તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓનું યોગ્ય રીતે વિવેચન કરીને આવશ્યક પરવાનગીઓ આપી દીધી હોઈ, કતલખાનાની સ્થાપના અને સંચાલનમાં હસ્તક્ષેપ કરવા માટે કોઈ આધાર નહોતો. ઉક્ત ચુકાદામાં, રિટ અરજીઓ ફગાવતાં ખંડપીઠે ડૉ. કિશન રાવ વિરુદ્ધ તેમના આ ખોટા નિવેદન બદલ ફરિયાદ પક્ષ ચલાવવાનો પણ નિર્દેશ આપ્યો હતો કે તેમણે સમાન રાહતો માંગતી કોઈ બીજી રિટ અરજી દાખલ કરી નહોતી.

અમે ફરીથી સ્પષ્ટ કરીએ છીએ કે અખિલ ભારત ગોસેવા સંઘ દ્વારા દાખલ કરાયેલ રિટ અરજી નં. ૧૦૪૫૪ ઓફ ૧૯૯૨નો પણ તે જ દિવસે વિભાગીય ખંડપીઠ દ્વારા નિકાલ કરવામાં આવ્યો હતો. રિટ અરજી નં. ૧૦૪૫૪ ઓફ ૧૯૯૨માં અરજદારનો મુખ્ય વાંધો એ હતો કે રાજ્ય સરકારે તેની ૧૬.૧૧.૧૯૯૧ની તારીખના ચુકાદા અને હુકમમાં હાઈકોર્ટે આપેલા નિર્દેશોનું પાલન કર્યું નહોતું અને ઉક્ત રિટ અરજિયહિ એવી પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી કે, જ્યાં સુધી અને જો સુધી રાજ્ય સરકાર વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠના નિર્દેશ અનુસાર પોતાની અહેવાલ કેન્દ્ર સરકારને મોકલે નહીં અને કેન્દ્ર સરકાર તે અંગે નિર્ણય કરે નહીં, ત્યાં સુધી કંપનીને કાર્ય કરવાની મનાઈ કરવામાં આવે. આ મુદ્દે વિભાગીય ખંડપીઠે ઠરાવ્યું કે આ પ્રશ્નનો વિચાર ચુકાદામાં પહેલેથી જ કરવામાં આવ્યો હતો અને તેથી આ રિટ અરજીમાં ફરીથી તે અંગે વિચાર કરવાની કોઈ જરૂર નહોતી. આ ચુકાદા વિરુદ્ધ આ અદાલતમાં સી.એ. નં. ૩૯૬૮ ઓફ ૧૯૯૪ દાખલ કરવામાં આવી હતી.

૧૯૯૪ ની સી.એ. નં. ૩૯૬૬, ૩૯૬૭ અને ૩૯૬૮ એ.પી. વડી અદાલતની દ્વિ-ન્યાયાધીશ પીઠ દ્વારા ૬મી એપ્રિલ, ૧૯૯૩ના રોજ આપવામાં આવેલા ચુકાદા વિરુદ્ધ દાખલ કરવામાં આવી છે. ૧૯૯૪ ની સી.એ. નં. ૩૯૬૬ માં અપીલકર્તા ડૉ. કિશન રાવ છે, ૧૯૯૪ ની સી.એ.

નં. ૩૯૬૭ માં અપીલકર્તા શ્રીમતી સત્યવાણી છે, જ્યારે ૧૯૯૪ ની સી.એ. નં. ૩૯૬૮ માં અપીલકર્તા અખિલ ભારત ગોસેવા સંઘ છે.

૧૯૯૪ ની દીવાની અપીલ નં. ૩૯૬૪–૩૯૬૫ બીજી વિભાગીય ખંડપીઠ દ્વારા કંપનીએ લેટર્સ પેટન્ટની કલમ ૧૫ હેઠળ દાખલ કરેલી રિટ અપીલ મંજૂર કરીને અને ડબ્લ્યુ.પી.એમ.પી. નં. ૯૩૬૭/૧૯૯૩ માં, જે ડબ્લ્યુ.પી. નં. ૭૪૮૩/૧૯૯૩ માંથી ઉદ્ભવેલ હતી, વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે આપેલ અંતરિમ હુકમ રદ કરનાર હુકમ વિરુદ્ધ નિર્દેશિત કરવામાં આવી છે. આ રીતે આંધ્ર પ્રદેશની વડી અદાલતના ચુકાદાઓ વિરુદ્ધની પાંચ અપીલો અંતિમ નિકાલ માટે અમારી સમક્ષ મૂકવામાં આવી હતી, જેઓ પક્ષકારોના વિદ્વાન વકીલની હાજરીમાં સાંભળવામાં આવી હતી.

સી.એ. નં. ૩૯૬૮/૧૯૯૪ સાથે સી.એ. નં. ૩૯૬૪–૩૯૬૭/૧૯૯૪ (અખિલ ભારત ગોસેવા અને અન્ય) માં તા. ૨૫મી ઓક્ટોબર ૧૯૯૪ના રોજ પસાર કરાયેલા એક હુકમ દ્વારા, કૃષ્ણન સમિતિના અહેવાલને આ અદાલતની ખંડપીઠ દ્વારા વિચારણામાં લેવામાં આવ્યો હતો, જેણે નીચે મુજબના અવલોકનો કર્યા હતા:

"અમારો એવો મત છે કે ઉપરોક્ત રીતે કૃષ્ણન કમિટીનો અહેવાલ અસ્વીકાર કરવો, વાસ્તવમાં, ઉક્ત અહેવાલની મુખ્ય ભલામણને ઉપેક્ષિત કરવાના બરાબર છે. ઉપરાંત, વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ

૧૬.૧૧.૧૯૯૧ના તેના ચુકાદામાં હાઈકોર્ટે આપેલા નિર્દેશોના અનુસંધાને ઉક્ત અહેવાલ પર વિચાર કરવામાં અને યોગ્ય આદેશો પસાર કરવામાં કેન્દ્ર સરકારની નિષ્ફળતા અંગે વિચારણા કરી નથી. વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ ઉક્ત ચુકાદામાં નિરીક્ષણ કર્યું છે કે અદાલત માટે નિષ્ણાતોના પરસ્પર વિરોધી અહેવાલોમાં પ્રવેશ કરવો શક્ય નથી અને તેથી, આ બાબત સરકારના નિર્ણય માટે છોડી દેવી જોઈએ. આ નિરીક્ષણ પણ ફરીથી ઉપરોક્ત હાઈકોર્ટે તેના ઉલ્લેખિત ચુકાદામાં આપેલા નિર્દેશોને ધ્યાનમાં લેતું નથી. તેમણે આ પણ નિરીક્ષણ કર્યું છે કે પશુપાલન નિયામકે, જે રીતે પ્રસંગોપાત લાગુ પડે, ખાદ્ય અને કૃષિ વિભાગના વાંધાઓ ધ્યાનમાં લીધા બાદ પોતાનો અભિપ્રાય અથવા સુધારેલ અભિપ્રાય આપ્યો છે. ઉક્ત નિવેદનના સમર્થનમાં અમારી નોંધ માટે કોઈ સામગ્રી રજૂ કરવામાં આવી નથી, છતાં અમે એમ માન્ય રાખીશું કે એવું જ છે. તેમ છતાં હકીકત એવી જ રહે છે કે પશુપાલન વિભાગના નિયામક દ્વારા આ પુનર્વિચારણા સંભવતઃ ૧૯૯૦ દરમિયાન કોઈક સમયે થઈ હોવાનું કહેવામાં આવે છે, જ્યારે ૧૯૯૨માં પણ ખાદ્ય અને કૃષિ વિભાગ કૃષ્ણન કમિટી સમક્ષ પોતાના મતો સાથે હજી વિરોધ નોંધાવી રહ્યો હતો. સર્વોપરી, ૧૬.૧૧.૧૯૯૧ના વડી અદાલતના ચુકાદાથી ઘણી પૂર્વે પશુપાલન વિભાગના નિયામક દ્વારા કરવામાં આવેલી આ પુનર્વિચારણા, ૧૬.૧૧.૧૯૯૧ના વડી અદાલતના ચુકાદા મુજબ કૃષ્ણન કમિટીનો અહેવાલ વિચારવા અને બાબતમાં યોગ્ય આદેશો પસાર કરવાની કેન્દ્ર

સરકારની ફરજમાંથી તેને મુક્ત કરતી નથી. ઉક્ત અહેવાલમાં દર્શાવેલ વિવિધ તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓ તેમજ તેમાં ઉલ્લેખિત વિવિધ સત્તાધિકારીઓ અને વિભાગો દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલા પરસ્પર વિવાદી મતોને ધ્યાનમાં લઈને ઉક્ત અહેવાલ પર વિચાર કરવાનો કેન્દ્ર સરકારનો કર્તવ્ય હતો. આ કરવાનું કેન્દ્ર સરકારે સ્પષ્ટપણે નિષ્ફળ ગયું છે.

બીજું એક સંબંધિત વિચારણાપાત્ર પાસું પણ છે. છેલ્લા અંદાજે અઢાર મહિનાથી કતલખાનું કાર્યરત છે. મેદક તથા તેની લગતી અને નજીકની જિલ્લાઓમાં કતલખાનાના સંચાલનનો ગૌવંશની વસ્તી પર, જો કોઈ હોય, કેવો પ્રભાવ પડ્યો છે તે જાણવા શક્ય બનવું જોઈએ. તેવી જ રીતે, શક્ય હોય તો, કતલ કરાયેલા ગૌવંશમાં કેટલા ટકાનો જથ્થો અન્ય રાજ્યોમાંથી લાવવામાં આવ્યો છે અને કેટલા ટકાનો જથ્થો આજુબાજુના વિસ્તારોમાંથી આવ્યો છે તે નિર્ધારિત કરવું પણ સંબંધિત રહેશે. આ સંદર્ભમાં ઉલ્લેખ કરવો સંબંધિત છે કે પશુપાલન વિભાગે સમગ્ર આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યની કુલ ગૌવંશ વસ્તીને આધારે ગણતરી કરી છે, જે ખરેખર ભ્રામક છે. કતલખાનું આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યની પશ્ચિમ સીમા પર, આંધ્ર પ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર અને કર્ણાટકના લગભગ ત્રિ-સંયોગસ્થળે આવેલું છે. આવી સ્થિતિમાં, કતલખાનું પોતાની ગૌવંશની જરૂરિયાતો આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યના શ્રીકાકુલમ, વિશાખાપટ્ટણમ અથવા તે બાબતે નેલ્લોર અને અનંતપુર જેવા, અનેક સો માઈલ દૂર આવેલ જિલ્લાઓ સુધી જઈને પૂરી

કરવાના બદલે, આજુબાજુના અને નજીકના જિલ્લાઓમાંથી જ પૂરી કરશે, તે વધુ સંભાવ્ય છે. ગૌવંશનું લાંબા અંતર સુધીનું પરિવહન કતલખાનાને નજીકના વિસ્તારોમાં, ભલે તે આંધ્ર પ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર કે કર્ણાટકમાં હોય, ત્યાંથી ગૌવંશ મેળવવા પ્રેરિત કરી શકે — જો કે, સ્વાભાવિક રીતે, દૂરના સ્થળોએ ગૌવંશ ઘણો સસ્તા દરે ઉપલબ્ધ હોય અને પરિવહન ખર્ચ સાથે મળીને પણ કતલખાનાને દૂરના જિલ્લાઓમાંથી અથવા દેશમાં દૂર આવેલા વિસ્તારોમાંથી ગૌવંશ લાવવું વધુ આર્થિક પડે, તો વાત અલગ છે. તેથી, સમગ્ર આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યની ગૌવંશ વસ્તીને ધ્યાને લેવું અનિવાર્ય રીતે ખોટું ચિત્ર રજૂ કરશે. કદાચ, કૃષ્ણન સમિતિ જેને કતલખાનાનું "હિન્ટરલેન્ડ" કહે છે, તે વિસ્તારની ગૌવંશ વસ્તીને ધ્યાનમાં લેવું વધુ યોગ્ય રહેશે.

એ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને કે કતલખાનાની સ્થાપના સંબંધિત વિવાદ છેલ્લા કેટલાંક વર્ષોથી ચાલુ છે, અમને યોગ્ય લાગે છે કે આંધ્ર પ્રદેશની હાઈકોર્ટે તેના તા. ૧૬.૧૧.૧૯૯૧ના ચુકાદામાં આપેલા નિર્દેશ મુજબ, કેન્દ્ર સરકારએ તમામ સંબંધિત પાસાઓનો તાત્કાલિક વિચાર કરવો જોઈએ અને અમે મામલામાં અંતિમ નિર્ણય કરીએ તે પહેલાં પોતાનું અભિપ્રાય નોંધવું જોઈએ. કેન્દ્ર સરકારનો નિર્ણય કારણદર્શક કાર્યવાહી સ્વરૂપે નોંધવામાં આવવો જોઈએ, જે આ અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં

આવશે. ત્યારબાદ પસાર થનારા આગળના આદેશો અહેવાલની સામગ્રી અને આ રીતે અમારી સમક્ષ મૂકવામાં આવેલ સામગ્રી પર આધારિત રહેશે.

અમે સ્પષ્ટ કરી દઈએ છીએ કે આંધ્ર પ્રદેશ હાઈકોર્ટે કેન્દ્ર સરકારને વિચારણા કરવા માટે જે બાબતો નિર્દેશિત કરી છે, તેમના ગુણદોષ વિષે અમે કોઈ મત વ્યક્ત કર્યો છે એમ સમજવું નહીં. આ ચુકાદામાં અમે જે કંઈ જણાવ્યું છે તે માત્ર એટલું દર્શાવવા માટે છે કે કેન્દ્ર સરકાર ઉપરોક્ત નિર્દેશોનું પાલન કરવામાં નિષ્ફળ ગઈ છે અને અહીં કરવામાં આવેલા નિર્દેશના સમર્થનમાં કારણો નોંધવા માટે છે. અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલે ઉઠાવેલા અન્ય પ્રશ્નોમાં પણ અમે પ્રવેશ કર્યો નથી. કેન્દ્ર સરકાર પાસેથી સામગ્રી અને અહેવાલ પ્રાપ્ત થયા બાદ તેમને ઉત્તરવર્તી તબક્કે વિચારવામાં આવી શકશે."

(ભાર આપવામાં આવ્યો)

અપીલોમાં આ અદાલત દ્વારા ઉપર નોંધાયેલ અવલોકનો પરથી અમને જણાય છે કે કૃષ્ણન સમિતિના અહેવાલની યુક્તિપૂર્ણતા કેન્દ્રીય સરકાર પાસેથી સામગ્રી અને અહેવાલ પ્રાપ્ત થયા પછી વિચારણીય બની શકે. તેથી એવું કહી શકાતું નથી કે આ અદાલતના ઉપરોક્ત હુકમ દ્વારા મધ્યવર્તી તબક્કે આ અદાલતે વાસ્તવમાં કૃષ્ણન સમિતિનો અહેવાલ નામંજૂર કર્યો હતો. વિપરીત રીતે, એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું હતું કે આ અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દેશોના પાલનમાં કેન્દ્રીય સરકારનો

અહેવાલ રજૂ થયા બાદ એવો અહેવાલ વિચારણા માટે લઈ શકાય, જેમ કે અહીં અગાઉ નોંધાયું છે. આ અદાલતે પોતાના હુકમમાં આપેલા નિર્દેશોના પાલનમાં અહેવાલ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો અને તા. ૨૫.૧૧.૧૯૯૪ના હુકમના અનુસંધાનમાં વધુ એક હુકમ પણ આ અદાલતે ઉપરોક્ત અપીલોમાં, અખિલ ભારત ગોસેવા સંઘ અને અન્ય વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય, માં પસાર કર્યો હતો. આ હુકમ પરથી એવું પ્રગટ થાય છે કે કેન્દ્રીય સરકારે ખાદ્ય પ્રોસેસિંગ ઉદ્યોગ મંત્રાલયના સંયુક્ત સચિવની અધ્યક્ષતામાં એક અંતર–મંત્રાલય સમિતિ તથા અન્ય ત્રણ સભ્યોની રચના કરી હતી. સમિતિએ પોતાના અહેવાલમાં નીચે મુજબના નિષ્કર્ષો અને સૂચનો આપ્યા હતા:–

(૧) હવા અને પાણીના પ્રદૂષણ અંગે કૃષ્ણન સમિતિ દ્વારા કરવામાં આવેલા સૂચનો અને ભલામણો તેમજ તેમાં સમાવિષ્ટ નિષ્ણાત અભિપ્રાય સારા અને સ્વીકાર્ય હતા. પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયમાં ભારત સરકારે તે પહેલેથી જ સ્વીકારી લીધું છે અને તેના અમલીકરણ માટેના પગલાં પણ પહેલેથી જ લેવામાં આવ્યા છે. કંપની દ્વારા તૈયાર કરાયેલ પર્યાવરણ ઓડિટ અહેવાલ તથા પર્યાવરણીય વ્યવસ્થાપન યોજના સ્વીકાર્ય હતા. તેમ છતાં, હવા અને પાણીના પ્રદૂષણનું નિયમિત નિરીક્ષણ કંપની દ્વારા પોતે જ તેમજ આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય પ્રદૂષણ નિયંત્રણ બોર્ડ દ્વારા સમયાંતરે તપાસ ચાલુ રાખવામાં આવવી જરૂરી છે.

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો)

(૨) એમ/એસ અલ–કબીરનાં કતલખાનાની સ્થાપનાને કારણે પશુધનના ક્ષય અંગે કૃષ્ણન સમિતિએ કરેલ અનુમાન અને આશંકાઓ યોગ્ય વૈજ્ઞાનિક વિશ્લેષણ અને પૂરતા કારણવિચાર પર આધારિત નથી, અને તેથી, સ્વીકાર્ય નથી. હકીકતો અને વિશ્લેષણ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ગૌવંશીય પ્રાણીઓમાં એમ/એસ અલ–કબીરનો પ્રકલ્પ માત્ર અનઉત્પાદક ભેંસોના ઉપયોગ માટે છે અને ગાય તથા તેની સંતતિ માટે નથી. વાસ્તવમાં, આંધ્ર પ્રદેશમાં કતલખાનામાં તથા અન્ય કતલખાનાઓમાં ઉપયોગ માટે અનઉત્પાદક ભેંસોની પૂરતી સંખ્યા ઉપલબ્ધ હતી.

(૩) ઘરેલુ જરૂરિયાત માટે માંસના પુરવઠા હેતુસર એમ/એસ. અલ–કબીરના કતલખાનાને રાજ્ય સરકાર દ્વારા પોતાના કબજામાં લેવાની કૃષ્ણન સમિતિની ભલામણ, એમ/એસ. અલ–કબીરને અબેટોઈર સ્થાપવા માટે પરવાનગી આપવાના હેતુને, તેમજ ભારત સરકારના માંસ અને માંસજન્ય ઉત્પાદનોના નિકાસમાં વધારો કરવા માટેના કાર્યક્રમને વિરુદ્ધ હતી. તેમ છતાં, રાજ્યમાં વર્તમાન કતલખાનાઓનું આધુનિકીકરણ કરવાની જરૂરિયાત છે, જેના માટે રાજ્ય સરકાર અલગથી યોગ્ય પગલાં લઈ શકે છે.

(૪) કંપની દ્વારા કસાઈખાનાની ૫૦% જરૂરિયાત પૂર્ણ કરવા માટે ચારા પર પાલેલા પશુઓ ઊભા કરવા અસરકારક કાર્યક્રમો હાથ ધરવા બાબતે કૃષ્ણન સમિતિનું સૂચન વ્યવહારુ ન હતું અને તેથી સ્વીકાર્ય ન હતું. તેમ છતાં, પરવાનાની શરતો મુજબ, વધુ સારી પશુપાલન પદ્ધતિઓને પ્રોત્સાહન આપવા માટે કંપનીએ રાજ્ય સરકાર સાથે પરામર્શ કરીને યોજના તૈયાર કરવી જોઈએ અને રાજ્ય સરકારના સહકારથી તેની અમલવારી હાથ ધરવી જોઈએ.

અહેવાલને પડકારતી અપીલોમાં અપીલકર્તાઓ દ્વારા અનેક અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી હતી અને અંતે આ અદાલતે તેના તા. ૧૨.૦૩.૧૯૯૭ ના હુકમ દ્વારા નીચે મુજબના અવલોકનો કર્યા હતા :

અપીલકર્તાઓ તરફથી ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલ દ્વારા કરવામાં આવેલી રજુઆતોમાં પૂરતું તત્ત્વ છે. ભારત સરકાર દ્વારા રજૂ કરાયેલ આ અહેવાલનો આધાર બનેલા આંકડાશાસ્ત્રીય આંકડા હકીકતમાં અમારી સમક્ષના મુદ્દા માટે સંબંધિત નથી. અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલે યોગ્ય રીતે દર્શાવ્યું તેમ, અલ-કબીરે માત્ર એપ્રિલ ૧૯૯૩માં કાર્ય આરંભ્યું હતું અને તેના કાર્યના પરિણામો તથા પ્રભાવનો ખ્યાલ ત્યારે જ આવી શકે જ્યારે અલ-કબીર કાર્યરત થયા પછી એક અથવા બે વર્ષના ગાળામાં ભેંસોની વસ્તીની ઉપલબ્ધતા અને/અથવા ઘટાડાના આંકડાઓનો અભ્યાસ કરવામાં આવે. ૧૯૮૭ અને ૧૯૯૩ની વચ્ચે

ભેંસોની વસ્તીમાં થોડો વધારો થયો છે એટલું માત્ર દર્શાવવાથી કોઈ પરિણામ નીકળતું નથી. ૧૯૯૩ના આંકડા સપ્ટેમ્બર–ઓક્ટોબર ૧૯૯૩ સુધીના આંકડાઓને સૂચવે છે એમ માન્ય રાખવામાં આવે તો પણ તે અલ–કબીરના માત્ર છ મહિનાના કાર્યકાળને આવરી લે છે. જો કોઈ હોય તો, ઢોરની સંખ્યામાં થતા ઘટાડા પર અલ–કબીરના કાર્યનો વાસ્તવિક પ્રભાવ ત્યારે જ જાણી શકાય જ્યારે ઓછામાં ઓછા બે વર્ષ સુધી અલ–કબીર કાર્યરત રહ્યાના પછી, તેલંગાણા પ્રદેશમાં અથવા મેદક જિલ્લામાં, જ્યાં દર્શાવેલ એકમ આવેલું છે, તેની સીમાસંલગ્ન વિસ્તારોમાં ઢોરની ગણતરીના આંકડાઓને, પ્રસંગોપાત, ધ્યાનમાં લેવામાં આવે. સંક્ષેપમાં કહીએ તો, એપ્રિલ ૧૯૯૫ પછીની સ્થિતિ જ સાચું ચિત્ર આપી શકે. અમે અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલની આ દલીલને પણ નકારી શકતા નથી કે ભારત સરકારનો અહેવાલ તે સમયના આંધ્ર પ્રદેશ સરકારના પશુપાલન નિયામક શ્રી યોગી રેડ્ડીના અહેવાલથી નોંધપાત્ર અંશે પ્રભાવિત છે, જેના અહેવાલને આંધ્ર પ્રદેશ સરકારના વિશેષ સચિવે "અનધિકૃત" ગણાવ્યો છે અને તેથી સરકાર દ્વારા તેનો અસ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. ભારત સરકારના અહેવાલ મુજબ પણ, અલ–કબીરની વાર્ષિક જરૂરિયાત ૧.૫ થી ૨.૦ લાખ ભેંસોની છે, જે કોઈ નગણ્ય આંકડો નથી. નિકાસ માટે આવશ્યક ગાયના માંસના ધોરણ અને ગુણવત્તા તથા આંધ્ર પ્રદેશ ગાયવધ પ્રતિબંધ અને પશુ સંરક્ષણ અધિનિયમ, ૧૯૭૭ની જોગવાઈઓ વચ્ચે રહેલો, અને આ અદાલતના તે નિર્ણયોનું પરિણામરૂપ રહેલો,

આંતરિક વિરોધાભાસ પણ અમારે ધ્યાનમાં લેવો જોઈએ, કારણ કે તે કતલ માટે માત્ર વૃદ્ધ અને અશક્ત ભેંસોને જ છોડે છે, એવું અપીલકર્તાઓના વકીલ કહે છે. તેથી, અમને યોગ્ય લાગે છે કે ભારત સરકારને એ માટે આદેશિત કરવામાં આવે કે અલ–કબીર દ્ધારા કામગીરી શરૂ થયાના બે વર્ષ પછી, આંધ્ર પ્રદેશના તેલંગાણા પ્રદેશની ભેંસોની વસ્તી ઉપર તેમજ અલ–કબીરને અડીને આવેલા વિસ્તારો ઉપર અલ–કબીરના કાર્યના પ્રભાવ અને અસરનો અભ્યાસ કરીને તાજો અહેવાલ મોકલે. અત્યારે રજૂ કરવામાં આવેલ અહેવાલના આધાર પર અમારે કોઈ અંતિમ હુકમ પસાર કરવો શક્ય નથી, કારણ કે ઉપર જણાવ્યા મુજબ તે ૧૯૮૭થી ૧૯૯૩ના ગાળાના ઢોરની વસ્તી, જેમાં ભેંસોની વસ્તિનો પણ સમાવેશ થાય છે, અંગેના આંકડાશાસ્ત્રીય/ગણતરીના આંકડાઓ પર આધારિત છે. તદનુસાર, અહીં કરવામાં આવેલી ટિપ્પણીઓના પ્રકાશમાં છ મહિનાની અંદર તાજો અહેવાલ રજૂ કરવા માટે અમે કેન્દ્ર સરકારને આહ્વાન કરીએ છીએ.

ઉપરોક્ત હુકમમાં, ૧.૦૪.૧૯૯૭થી અમલમાં આવે તે રીતે એવો વચગાળાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો હતો કે કંપની તેની સ્થાપિત ક્ષમતાના અડધા હિસ્સા સુધી કાર્ય કરશે અને તેની સંપૂર્ણ સ્થાપિત ક્ષમતાએ નહીં, અને અપીલોને ૬ મહિનાં બાદ યાદીબદ્ધ કરવા માટે નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો.

આ અદાલત દ્વારા ઈ.સ. ૧૯૯૭માં આપવામાં આવેલા હુકમના અનુસંધાને, કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા એક અહેવાલ દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો. ઈ.સ. ૧૯૯૭માં આ અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દેશમાં, આ અદાલતે નોંધ્યું હતું કે અલ–કબીર અબેટોયર (કંપની) કાર્યરત થયા બાદના બે વર્ષથી શરૂ થતો આંકડાકીય દત્તાંશ આસપાસના વિસ્તારોમાં જીવિત પશુસંપત્તિની વસ્તી પર તેના પ્રભાવનું યોગ્ય ચિત્ર આપશે અને તે જ દાખલ કરવા કેન્દ્રીય સરકારને નિર્દેશ આપ્યો હતો. કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા દાખલ કરાયેલ અહેવાલમાં અબેટોયર શરૂ થવાના તાત્કાલિક પહેલાંના ચાર વર્ષના ગાળાની અને અબેટોયર કાર્યરત થયા પછીના તાત્કાલિક ચાર વર્ષના ગાળાની તુલના દ્વારા આંકડાકીય દત્તાંશનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે, એટલે કે ૧૯૮૯–૯૦ થી ૧૯૯૨–૯૩ દરમિયાનના દત્તાંશની તુલના ૧૯૯૩–૯૪ થી ૧૯૯૬–૯૭ દરમિયાનના દત્તાંશ સાથે કરવામાં આવી હતી. અબેટોયર કાર્યરત થાય તે પહેલાં અને થયા પછીના ચાર–વર્ષીય ગાળાના સરેરાશ આધારે વસ્તી–આંકડાની તુલના કરવામાં આવી હતી.

તુલના કર્યા પછી, નીચે મુજબ અહેવાલ આપવામાં આવ્યો છે:

(૧) યુવા પશુઓ અને ૩ વર્ષથી વધુ ઉંમરની માદાઓએ જ ભેંસોની વસ્તીના જતન અને નિર્વાહમાં યોગદાન આપ્યું છે. માદા અને યુવા પશુઓની સંખ્યામાં થયેલો વધારો સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે અલ–કબીર

કતલખાનાના સંચાલનના પરિણામે તેલંગાણા પ્રદેશમાં ભેંસોની વસ્તીમાં ઘટાડો થયો નથી. આ વિસ્તારોમાં ભેંસોની એવી પૂરતી સંભાવિત વસ્તી અસ્તિત્વમાં છે કે જે અલ–કબીર કતલખાનાની માંગ સહિત વિવિધ સ્ત્રોતોમાંથી ભેંસોની માંગને ટકાવી રાખી શકે.

(૨) ભેંસોની વસ્તીમાં થયેલો વધારો, ખાસ કરીને તાજેતરના વર્ષ એટલે કે ૧૯૯૬–૯૭માં, અલ–કબીર કતલખાનું (કંપની)ના કાર્યરત હોવાના પરિણામે ભેંસોની વસ્તીમાં કોઈ સતત ઘટાડો થયો હોવાનો કોઈ આધાર પૂરું પાડતો નથી.

(૩) જોકે પશુધનની વસ્તીમાં ઘટાડો થયો છે, તેમ છતાં તેનો અલ–કબીરની કાર્યપદ્ધતિ સાથે સંબંધ ન હોઈ શકે, કારણ કે ગાય–બળદવર્ગના પશુઓના માંસની નિકાસ પર પ્રતિબંધ છે.

ત્યારબાદ, ઈ.સ. ૧૯૯૯માં આંધ્ર પ્રદેશની પશુ વસ્તી અંગેના જનગણનાના આંકડા, એટલે કે ૧૬મી પશુધન જનગણના, આ અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવી હતી. હાથ ધરાયેલ પશુધન જનગણના મુજબ, આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યમાં કુલ પશુધન વસ્તી ઈ.સ. ૧૯૯૯માં ૩૫૭.૮૭ લાખ ગણવામાં આવી હતી, જે ઈ.સ. ૧૯૯૩ની જનગણના કરતાં ૮.૭% વધારો દર્શાવતી હતી. એવો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો કે આ વધારો મુખ્યત્વે ગાય–ભેંસ વર્ગની પશુ વસ્તીમાં ૨૨% જેટલા નોંધપાત્ર વધારાને કારણે થયો હતો.

અપીલકર્તાઓની તરફથી ઉઠાવવામાં આવેલ પ્રથમ પ્રશ્ન, જે આ અદાલતે તેના અગાઉના આદેશોમાં નક્કી કર્યો ન હતો પરંતુ અપીલોની અંતિમ અવસ્થાએ નક્કી કરવા માટે બાકી રાખ્યો હતો, એ એવો હતો કે શું અલ–કબીર યુનિટ (કંપની) તેની ઔદ્યોગિક પરવાનગીપત્ર જારી કરવા માટે કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા આપવામાં આવેલ એલ.ઓ.આઈ.માં ઉલ્લેખિત સ્થળ–આવશ્યકતાનું ઉલ્લંઘન કરીને સ્થાપિત કરવામાં આવી છે કે નહીં. અપીલકર્તાઓના મુજબ, અલ–કબીરનું સ્થાન કેન્દ્ર સરકારના એલ.ઓ.આઈ.માં ઉલ્લેખિત સ્થળ–આવશ્યકતાનું તેમજ રાજ્ય સરકાર દ્વારા લાદવામાં આવેલ પ્રતિબંધિત ક્ષેત્રનું ઉલ્લંઘન કરતું હોવાથી, અને અલ–કબીર (કંપની) હૈદરાબાદ શહેરની શહેરી મર્યાદાથી ૧૩ કે.એમ.ની અંદર સ્થિત હોવાથી, એવું માનવું જ જોઈએ કે અલ–કબીર (કંપની)એ પોતાનું કતલખાનું બંધ કરી દેવું જોઈએ. એવો પણ આગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો કે આંધ્ર પ્રદેશ સરકારે, કંપનીનું યુનિટ જ્યાં સ્થિત હતું તે મેડક જિલ્લામાં ઉદ્યોગોના સ્થાન પર પ્રતિબંધ મૂકતો સામાન્ય હુકમ બહાર પાડ્યા બાદ પણ, કંપનીને તેનું કતલખાનું ચલાવવા ખોટી રીતે પરવાનગી આપી હતી અને આ પરિસ્થિતિમાં કંપનીને તેનું કતલખાનું બંધ કરવા આદેશિત કરવી જોઈએ અને તેને જારી કરાયેલ પરવાનગીપત્ર રદ કરવું જોઈએ.

અલ–કબીર (કંપની) તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલે આ રજૂઆતનો જોરશોરથી વિરોધ કર્યો હતો. અમે પક્ષકારોના વિદ્વાન વકીલોના રજૂઆતોનું સાવધાનીપૂર્વક પરીક્ષણ કર્યું છે અને કેન્દ્ર સરકારના એલ.ઓ.આઈ. તથા રાજ્ય સરકારના સામાન્ય હુકમમાં દર્શાવેલ સ્થળ–આવશ્યકતા અંગે વડી અદાલતના નિષ્કર્ષો અને નોંધપોથીનું પણ અવલોકન કર્યું છે. અમારા મત મુજબ, આ તબક્કે અપીલકર્તાઓની આ રજૂઆત સ્વીકારી શકાય તેવી નથી. પ્રારંભમાં અમે કહી શકીએ કે આ પ્રશ્ન અમારી સમક્ષ અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલે ગંભીરતાપૂર્વક દલીલરૂપે રજૂ કર્યો નહોતો, જોકે તેમની દ્વારા રજૂ કરાયેલ લેખિત રજૂઆતોમાં આ પ્રશ્ન સંકેતરૂપે ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો. કારણ કે આ આધાર પર રજૂઆત કરવામાં આવી હતી, તેથી અમને આ પ્રશ્નનો વિચાર કરવો યોગ્ય લાગે છે. અમે આ પ્રશ્નનો વિગતે વિચાર કરીએ તે પહેલાં, અમે નોંધીએ છીએ કે આ અદાલતમાં પ્રથમવાર અપીલકર્તાઓએ આ હકીકતનો આક્ષેપ કર્યો છે કે અલ–કબીર એકમ (કંપની) હૈદરાબાદ શહેરની માનક શહેરી સીમાઓથી ૧૩ કિ.મી.ની અંદર સ્થિત છે, જે પ્રતિબંધિત ક્ષેત્રમાં આવે છે.

એમ માની લેવામાં આવે કે અંતર અંગેનો પ્રતિબંધ અલ–કબીર (કંપની) ના કેસમાં લાગુ પડે, તો પણ અમારું હજુ પણ એવું મત છે કે આ અંતર પ્રતિબંધ પ્રશ્નગ્રસ્ત સ્થળે કસાઈખાનું સ્થાપવા માટે ઔદ્યોગિક

પરવાનો મેળવવામાં અલ–કબીર માટે અવરોધરૂપ બની શકશે નહીં. આ સ્વીકૃત હકીકત છે કે પરવાનો મંજૂર કરવા માટેની અરજીમાં અલ–કબીર (કંપની) એ તે ચોક્કસ સ્થાન દર્શાવ્યું હતું જ્યાં તેઓ કસાઈખાનું સ્થાપવા જઈ રહ્યા હતા, અર્થાત્ આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યના મેડક જિલ્લામાં આવેલા રુદ્રારામ ગામમાં. જ્યારે આ અરજી કેન્દ્ર સરકારે પ્રક્રિયાધીન કરી, ત્યારે તેની દ્વારા સવિસ્તર તપાસ કરવામાં આવી હોવી જ જોઈએ અને ત્યારબાદ જ કંપનીને ઔદ્યોગિક પરવાનો આપવામાં આવ્યો હતો. એ સત્ય છે કે પરવાનો જારી થાય તે પહેલાં માત્ર એલ.ઓ.આઈ. કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા જારી કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં આ સ્થાન સંબંધિત આવશ્યકતા છાપેલ નમૂનામાં દર્શાવવામાં આવી હતી. આ પણ સ્વીકૃત સ્થિતિ છે કે કેન્દ્ર સરકારે કંપની પાસેથી તે બાબતે કોઈ પૂછપરછ કરી ન હતી કે જ્યાં સ્થળ આવેલું છે તે રુદ્રારામ ગામ અને હૈદરાબાદ શહેરની શહેરી મર્યાદાઓ વચ્ચે કેટલું અંતર છે.

આઈ.ડી.આર. અધિનિયમની કલમ ૧૧ના સરળ અવલોકનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અધિનિયમ અમલમાં આવ્યા પછી, તે બાબતે કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા જારી કરાયેલા પરવાનાપત્ર અનુસાર સિવાય, કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સત્તાધિકારી કોઈ ઔદ્યોગિક ઉપક્રમ સ્થાપિત કરી શકશે નહીં. તેનો અર્થ એ છે કે કેન્દ્રીય સરકાર પાસેથી પરવાનાપત્ર મેળવ્યા પહેલાં કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સત્તાધિકારી કોઈ નવો ઔદ્યોગિક ઉપક્રમ

સ્થાપિત ન કરી શકે તેવો પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો છે. જોકે, કલમ ૧૧ની ઉપકલમ ૨ જણાવે છે કે ઉપકલમ ૧ હેઠળ નવો ઔદ્યોગિક ઉપક્રમ સ્થાપિત કરવા માટેનું પરવાનાપત્ર અથવા અનુમતિમાં, નિયમો અનુસાર કેન્દ્રીય સરકાર યોગ્ય માને તેવી, ઉપક્રમના સ્થાન સંબંધિત શરત સહિતની એવી શરતો સમાવિષ્ટ હોઈ શકે છે. કલમ ૧૧ની આ ઉપકલમ ૨ કેન્દ્રીય સરકારને ઉપક્રમના સ્થાન અંગે વ્યક્તિ અથવા સત્તાધિકારી પર શરતો લાદવાની સત્તા આપે છે. અમારી દૃષ્ટિએ, અધિનિયમની કલમ ૧૧ની ઉપકલમ ૨, જેના દ્વારા કેન્દ્રીય સરકાર ઉપક્રમના સ્થાન બાબતે શરતો લાદી શકે છે, તે માત્ર નિર્દેશાત્મક છે અને ઉપક્રમના સ્થાન અંગે કંપની પર કોઈ શરતો મૂક્યા વિના પરવાનાપત્ર જારી કરવું કેન્દ્રીય સરકાર માટે ખુલ્લું રહેશે. નોંધપાત્ર બાબત એ છે કે વિધાનમંડળે કલમ ૧૧ની ઉપકલમ ૨માં 'મે' શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો છે.

કંપનીને ઔદ્યોગિક લાઇસન્સ જારી કરીને, અને તે પણ એકમના પ્રસ્તાવિત સ્થળ વિશે જાણ્યા પછી, એવું કહેવું જ પડે કે કેન્દ્ર સરકારે આ એકમ સંબંધે તેના એલ.ઓ.આઇ.માં ઉલ્લેખિત સ્થળ સંબંધિત આવશ્યકતાઓનો પરિત્યાગ કર્યો હતો.

આર્થિક ઉદારીકરણની નીતિ કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા ૨૫.૦૭.૧૯૯૧ ના રોજ અમલમાં મુકવામાં આવી હતી અને ઉક્ત નીતિને અનુસરીને આંધ્ર પ્રદેશ સરકારે પણ ૩.૦૨.૧૯૯૨ ના રોજ એક જાહેરનામું બહાર

પાડ્યું હતું, જે કેન્દ્રીય સરકારના ૨૫.૦૭.૧૯૯૧ ના જાહેરનામાના અનુસંધાનમાં અનુગામી કાર્યવાહી રૂપે બહાર પાડવામાં આવ્યું હતું, જેના હેઠળ માનક શહેરી વિસ્તારની પરિધિથી ૨૫ કિ.મી.ની અંદર સ્થિત ઉદ્યોગો માટે પરવાનગી/પરવાનો આવશ્યક હતો. રાજ્ય સરકારના ૩.૦૨.૧૯૯૨ ના જાહેરનામામાં એવા વિસ્તારો નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા હતા, જે ઉદ્યોગસાહસિકોને યોગ્ય પગલાં લેવા સક્ષમ બનાવવા માટે માનક શહેરી વિસ્તારની પરિધિથી ૨૫ કિ.મી.ની અંદર અથવા બહાર આવશે. અપીલકર્તાઓના જણાવ્યા મુજબ, કંપની રુદ્રારામ ગામની અંદર સ્થિત છે, જે હૈદરાબાદ શહેરની પરિધિથી પ્રતિબંધિત ઝોનમાં આવે છે અને તેથી રાજ્ય સરકારની ઔદ્યોગિક નીતિ મુજબ કંપનીને કતલખાનું ચલાવવા ઔદ્યોગિક પરવાનો મેળવવાનો હકદાર ગણાવી શકાય નહીં. જાહેરનામાના પરિચ્છેદ ૩ ના ખંડ (૨) માં પ્રતિબંધિત ઝોનની અંદર આવતા ગામોની યાદી નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવી હતી, જેના માટે ઈલેક્ટ્રોનિક્સ, કમ્પ્યુટર સોફ્ટવેર અને પ્રિન્ટિંગ ઉદ્યોગો જેવા અપ્રદૂષક ઉદ્યોગોને બાદ કરતાં કેન્દ્રીય સરકાર પાસેથી સ્થાન મંજૂરી આવશ્યક હતી. હાલના કેસમાં, કંપનીની પ્રવૃત્તિ અપ્રદૂષક ઉદ્યોગોની શ્રેણીમાં આવતી નથી. તેમ છતાં, આ જાહેરનામામાં બે યાદીઓ છે. એક યાદી એ છે અને બીજી બી છે. યાદી એ માં હૈદરાબાદના માનક શહેરી વિસ્તારની અંદર આવેલા તમામ ગામો નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા હતા. પટાંચેરુ, જે મેડક જિલ્લામાં આવે છે અને હૈદરાબાદના માનક શહેરી વિસ્તારની

પરિધિથી ૨૫ કિ.મી.ની ગણતરીમાં આવે છે, તે યાદી બી હેઠળ આવે છે. તેથી, અંતરના આધારે રાજ્ય સરકારના ૩.૦૨.૧૯૯૨ ના જાહેરનામા અનુસાર ઔદ્યોગિક પરવાનો મેળવવાની આવશ્યકતા હતી. કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા ૧૧.૧૧.૧૯૯૨ ના રોજ ઔદ્યોગિક પરવાનો મંજૂર કરવામાં આવ્યો હતો અને ૩.૦૨.૧૯૯૨ ની રાજ્ય સરકારની ઔદ્યોગિક નીતિના આધારે કતલખાનું ચલાવવાની મંજૂરી પણ રાજ્ય સરકાર દ્વારા અપાઈ હતી, આ સ્વીકારાયેલ હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં, અમે એવો નિષ્કર્ષ કાઢવામાં અસમત્થ છીએ કે અંતર સંબંધિત પ્રતિબંધને ઔદ્યોગિક પરવાનો રદ કરવાની અથવા એકમ બંધ કરવાની કોઈ આધારરૂપ કારણ ગણાવી શકાય.

૩૧. તે સિવાય, આપણે આ બાબત પણ ધ્યાનમાં રાખી શકીએ કે કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા અપાયેલ એલ.ઓ.આઈ. અને રાજ્ય સરકાર તથા અન્ય સત્તાધિકારીઓ દ્વારા અપાયેલી વિવિધ પરવાનગીઓના અનુસંધાને, કંપનીએ ૧૯૮૯માં તેના કારખાનાનું બાંધકામ શરૂ કર્યું હતું. આ બાબત પણ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે બાંધકામ શરૂ કરતાં પહેલાં કંપનીએ નીચે મુજબની પરવાનગીઓ/ના-આપત્તિ પ્રમાણપત્રો મેળવ્યાં હતાં:

(એ) એ.પી.પી.સી.બી. તરફથી સ્થળ મંજૂરી માટેનું ના-વાંધા પ્રમાણપત્ર.

(બી) એ.પી.ના પશુપાલન નિયામક તરફથી કોઈ વાંધો નથી પ્રમાણપત્ર

(સી) ઉદ્યોગ મંત્રાલય, ભારત સરકાર તરફથી ઈરાદાપત્ર.

(ડી) કારખાનું સ્થાપિત કરવા તેમજ બાંધકામ શરૂ કરવા માટે ગ્રામ પંચાયત તરફથી બે એન.ઓ.સી.

(૫) મેડિકલ અને હેલ્થ વિભાગ, એ.પી. તરફથી અનુમતિ

(એફ) નગર અને ગ્રામ આયોજનના નિયામકની પરવાનગી.

(જી) ઉદ્યોગોના નિયામક, એ.પી. ની પરવાનગી

(એચ) એન.ઓ.સી.ઓ. રાષ્ટ્રીય વિમાનમથક પ્રાધિકરણ, હૈદરાબાદ અને મદ્રાસ તરફથી.

(૧) એ.આઈ.આર. મુખ્યાલય, નવી દિલ્હી તરફથી એન.ઓ.સી.

રેકોર્ડ પરથી એવું પણ જણાય છે કે ઔદ્યોગિક પરવાનો રાજ્ય સરકારની દઢ ભલામણ પર કેન્દ્રીય સરકારે મંજૂર કર્યો હતો. એ.પી.પી.સી.બી. સહિત ઉત્પાદન શરૂ કરવા માટે વિવિધ સત્તાધિકારીઓ દ્વારા અપાયેલી મંજૂરીઓને પડકારતી રિટ અરજીઓના એક સમૂહના ફગાવ્યા પછી, એકમે એપ્રિલ ૧૯૯૩ માં ઉત્પાદન શરૂ કર્યું હતું. એકમે ડિસેમ્બર ૧૯૯૩ માં પોતાની સંપૂર્ણ ઉત્પાદન ક્ષમતા હાંસલ કરી હતી અને ત્યારથી તે અમારા દેશ માટે મૂલ્યવાન અને નોંધપાત્ર વિદેશી ચલણ ઉપાર્જિત કરી રહી છે. સૌથી વધુ તો, સ્થાન સંબંધિત

પ્રશ્ન, જેમ ઉપર અગાઉ નોંધવામાં આવ્યું છે, ન તો વડી અદાલત સમક્ષ ગંભીરતાપૂર્વક ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો કે ન તો અમારી સમક્ષ. આ બાબત પણ નોંધનીય છે કે, આ સંદર્ભમાં, વિવિધ રાજ્ય સત્તાધિકારીઓએ પસંદ કરાયેલ સ્થળે કતલખાનું બાંધવા અને ચલાવવા માટે મંજૂરીઓ આપી હતી અને છેલ્લા ૧૦ થી ૧૫ વર્ષથી ઉત્પાદન ચાલુ રહ્યું છે. તે સિવાય, સ્થાનની આવશ્યકતા સંબંધિત પ્રશ્ન હંમેશાં હકીકતનો પ્રશ્ન હોય છે, જેને આ તબક્કે અમારી સમક્ષ ઉઠાવવાની પરવાનગી આપી શકાય નહીં. તેમ છતાં, અમે કેન્દ્રીય સરકાર અને રાજ્ય સરકાર માટે આ પ્રશ્ન ખુલ્લો રાખીએ છીએ કે તેઓ એલ.ઓ.આઈ. અને રાજ્ય સરકારની સૂચના તથા સામાન્ય હુકમમાં દર્શાવેલ અંતર પ્રતિબંધનો વિચાર કરી સ્થળને કોઈ બીજા વૈકલ્પિક સ્થળે ખસેડવા અંગે વિચાર કરે, જે સ્થાન સંબંધિત શરતો પૂર્ણ કરતું હોય. ઉપરોક્તના આધિન, આ પ્રશ્નનો જવાબ અલ-કબીર (કંપની)ના પક્ષમાં આપવામાં આવે છે.

અમારી સમક્ષ અપીલકર્તા તરફથી વિદ્વાન વકીલ દ્વારા આગ્રહપૂર્વક રજૂ કરવામાં આવેલો અને જેનો નિર્ણય કરવો આવશ્યક છે એવો આગળનો પ્રશ્ન એ છે કે શું અલ-કબીર (કંપની) પર્યાવરણીય અધિનિયમો અને નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરતાં કાર્ય કરે છે કે કેમ. અપીલકર્તાઓના કહેવા મુજબ, પ્રચલિત પર્યાવરણ અંગે તથા તેના પર અલ-કબીરનો શું પ્રભાવ પડે છે તે અંગે કોઈ અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો

નથી. તેથી એવો વાદ કરવામાં આવ્યો હતો કે અલ–કબીરને કતલખાનું ચલાવવા પરવાનગી આપતા પહેલાં સત્તાધિકારીએ સાવચેતીના સિદ્ધાંતની અવગણના કરી છે.

૩૪. ૧૯૯૪ ની સી.એ. ક્રમાંક ૩૯૬૭ માં સત્યવાણી તરફથી હાજર થયેલ વિદ્વાન વકીલે દલીલ કરી હતી કે એ.પી.પી.સી.બી. એ તેના ૨૧મી ડિસેમ્બર ૧૯૯૩ ના સંમતિ હુકમ દ્વારા બી.ઓ.ડી. માટે ૧૦૦ એમજી/લિટર ની મર્યાદા મંજૂર કરી હતી, જ્યારે પર્યાવરણ સંરક્ષણ નિયમો, ૧૯૮૬ માં નિર્દિષ્ટ મહત્તમ માન્ય મર્યાદા ૩૦ એમજી/લિટર હતી (નિયમ ૩, અનુસૂચિ ૧, પ્રવેશ ૫૦બી). સત્યવાણી માટે હાજર થયેલ વિદ્વાન વકીલના જણાવ્યા મુજબ, સસ્પેન્ડેડ સોલિડ્સ માટે એ.પી.પી.સી.બી. દ્વારા મંજૂર કરાયેલ ૧૦૦ એમજી/લિટર ની મર્યાદા પર્યાવરણ સંરક્ષણ નિયમો, ૧૯૮૬ ના નિયમ ૩, અનુસૂચિ ૧, પ્રવેશ ૫૦બી હેઠળ માન્ય ૫૦ એમજી/લિટર ની મર્યાદા કરતાં વધુ હતી. તેથી, એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે એ.પી.પી.સી.બી. દ્વારા આપવામાં આવેલ સંમતિ અધિનિયમ અને નિયમોના ઉલ્લંઘનમાં હતી અને અનુસરે તે રદ કરવી જ જોઈએ. સત્યવાણી તરફથી એ પણ દલીલ કરવામાં આવી હતી કે ૬મી ઑગસ્ટ ૧૯૯૪ ના રોજ અલ–કબીર પાસેથી એકત્રિત કરાયેલા નમૂનાઓ દર્શાવે છે કે તેનું બી.ઓ.ડી. હકીકતમાં ૧૫૦ એમજી/લિટર સુધી પહોંચ્યું હતું, જે માન્ય ૩૦ એમજી/લિટર ની મર્યાદા

કરતાં ઘણું વધુ હતું, અને તેનું સસ્પેન્ડેડ સોલિડ ડિસ્ચાર્જ ૧૪૦ એમજી/લિટર તરીકે નોંધાયું હતું, જે માન્ય ૫૦ એમજી/લિટર કરતાં ઘણું વધુ હતું, તેથી સત્તાધિકારીઓ દ્વારા અલ-કબીરને સંમતિ આપવાનો પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નહોતો, કારણ કે તેણે પર્યાવરણ સંરક્ષણ નિયમો, ૧૯૮૬ માં નિર્દિષ્ટ મહત્તમ માન્ય મર્યાદાનો સ્પષ્ટ ભંગ કર્યો હતો. અનુસરે, આપવામાં આવેલી પરવાનગી પરત ખેંચવી જોઈએ. આ રજૂઆતોનો અલ-કબીર (કંપની) તરફથી હાજર થયેલ વિદ્વાન વકીલ દ્વારા જોરદાર વિરોધ કરવામાં આવ્યો હતો.

પર્યાવરણીય પ્રદૂષણના પ્રશ્ન અંગે પક્ષકારોની પરસ્પર વિરુદ્ધ રજૂઆતોનું સાવચેતીપૂર્વક પરિચિંતન કરતાં, અમને જણાય છે કે સુનાવણી દરમિયાન અપીલકર્તાઓએ કંપનીએ પર્યાવરણ સંરક્ષણ નિયમો, ૧૯૮૬ હેઠળના ધોરણોનું ઉલ્લંઘન કર્યું હતું એવો મુદ્દો ગંભીરતાપૂર્વક દલીલ કર્યો નહોતો. તેથી, અમે અપીલકર્તાને અમારી સમક્ષ આ પ્રશ્ન ઉઠાવવાની પરવાનગી આપી શકીએ નહીં. તેમ છતાં, પર્યાવરણીય પ્રદૂષણ હવે જાહેર ઉપદ્રવ બની ગયું હોવાથી, અમે આ પ્રશ્નની તપાસ કરવી અને તેનો નિર્ણય કરવો યોગ્ય માન્યો છે.

૩૬. અમારી સમક્ષ ઉપરોક્ત પ્રશ્ન અંગે પક્ષકારોના વિદ્વાન વકીલોએ રજૂ કરેલી પરસ્પર વિરોધી દલીલોનું અમે સતર્કતાપૂર્વક પરીક્ષણ કર્યું છે.

૩૭. નોંધપોથીમાંથી એવું જણાય છે કે કતલખાનાને લગતી પર્યાવરણ અંગે કૃષ્ણન સમિતિએ કરેલ ભલામણો કેન્દ્રીય સરકારે સ્વીકારી હતી, જે આ અદાલતના તા. ૧૨.૦૩.૧૯૯૭ના હુકમથી સ્પષ્ટ થાય છે. નોંધપોથી પરથી એવું પણ જણાય છે કે અલ–કબીર કંપનીએ વિસ્તૃત પ્રદૂષણ–નિવારક ઉપકરણોની સ્થાપના માટે વિશાળ રકમનું રોકાણ કર્યું હતું અને એ.પી.પી.સી.બી. પાસેથી પ્રાપ્ત સંમતિના આધારે તે જ ચલાવે છે. એ સાચું છે કે અલ–કબીરને કતલ કામગીરી શરૂ કરવાની સંમતિ આપતી વખતે એ.પી.પી.સી.બી. દ્વારા નિર્ધારિત ધોરણો ખરેખર પર્યાવરણ સંરક્ષણ નિયમોના ભંગમાં હતાં, કારણ કે તેમાં ઉપરોક્ત નિયમો દ્વારા ફરજિયાત કરાયેલા ધોરણ કરતાં નીચું ધોરણ ઠેરવવામાં આવેલ હતું. નિયમ ૩ હેઠળ રાજ્ય બોર્ડોને નિયમોમાં ઉલ્લેખિત ધોરણોથી વધુ કડક ધોરણો નિર્ધારિત કરવાની મંજૂરી છે, પરંતુ ધોરણ ઘટાડવાની મંજૂરી નથી. એ હકીકતને ધ્યાનમાં લેતા કે કતલખાનું ચલાવવાની મંજૂરી એ.પી.પી.સી.બી., રાજ્ય સરકાર તેમજ રાજ્યની વિવિધ સત્તાધિકારીઓ દ્વારા અંદાજે ૧૦ થી ૧૫ વર્ષ પહેલાં આપવામાં આવી હતી, અને એ હકીકતને પણ ધ્યાનમાં લેતા કે અલ–કબીરે વિશાળ રકમનું રોકાણ કરીને વિસ્તૃત પ્રદૂષણ–નિવારક ઉપકરણો સ્થાપિત કર્યા હતા, અમારો મત એવો છે કે અલ–કબીરને કંપનીના કતલખાનાને બંધ કરવાનો હુકમ આપવા કરતાં કતલખાનામાં પ્રદૂષણનું સ્તર માન્ય મર્યાદા સુધી ઘટાડીને પર્યાવરણ સંરક્ષણ નિયમોનું પાલન કરવા માટે નિર્દેશિત કરવું જોઈએ.

એવું પણ જણાય છે કે હૈદરાબાદના નારાયણગુડા સ્થિત ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ પ્રિવેન્ટિવ મેડિસિનના જળ અને ગંદા જળ પરીક્ષણ વિભાગ દ્વારા અલ–કબીરના કતલખાનામાંથી લેવામાં આવેલા નમૂનાઓએ પર્યાવરણ સંરક્ષણ નિયમો હેઠળ નિર્ધારિત ધોરણોના ભંગનો સંકેત આપ્યો હતો. અલ–કબીરે વિસ્તૃત પ્રદૂષણ–નિવારક ઉપકરણો સ્થાપિત કર્યા હોવા છતાં, જો વાસ્તવમાં એવા ઉપકરણો પ્રદૂષણનું સ્તર માન્ય મર્યાદાથી નીચે લાવવામાં નિષ્ફળ રહેતા હોય, તો તેની કોઈ અસરકારકતા રહેતી નથી. તેમ છતાં, આ બાબત અવગણવામાં આવી શકતી નથી કે અલ–કબીર એ.પી.પી.સી.બી. તરફથી કોઈ વાંધા વિના ૧૦ વર્ષથી વધુ સમયથી પોતાની કામગીરી ચાલુ રાખી રહ્યું છે. તેથી, તમામ પરિસ્થિતિઓનો વિચાર કરતાં, અમારો મત એવો છે કે અલ–કબીર કતલખાનાને સીધો બંધ કરવાનો હુકમ આપવો યોગ્ય નથી; તેના બદલે એ.પી.પી.સી.બી.ને પર્યાવરણ સંરક્ષણ નિયમો અનુસાર તેના સંમતિ–હુકમમાં સુધારો કરવા અને અલ–કબીરને તે સુધારેલ સંમતિ–હુકમ તથા પર્યાવરણ સંરક્ષણ નિયમોનું કડક પાલન કરવાની દિશાઓ આપવી યોગ્ય રહેશે. જો કતલખાનું એ.પી.પી.સી.બી.ના આવા નિર્દેશોનું પાલન કરવામાં નિષ્ફળ જાય, તો સત્તાધિકારીઓને અલ–કબીર એકમને બંધ કરવાનો નિર્દેશ આપવાનો અધિકાર ખુલ્લો રહેશે. અમે આ દૃષ્ટિકોણ એ ધ્યાનમાં રાખીને અપનાવી રહ્યા છીએ કે આ અદાલત સમક્ષ સુનાવણી દરમ્યાન અપીલકર્તાઓએ કંપનીએ હકીકતમાં પર્યાવરણ સંરક્ષણ

અધિનિયમ અને નિયમોમાં નિર્ધારિત ધોરણોનો ભંગ કર્યો હતો એવી દલીલ ગંભીરતાથી રજૂ કરી નહોતી.

૩૮. એ પણ નોંધનીય છે કે ૧૨.૩.૧૯૯૭ના આંતરિમ ચુકાદામાં, જે ૧૯૯૭ ૩ જે.ટી. ૬૮૨ માં અહેવાલિત છે, આ અદાલતે પરિચ્છેદ ૨ માં કેન્દ્રીય સરકાર સમિતિના નિષ્કર્ષો નોંધ્યા છે, જેમાં એવું નોંધવામાં આવ્યું છે કે સમિતિએ હવા અને પાણીના પ્રદૂષણ સંબંધે કૃષ્ણન સમિતિ દ્વારા કરવામાં આવેલા સૂચનો અને ભલામણો સ્વીકાર્યા હતા. તેમાં આગળ એવું પણ નોંધવામાં આવ્યું છે કે કંપની દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવેલ પર્યાવરણીય હિસાબપરીક્ષણ અહેવાલ અને પર્યાવરણીય વ્યવસ્થાપન ફર્મ અહેવાલ તેમજ પર્યાવરણીય વ્યવસ્થાપન યોજના સ્વીકાર્ય છે. અહીં ઉપર અગાઉથી નોંધ્યા મુજબ, કંપનીએ આયાતી તેમજ સ્વદેશી, બંને પ્રકારનાં વિશદ પ્રદૂષણ–નિયંત્રણ સાધનો સ્થાપિત કર્યા છે. કંપની એ.પી.પી.સી.બી. પાસેથી સંમતિ પ્રાપ્ત કર્યા બાદ જ કાર્યરત રહી છે અને તે સંમતિનું નિયમિત રીતે નવીનીકરણ કરવામાં આવે છે. જ્યાં સુધી કતલખાનું અને માંસ પ્રક્રિયા એકમમાંથી નીકળતા પ્રવાહી કચરાના નિકાલ માટેનાં ધોરણોનો સંબંધ છે, તે પર્યાવરણ સંરક્ષણ નિયમો, ૧૯૮૬ ની નિયમ ૩ સાથે વાંચતા અનુસૂચિ ૧ ની એન્ટ્રી ૫૦–બી હેઠળ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા છે. આ સંદર્ભમાં પર્યાવરણ સંરક્ષણ નિયમો, ૧૯૮૬ ની અનુસૂચિ ૧ ની એન્ટ્રી ૫૦–બી (બી) સંબંધિત છે,

કારણ કે તેમાં બી.ઓ.ડી., સ્થગિત ઘન પદાર્થો તેમજ તેલ અને ગ્રીસની મર્યાદાઓ નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે. આ તબક્કે એ પણ નોંધવાનું છે કે ભારત સરકારના પર્યાવરણ મંત્રાલયે તા. ૨૯.૦૫.૧૯૯૫ના પોતાના પત્ર દ્વારા અલ–કબીર એક્સપોર્ટ્સ પ્રા. લિ. માટે અનુક્રમે કતલખાનું અને માંસ પ્રક્રિયા માટે ૧૦૦ બી.ઓ.ડી. અને ૩૦ બી.ઓ.ડી.ના ધોરણો નક્કી કર્યા હતા. અલ–કબીર કેન્દ્રીય સરકારે નિર્ધારિત કરેલા ધોરણોના આધારે કાર્યરત રહ્યું છે અને એ હકીકત ધ્યાનમાં લેતા કે અલ–કબીર એકમ એ.પી.પી.સી.બી. તરફથી કોઈ વાંધા વિના ૧૦ વર્ષથી વધુ સમયથી કાર્યરત રહ્યું છે, તેમજ કેન્દ્રીય સરકારની આર્થિક નીતિને ધ્યાનમાં રાખીને, અમારો મત એવો છે કે આ તબક્કે અલ–કબીરને તેની કામગીરી બંધ કરવા અને એકમ બંધ કરી દેવા માટે નિર્દેશિત કરવું યોગ્ય નહીં બને. ઉપરોક્ત અમારી ચર્ચાના પ્રકાશમાં, અને કારણ કે એ.પી.પી.સી.બી.એ પોતાના પરવાના હેઠળ લાદવામાં આવેલી શરતો અને નિયમોના ઉલ્લંઘન બદલ અલ–કબીર વિરુદ્ધ કાર્યવાહી કરવાનો અધિકાર અનામત રાખ્યો છે, તેથી એ.પી.પી.સી.બી.ને અલ–કબીરને નિર્ધારિત મર્યાદાથી નીચે પ્રદૂષણનું સ્તર સુધારવા માટે નિર્દેશ આપવા ખુલ્લું રહેશે અને જો એવું કરવામાં ન આવે તો તેઓ અલ–કબીરને તેનું કતલખાનું બંધ કરવા માટે નિર્દેશ આપી શકશે. ઉપર અગાઉ નોંધ્યા મુજબ, નિશ્ચિતરૂપે એ સાચું છે કે એ.પી.પી.સી.બી. દ્વારા નિર્ધારિત પ્રદૂષણ મર્યાદા પર્યાવરણ સંરક્ષણ નિયમોના ઉલ્લંઘનમાં હતી, તેથી

અમારા મત મુજબ એ.પી.પી.સી.બી.ને પોતાના સંમતિ હુકમમાં સુધારો કરવા માટે નિર્દેશ આપવો આવશ્યક છે અને તેમને કતલખાનાને તે સુધારેલા સંમતિ હુકમનું પર્યાવરણ સંરક્ષણ નિયમોની નિયમ ૩ અનુસાર પાલન કરવા માટે નિર્દેશ આપવાના રહેશે.

આ સંદર્ભમાં, અલ–કબીર દ્વારા જાળવવામાં આવતા પર્યાવરણના ધોરણોના પાલનના સંબંધમાં વધુ બે પ્રશ્નો ઊભા થયા હતા, જે અપીલકર્તા શ્રી તુક્કોજીએ, સી.એ. નં. ૩૯૬૪–૬૫ ઓફ ૧૯૯૪ માં, ઉઠાવ્યા હતા.

૪૦. પ્રથમ પ્રશ્ન એ છે કે શું એ.પી.પી.સી.બી.નો સંમતિ હુકમ આ કારણે દૂષિત થયો હતો કે વિશ્લેષકોના અહેવાલો એન.ઓ.સી. જારી થવા પહેલાં શ્રી તુક્કોજીને ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવ્યા નહોતાં. શ્રી તુક્કોજીની તરફેથી હાજર વિદ્વાન વકીલે દલીલ કરી હતી કે સંમતિ હુકમ ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(એ)ના ઉલ્લંઘનમાં શ્રી તુક્કોજીના માહિતીના અધિકારને હાનિકારક રીતે પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. શ્રી તુક્કોજીના જણાવ્યા મુજબ, તેમને કસાઈખાનાની કામગીરીના પ્રભાવો સંબંધિત વિશ્લેષકોના અહેવાલો પ્રાપ્ત કરવાનો જ નહીં, પરંતુ એન.ઓ.સી. જારી થવા પૂર્વે વાંધા રજૂ કરવાનો પણ અધિકાર હતો. આ દલીલ વડી અદાલતના વિદ્વાન એકલ ન્યાયાધીશે સ્વીકારી હતી, પરંતુ

વિભાગીય ખંડપીઠે તેને નામંજૂર કરી હતી. પડકારાયેલા ચુકાદામાં વિભાગીય ખંડપીઠે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું–"

વોટર એક્ટની વિવિધ જોગવાઈઓ તથા એર એક્ટની અનુરૂપ જોગવાઈઓના પ્રથમ દૃષ્ટિએ અવલોકન પરથી, ખાસ કરીને વોટર એક્ટની કલમ ૧૬, ૧૭, ૨૦ અને ૨૫ ની જોગવાઈઓના સંદર્ભમાં, આ તબક્કે અમે એવું માનવા પ્રેરાયેલા નથી કે વોટર એક્ટની કલમ ૨૫(૩) હેઠળ રાજ્ય બોર્ડ દ્વારા સંમતિ આપવામાં આવે તે સમયે અથવા તે પહેલાં, કોઈ ત્રાહિત પક્ષને રાજ્ય બોર્ડ પાસેથી માહિતી અથવા સામગ્રી માંગવાનો કોઈ અધિકાર છે. એવી સ્થિતિ નથી કે વ્યથિત પક્ષને કોઈ ઉપાય વિના મૂકવામાં આવ્યો હોય. સંમતિ આપવામાં આવ્યા પછી, કોઈપણ ત્રાહિત પક્ષ જેને વ્યથા થતી હોય તે પ્રથમ વર્ગના મેજિસ્ટ્રેટની અદાલતમાં ફરિયાદ કરી શકે છે. તે ઉપરાંત, રાજ્ય બોર્ડને સંમતિ આપતો પોતાનો હુકમ, તેમાં રહેલી કોઈ અસ્તિત્વમાન શરતમાં ફેરફાર કરીને અથવા તેને રદ કરીને, પુનર્વિચાર કરવાની પૂરતી સત્તાઓ છે.

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠના આ દૃષ્ટિકોણ સાથે અસહમત થવાનું અમને કોઈ કારણ જણાતું નથી. આ સંદર્ભમાં, અમે જળ અધિનિયમની કલમ ૨૫નું સવિસ્તર પરીક્ષણ કર્યું છે અને અમારા મત મુજબ, જળ અધિનિયમની કલમ ૨૫ જનતાના સભ્યોને એન.ઓ.સી.

જારી થવા પૂર્વે એ.પી.પી.સી.બી. પાસેથી માહિતી માંગવાનો કોઈ અધિકાર પ્રદાન કરતી નથી. તેથી, એવું માનવામાં આવી શકતું નથી કે એન.ઓ.સી. તેની જારીઆત પહેલાં અપીલકર્તા તુક્કોજીને માહિતી જાહેર ન કરવાની કારણે દૂષિત બની હતી.

આ રીતે, શ્રી તુક્કોજી દ્વારા તેમના વિદ્વાન વકીલ મારફતે રજૂ કરાયેલો પ્રથમ પ્રશ્ન કોઈ જ ગુણવત્તાવાળો નથી અને તેથી તે અહીં નામંજૂર કરવામાં આવે છે. ઉઠાવવામાં આવેલો બીજો પ્રશ્ન એ છે કે શું સંમતિ હુકમ એ કારણે દૂષિત બન્યો હતો કે એ.પી.પી.સી.બી.ની રચના નિયમસર કરવામાં આવી નહોતી. શ્રી તુક્કોજીની તરફથી એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે એ.પી.પી.સી.બી.ની કાયદેસર રીતે રચના કરવામાં આવી નહોતી અને એ.પી.પી.સી.બી.ના અધ્યક્ષ તથા સભ્ય–સચિવ પાસે વોટર એક્ટ હેઠળ આવશ્યક લાયકાતો નહોતી, અને તે મુજબ રચાયેલ બોર્ડ સંમતિ હુકમ જારી કરવા માટે સક્ષમ નહોતું. આ પ્રશ્નનો જવાબ આપવા માટે વિભાગીય ખંડપીઠના સંબંધિત નિષ્કર્ષોનું પુનરુત્પાદન કરીએ તો લાભદાયક રહેશે, જે નીચે મુજબ છે :–

અરજદારોના વકીલની આ દલીલથી અમે અજાણ નથી કે પ્રદૂષણ નિયંત્રણ બોર્ડ વાસ્તવમાં વૈજ્ઞાનિક નિષ્ણાતોનું બનેલું નહોતું, અને તે અર્થમાં, તે સંસ્થાએ જારી કરેલું ના–વાંધા પ્રમાણપત્ર માહિતીસભર નિષ્ણાત અભિપ્રાયના પરિણામ તરીકે ગણવામાં ન આવી શકે. એ જ

કસોટીથી શ્રી એચ.કે. બાબુ, સચિવ, ખાદ્ય અને કૃષિ, તેમજ શ્રી આર.વી. કૃષ્ણન, સચિવ, ઊર્જા, વન, પર્યાવરણ, વિજ્ઞાન અને પ્રૌદ્યોગિકી, તેમના અભિપ્રાયને પણ તે જ રંગમાં રંગી શકાય. અમને જાણ કરવામાં આવી છે કે પ્રદૂષણ નિયંત્રણ બોર્ડના સભ્યોમાંના ઓછામાં ઓછા કેટલાક ખ્યાતનામ વૈજ્ઞાનિકો હતા.

૪૩. વોટર એક્ટની કલમ ૪(૨)(એ) મુજબ એ.પી.પી.સી.બી.ના અધ્યક્ષ એવા વ્યક્તિ હોવા આવશ્યક છે કે જેમને પર્યાવરણના સંરક્ષણ સંબંધિત બાબતો અંગે વિશેષ જ્ઞાન અથવા વ્યવહારુ અનુભવ હોય, અથવા ઉપરોક્ત બાબતો સાથે સંબંધિત સંસ્થાઓના વહીવટમાં જ્ઞાન અને અનુભવ ધરાવતા હોય, અને જેમની રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિમણૂક કરવામાં આવવાની હોય, તે સાચું છે.

અધિનિયમની કલમ ૪(૨)(એફ) મુજબ સભ્ય સચિવ પાસે "પ્રદૂષણ નિયંત્રણના વૈજ્ઞાનિક, ઇજનેરી અથવા વ્યવસ્થાપન સંબંધિત પાસાઓ અંગેની લાયકાતો, જ્ઞાન અને અનુભવ" હોવો આવશ્યક છે.

રેકોર્ડમાંથી એવું પ્રતીત થાય છે કે સંબંધિત સમયે એ.પી.પી.સી.બી.ના અધ્યક્ષ અને સભ્ય-સચિવ પાસે આ કાયદેસર રીતે આવશ્યક લાયકાતો નહોતી. ચુકાદામાં હાઇકોર્ટે કરેલું આ અવલોકન કે એ.પી.પી.સી.બી.ના કેટલાક સભ્યો વૈજ્ઞાનિક નિષ્ણાતો હતા, તે કાયદેસર આવશ્યકતાના આ વિશિષ્ટ ભંગને સ્પર્શતું નથી. આ સંદર્ભમાં, તેમ છતાં, અમારે વોટર

એક્ટની કલમ ૧૧ની જોગવાઈઓનું અવલોકન કરવું જરૂરી છે, જેમાં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે "બોર્ડ અથવા તેની કોઈ સમિતિનું કોઈ કૃત્ય અથવા કાર્યવાહી, યથાસ્થિતિ, બોર્ડ અથવા એવી સમિતિની રચનામાં કોઈ ખાલી જગ્યા હોવા કે કોઈ ખામી હોવાના આધાર પર માત્ર પ્રશ્નાધીન ગણવામાં આવશે નહીં." તેથી, અધિનિયમની કલમ ૧૧ લાગુ કરતાં, જે સ્પષ્ટ રીતે જોગવાઈ કરે છે કે એ.પી.પી.સી.બી. અથવા તેની કોઈ સમિતિનું કોઈ કૃત્ય અથવા કાર્યવાહી પ્રશ્નાધીન ગણવામાં આવશે નહીં, નિશ્ચિતપણે એવો નિષ્કર્ષ કાઢી શકાય કે એ.પી.પી.સી.બી.ની રચનામાં કોઈ ખામી હતી તો પણ, તેના દ્વારા જારી કરાયેલ સંમતિ હુકમ અમાન્ય ઠરતો નથી.

૪૬. હવે આપણે તે અત્યંત મહત્વના પ્રશ્ન પર પાછા ફરીએ, જેનો નિર્ણય આ અપીલોમાં કરવો આવશ્યક છે, અને જે અલ-કબીર કતલખાનાના સંચાલનને કારણે ઢોર-ઢાંખરના ક્ષયના મુદ્દા સંબંધિત છે. આ પ્રશ્ન અંગે, સી.એ. નં. ૩૯૬૬/૧૯૯૪ માં અપીલકર્તાએ નીચે મુજબની રજૂઆતો કરી : -

(એ) કારણ કે અલ-કબીર યોજના પ્રતિબંધિત પશુધનના કતલ સાથે સંબંધિત છે, જે આંકડાશાસ્ત્રીય રીતે અનિવાર્ય હોવાનું દર્શાવી શકાય છે, અને જેનો પુરાવો વિડિયોમાં પણ મળે છે, તેથી સરકાર પર સંવિધાનની કલમ ૪૮ ના દ્વિતીય ભાગ હેઠળ આવા કતલને અટકાવવાની તેમજ

એ.પી. ગાયના કતલના સંરક્ષણ અને પશુ સંરક્ષણ અધિનિયમ, ૧૯૭૭ નો અમલ કરાવવાની સંવિધાનિક ફરજ છે.

(બી) અલ–કબીરનો કતલદર નવિકરણદર કરતાં વધુ છે, જે સત્તાધિકારીઓ દ્વારા વડી અદાલત સમક્ષ તેમજ આ અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવેલા અહેવાલોમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે.

૪૭. સી.એ. ૩૯૬૭/ ૧૯૯૪ માં અપીલકર્તા સત્યવાણીએ નીચે મુજબની રજૂઆતો કરી હતી:

અ.

૧૨.૯.૧૯૯૭ના રોજ રજૂ કરવામાં આવેલ કેન્દ્રીય સરકારનો અહેવાલ ભ્રામક હતો, કારણ કે તેમાં અલ–કબીર સ્થાપિત થવા પહેલાંના અને ત્યારબાદના ચાર વર્ષોમાં ભેંસોની વસ્તીના આંકડાઓનો સરેરાશ કાઢીને પછી તેમની તુલના કરવામાં આવી હતી, જેના કારણે આ સ્થાપના બાદ ભેંસોની વસ્તીમાં ઘટાડો થયો હતો તે હકીકત ઢંકાઈ જાય છે. વધુમાં, આ અદાલતે ૧૨.૩.૧૯૯૭ના હુકમમાં ભ્રામક ગણાવ્યો હતો એવો સરકારનો ૧૯૯૪નો અગાઉનો અહેવાલ તૈયાર કરવા માટે જવાબદાર રહેલાં તે જ વ્યક્તિઓ આ અહેવાલની તૈયારીમાં પણ ફરીથી સંકળાયેલા હતા.

બી. અદાલતના ૧૨.૩.૧૯૯૭ ના હુકમ પછી કતલખાનાએ તેના પશ્ચાદ્વર્તી વિસ્તારમાંથી પ્રાણીઓ લેવાનું બંધ કર્યું હતું અને તેના બદલે

અન્ય રાજ્યોમાંથી પ્રાણીઓ આયાત કરવા શરૂ કર્યા હતા. તેથી, ૨૦૦૩ ની પશુધન ગણતરીના આંકડા હાલ હસ્તગત મુદ્દા સાથે સંબંધિત નથી, અને ભેંસોની ઘટતી સંખ્યામાં કતલખાનાનો શું પ્રભાવ પડ્યો છે તે તેના પ્રારંભ પછીના અંદાજે બે વર્ષના આંકડાઓના આધારે જ નિર્ધારિત કરી શકાય, જેમ કે આ અદાલતે ૨૫.૧૦.૧૯૯૪ ના પોતાના હુકમમાં નિરીક્ષણ કર્યું હતું. વધુમાં, ૨૦૦૩ ની ગણતરી પોતે જ દર્શાવે છે કે ૧૯૯૯ થી ૨૦૦૩ દરમિયાન કર્ણાટક અને મહારાષ્ટ્ર જેવા પડોશી રાજ્યોમાં ભેંસોની વસ્તીમાં ઘટાડો થયો હતો, જે દર્શાવે છે કે આ રાજ્યોમાંથી ભેંસોની આયાત દ્વારા કતલખાનાએ કેવો પ્રભાવ પેદા કર્યો હતો. ઉપરાંત, ૨૦૦૩ ની પશુધન ગણતરીના આંકડાઓ એ.પી. ના જિલ્લાઓમાં ગાય-બળદ વર્ગની વસ્તીમાં અસામાન્ય અને અવાસ્તવિક વૃદ્ધિ દર્શાવે છે, જે સ્વીકારી શકાય તેવી નથી।

ક. કેન્દ્રીય સરકારનો અનુવર્તી અહેવાલ, તા. ૨૩.૧૨.૨૦૦૩ નો, પોતે જ આ દાવાને સમર્થન આપે છે કે અલ-કબીરની કામગીરીઓને કારણે પશુધનમાં ઘટાડો થયો છે.

ડિ. આ ઘટાડો જૂના અને નકામા પશુઓના સંદર્ભમાં નથી, કારણ કે કૃષ્ણન સમિતિના અહેવાલમાં દર્શાવ્યા મુજબ, અલ-કબીરે નિકાસ માટે ઉપયોગી પશુઓનું જ અનિવાર્યપણે વધ કરવું પડે છે. ઉપરાંત, આંધ્ર પ્રદેશ અર્થશાસ્ત્ર અને આંકડાશાસ્ત્ર નિયામકાલય દ્વારા અનુક્રમે હાથ

ધરવામાં આવેલી વસ્તીગણતરીના આંકડાઓ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તેની પ્રતિ વર્ષ ૧.૫ થી ૨ લાખ ભેંસોની જરૂરિયાત પૂર્ણ કરવા માટે પૂરતી સંખ્યામાં નકામા પશુઓ ઉપલબ્ધ નથી. વધુમાં, આંધ્ર પ્રદેશ પશુ સંરક્ષણ અધિનિયમનું પાલન થાય છે કે નહીં તે બાબતે અલ-કબીરનું નિરીક્ષણ અસરકારક નથી, તેમ ડૉ. જિતેન્દ્ર રેડ્ડી, વિશેષ અધિકારી, એ.પી. સરકાર દ્વારા અહેવાલ આપવામાં આવ્યો છે. ઉપયોગી પશુઓના આવા અનિયંત્રિત વધથી આંધ્ર પ્રદેશમાં પહેલેથી જ અસ્તિત્વમાં રહેલી છાણાની અછત વધુ વિકરાળ બનશે.

અપીલ ક્રમાંક સી.એ. નં. ૩૯૬૮/૧૯૯૪ માં અપીલકર્તા અખિલ ભારત ગોસેવા સંઘે નીચે મુજબની રજૂઆતો કરી:

(એ) ભેંસોની વસ્તી અંગેનો કેન્દ્રીય સરકારનો અહેવાલ તેમજ અર્થશાસ્ત્ર અને આંકડાશાસ્ત્ર બ્યુરોની ૧૬મી પંચવર્ષીય જનગણનાના આંકડા (૧૯૯૯)માં ઘોર અસંગતતાઓ સમાવિષ્ટ છે.

(બી) વસ્તી ગણતરી વ્યાપક રીતે હાથ ધરવામાં આવી નહોતી, તેમજ તે ૧૦ વર્ષથી વધુ વયના ભેંસોના, જે હજુ પણ ઉપયોગી છે, વધ અંગેના આંકડા પ્રદાન કરતી નથી.

(સી) ૧૭મી પંચવાર્ષિક પશુગણતરી (૨૦૦૩) માત્ર કામચલાઉ સ્વરૂપની છે, અને તે પશુઓનું વય અને ઉપયોગના આધારે વર્ગીકરણ

કરતી નથી–અતએવ તેના પર કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા આધાર રાખી શકાય નહીં.

(ડી) ૧૯૯૯ અને ૨૦૦૩ ના પશુગણતરીના આંકડાઓ એવા વૃદ્ધિદર દર્શાવે છે, જે પશુવધની વ્યાપકતા સાથે સુસંગત નથી.

(ઈ) અલ–કબીર એવો દાવો કરી શકતું નથી કે તેને એવો વેપાર અથવા વ્યવસાય ચલાવવાની મૂળભૂત સ્વતંત્રતા છે, જે જીવિત પ્રાણીઓ પ્રત્યે કરુણા રાખવાની સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૫૧એ(જી) હેઠળની મૂળભૂત ફરજનું ઉલ્લંઘન કરે છે અને પર્યાવરણ માટે પણ વિનાશક છે — આ સુસંગત અર્થઘટનના નિયમમાંથી અનુસરાવે છે.

(એફ) કોઈપણ સ્થિતિમાં, બંધારણની અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(જી) હેઠળની સ્વતંત્રતાનો ઉપયોગ સામાન્ય જનહિતમાં ન હોય તો તેને ઉપયોગમાં લેવાની મંજૂરી આપી શકાય નહીં. નિકાસની માંગના પ્રતિસાદરૂપે પશુધનની કતલ થવાથી પશુઓની તીવ્ર અછત સર્જાય છે, જેના પરિણામે દૂધ, ઘી, માંસ અને અન્ય ઉત્પાદનોના ભાવોમાં વધારો થશે. વધુમાં, આવી નિકાસલક્ષી કતલખાનાઓ પશુોના માલિકોને, તેઓ દુગ્ધદાયી અથવા હળચાલ માટે ઉપયોગી પશુઓ હોવા છતાં, તેમને વેચવા માટે પ્રેરિત કરે છે. ગૌધનના ક્ષયથી પશુઓના ગોબરના ઉત્પાદનમાંથી મળતા લાભોનું પણ નુકસાન થાય છે, જ્યારે તે તેનો સર્વાધિક ઉપયોગી ફાળો છે. અલ–કબીર યોજના રોજગારનું નેટ નુકસાન પણ સર્જે છે, કારણ કે

જીવંત પશુઓના લાભોથી રાષ્ટ્રને વંચિત કરવા ઉપરાંત, પશુઓ સંબંધિત પ્રવૃત્તિઓમાં એક લાખથી વધુ વ્યક્તિઓ રોજગાર પામેલા છે. આ અસરો બંધારણની અનુચ્છેદ ૨૧ના ભંગ સમાન છે.

(જી) અલ-કબીર યોજના વિવિધ રાજ્યના પશુ સંરક્ષણ કાયદાઓના ઉલ્લંઘનમાં કાર્યરત છે, કારણ કે તેણે એવું જણાવ્યું છે કે તે પોતાની ભેંસોની જરૂરિયાતના ૭૦ ટકા અન્ય રાજ્યોમાંથી આયાત કરે છે, તેમજ પ્રાણીઓ પર ક્રૂરતા નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૬૦નું પણ ઉલ્લંઘન કરે છે.

(એચ) અલ-કબીર ૧૯૫૮ના કુરેશીના ચુકાદા પર આધાર રાખી શકતું નથી, કારણ કે તે કેસ વ્યક્તિગત કસાઈઓના અધિકારો અંગે હતો, નફો કમાવવા માટે નિકાસ હેતુથી સ્થાપિત કરાયેલા વ્યવસાયોને લગતો નહોતો. વધુમાં, વૃદ્ધ પશુઓના વધ પરના સંપૂર્ણ પ્રતિબંધને રદ કરનાર તે ચુકાદાનો મર્મ ચારા-સંસાધનોની અછત હતો — જે હવે અસ્તિત્વમાં નથી. અંતમાં, ૧૯૫૮માં અદાલત સમક્ષ પશુઓની 'ઉપયોગિતા'ની સંકલ્પના માત્ર સંકુચિત અર્થમાં (દૂધ, પ્રજનન અને હળચાલની સેવાઓ) રજૂ કરવામાં આવી હતી અને છાણની ઉપયોગિતા અંગે વિચારણા કરવામાં આવી નહોતી.

અપીલકર્તાઓની આ બધી રજૂઆતો, જેમનો ઉપરોક્ત નોંધ લેવામાં આવ્યો છે, તેનો ૧૯૯૪ની સી.એ. નં. ૩૯૬૭ માં અલ-કબીર દ્વારા

વિરોધ કરવામાં આવ્યો હતો અને નીચે મુજબ જવાબ આપવામાં આવ્યો હતો : –

ક. અપીલકર્તાઓએ પશુધનની ઘટતી સંખ્યા સાબિત કરવા માટે કેન્દ્ર સરકારની તા. ૨૩.૧૨.૨૦૦૩ની એક અહેવાલ પર આધાર રાખ્યો હતો, જે ૧૯૯૯ની ગણતરીના આંકડાઓ પર આધારિત છે. પરંતુ હકીકતમાં, આ અહેવાલ આંધ્ર પ્રદેશમાં અલ–કબીર યોજનાના અમલ છતાં ભેંસોની વસ્તીમાં વધારો દર્શાવે છે.

બી. જો માત્ર કોઈ એક નિશ્ચિત દિવસના આંકડાઓને નહિ પરંતુ આખા વર્ષની અવધિના આંકડાઓને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે, તો અલ–કબીરની ક્ષમતાની પૂર્તિ કરવા માટે નિષ્પ્રયોજન ભેંસોની પૂરતી સંખ્યા ઉપલબ્ધ છે. એક વર્ષમાં, આંધ્ર પ્રદેશમાં ૯.૪ લાખ નિષ્પ્રયોજન ભેંસો ઉપલબ્ધ છે, જે અલ–કબીરની જરૂરિયાત કરતાં ઘણી વધુ છે.

ક. અપીલકર્તાઓએ ભૂલથી એવો અનુમાન કાઢ્યો હતો કે અલ–કબીર દ્વારા ઉપયોગી ભેંસોનું કતલ કરવામાં આવે છે, પરંતુ અહેવાલ દર્શાવે છે કે દૂધ ઉત્પાદન સાથે સાથે માંસની નિકાસમાં વધારો થયો હોવાથી યુવાન અને ઉત્પાદનક્ષમ પશુઓનું કતલ કરવામાં આવતું નથી.

૫૦. વધુમાં અલ–કબીરે સી.એ. નં. ૩૯૬૮/ ૧૯૯૪ માં નીચે મુજબ જવાબ આપ્યો:–

અ. આલ–કબીર દ્વારા આંધ્ર પ્રદેશ પશુ સંરક્ષણ અધિનિયમનું પાલન થાય છે કે નહીં તેની દેખરેખ પશુપાલન નિયામક દ્વારા નિયુક્ત અધિકારીઓ કરે છે.

બી. આ અદાલતના તા. ૧૨.૩.૧૯૯૭ ના હુકમ અનુસાર તા. ૧૫.૯.૧૯૯૭ એ દાખલ કરાયેલ કેન્દ્રીય સરકારની નિષ્ણાત સમિતિના અહેવાલમાં એવો નિષ્કર્ષ અપાયો હતો કે આંધ્ર પ્રદેશમાં અલ–કબીર તેની સંપૂર્ણ ક્ષમતા સાથે ચાલુ રહેવાના પરિણામે પશુધનમાં કોઈ ક્ષયકારી અસર થવાની નથી. અહેવાલમાં અપનાવવામાં આવેલી પદ્ધતિ, એટલે કે અલ–કબીરના કાર્યપ્રારંભ પહેલાં અને પછીના ચાર–ચાર વર્ષના ખંડગાળાઓમાં પશુવસ્તીની સંખ્યાના આંકડાઓ પર આધાર રાખવાની રીત, ન્યાયસંગત હતી. ૧૬મી અને ૧૭મી પંચવાર્ષિક ગણતરીના આંકડાઓ પણ દર્શાવે છે કે તેલંગાણા પ્રદેશમાં ભેંસોની વસ્તીમાં ઘટાડો થયો નથી, પરંતુ વધારો થયો છે. અહેવાલોને અપીલકર્તાએ પડકાર્યા હોવા છતાં, હવે એ સ્થિર કાનૂન બની ગયું છે કે આવા અહેવાલોમાં કરાયેલ નિષ્કર્ષોને ત્યાં સુધી પડકારવામાં આવી શકતા નથી જ્યાં સુધી એવું દર્શાવવામાં ન આવે કે આવા નિષ્કર્ષો તર્કવિરુદ્ધ, મનસ્વી છે અને કોઈપણ સુબુદ્ધિ વ્યક્તિ આવા નિષ્કર્ષો સુધી પહોંચી શકે તેમ નથી.

સી.એ. નં. ૩૯૬૮/૧૯૯૪ માં સામાવાળા એપેડા (એગ્રીકલ્ચરલ એન્ડ પ્રોસેસ્ડ ફૂડ એક્સપોર્ટ્સ ડેવલપમેન્ટ ઓથોરિટી) એ કતલખાનાના

મામલાને સમર્થન આપ્યું હતું અને તેના સમર્થનમાં નીચે મુજબની રજૂઆતો કરી હતી :

અ. અપીલકર્તાઓએ એટલું પણ પ્રકરણ રજૂ કર્યું નહોતું કે અલ–કબીર ભેંસના વધ માટે તેના પર લાદવામાં આવેલી કોઈપણ શરતોનું ઉલ્લંઘન કરી રહ્યું છે.

બ. અપીલકર્તાઓનો એવો દાવો કે અલ–કબીરની કામગીરીના કારણે પશુવસ્તીમાં ઘટાડો થઈ રહ્યો છે, ખોટા અભિગમ પર આધારિત છે, કારણ કે પ્રશ્ન એ નથી કે કુલ વસ્તીમાં ઘટાડો થઈ રહ્યો છે કે નહીં, પરંતુ એ છે કે સ્વસ્થ પશુધનની વસ્તીમાં ઘટાડો થઈ રહ્યો છે કે નહીં. વસ્તીગણતરીના આંકડા પુષ્ટિ કરે છે કે અલ–કબીરની કામગીરીને કારણે આવો કોઈ ઘટાડો થયો નથી.

જેમ અહીં અગાઉ નોંધાયું છે, તેમ અમે કૃષ્ણન સમિતિના અહેવાલનું જ નહીં, પરંતુ કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા આ અદાલતે તેના પૂર્વવર્તી ૧૯૯૪ અને ૧૯૯૭ના આદેશોમાં આપેલ દિશાનિર્દેશોના અનુસંધાને રજૂ કરવામાં આવેલા અન્ય અહેવાલોનું પણ સાવધાનીપૂર્વક પરીક્ષણ કર્યું છે. પશુધનના ક્ષય અંગે કૃષ્ણન સમિતિએ નોંધ્યું હતું કે અલ–કબીરની કામગીરીથી, જો સુધી કતલખાનાની ૫૦% માંગ અલ–કબીર પોતે જ પશુઓના પ્રજનન દ્વારા પૂર્ણ ન કરે, તો વિસ્તાર અને તેની આસપાસના પ્રદેશમાં પશુવસ્તી પર પ્રતિકૂળ અસર પડશે. આ પ્રશ્નમાં પ્રવેશ કરીએ તે

પહેલાં, અમે નોંધ કરી શકીએ કે એ.પી. અધિનિયમ વર્ષ ૧૯૭૭માં અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો હતો (અધિનિયમ ૧૯૭૭નો ૧૧). આ અધિનિયમ દ્વારા વિધાનમંડળે ભેંસો સહિતના તમામ ગૌવંશીય પ્રાણીઓના કતલનું નિયમન કર્યું છે. કલમ ૬(૧) હેઠળ, યોગ્ય સત્તાધિકારી પાસેથી લેખિત પ્રમાણપત્ર પ્રાપ્ત ન થાય અને તેમાં તે પ્રાણી કતલ માટે યોગ્ય હોવાનું પ્રમાણિત ન કરવામાં આવે ત્યાં સુધી કોઈપણ પ્રાણીનું કતલ કરવાની મંજૂરી નથી. અધિનિયમની કલમ ૬ની ઉપકલમ (૨) મુજબ, જો સુધી યોગ્ય સત્તાધિકારી કોઈ પ્રાણી અંગે એવું પ્રમાણપત્ર ન આપે કે તે પ્રાણી પ્રજનન, દૂધ ઉત્પાદન અથવા જોતકામના હેતુ માટે આર્થિક રીતે ઉપયોગી રહેવાની શક્યતા નથી, ત્યાં સુધી તે પ્રાણીનું કતલ કરવું પ્રતિબંધિત છે. યોગ્ય સત્તાધિકારી પાસેથી પ્રાણીના કતલ માટે પરવાનગી મેળવવાની શરતોનું સાવધાનીપૂર્વક વાચન કર્યા પછી, અમને જણાય છે કે પ્રાણીના કતલ માટે નીચે મુજબની બાબતો આવશ્યક છે:

(એ) ફક્ત વૃદ્ધ અને નિષ્પ્રયોજ્ય ભેંસોનો જ વધ કરવામાં આવી શકે.

(બી) દૂધ દોહવા, પ્રજનન અથવા ભારવહન માટે યોગ્ય ભેંસોનું વધ કરી શકાય નહીં.

(સી) ગાય અને તેના સંતાનો, જેમાં ગાયના વાછરડા અને ભેંસના બચ્ચાંનો સમાવેશ થાય છે, તેમનો કતલ કરી શકાતો નથી.

૫૩. અલ–કબીર દ્વારા તે શરતોનું પાલન થયું છે કે નહીં તે જાણવા માટે, આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યના પશુપાલન નિયામકે કંપનીના કારખાને ખાતે વેટરિનરી સહાયક સર્જનના દરજ્જાના આવશ્યક અધિકારીઓને દેખરેખ રાખવા, મૃત્યુપૂર્વ અને મૃત્યુપશ્ચાત પરીક્ષણો હાથ ધરવા તેમજ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અમલમાં મૂકવા માટે પ્રતિનિયુક્ત કર્યા છે.

૫૪. અહીં અગાઉ નોંધવામાં આવ્યું છે તેમ, આ અદાલતે આ અપીલોમાં ૧૨.૦૩.૧૯૯૭ના રોજ આપેલા વચગાળાના નિર્દેશમાં કેન્દ્રીય સરકારને આંધ્ર પ્રદેશના તેલંગાણા પ્રદેશમાં અને અલ–કબીર નજીકના સન્નિહિત વિસ્તારોમાં ભેંસોની વસ્તી પર અલ–કબીરના કાર્યસંચાલનના પ્રભાવ અને અસરનો અભ્યાસ કરીને, અલ–કબીર દ્વારા કામગીરી શરૂ થયાના બે વર્ષ પછી અહેવાલ રજૂ કરવા નિર્દેશ આપ્યો હતો. કેન્દ્રીય સરકારે ૧૨.૦૩.૧૯૯૭ના રોજ આપેલા ઉક્ત નિર્દેશના અનુસંધાને ૧૫.૦૯.૧૯૯૭ના રોજ નવો અહેવાલ રજૂ કર્યો હતો. ઉક્ત અહેવાલના વાંચનથી અમને એવું જણાય છે કે કેન્દ્રીય સરકારની નિષ્ણાત સમિતિએ આ અદાલતે ૧૨.૦૩.૧૯૯૭ના તેના ચુકાદામાં આપેલા નિર્દેશ મુજબના તમામ મુદ્દાઓની તપાસ કરી હતી. ઉક્ત અહેવાલમાં આપેલ આ વિચારપૂર્વકનું મત નીચે મુજબ છે:

તા. ૧૨.૩.૧૯૯૭ ના ચુકાદામાં ઉલ્લેખિત તમામ અવલોકનોની તપાસના આધારે સમિતિનો એવો અભિપ્રાય છે કે અલ–કબીર તેની સંપૂર્ણ

ક્ષમતાના ઉપયોગ સાથે ચાલુ રહે તેના પરિણામે મેદક અને તેની સીમાસંલગ્ન જિલ્લાઓ, તેલંગાણા પ્રદેશ અથવા આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યમાં જીવંત પશુધન વસ્તી, વિશેષ કરીને ભેંસ, ઘેટાં અને બકરાં પર કોઈ ક્ષયકારક અસર પડશે નહીં.

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે).

૫૫. આ અહેવાલના સમર્થનમાં રાજ્ય સરકારે પણ તા. ૧૫.૧૧.૧૯૯૭ના રોજ સોગંદનામું દાખલ કર્યું હતું (જુઓ, આઈ.એ. નં. ૧૦–૧૪/૧૯૯૭ અંગે અલ–કબીર એક્સપોર્ટ્સના પ્રતિસોગંદનામાનું પાનું ૧૭), જેમાં રાજ્ય સરકારે નોંધ્યું હતું કે કેન્દ્ર સરકારનો અહેવાલ સંબંધિત આંકડાઓ પર આધારિત હતો અને નિષ્ણાત સમિતિએ પોતાના અહેવાલમાં પહોંચેલા નિષ્કર્ષો અયોગ્ય નહોતા. ઉક્ત સોગંદનામાના પરિચ્છેદ ૨૦માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે રાજ્ય સરકારે અલ–કબીરના સ્થળે વધકામની કામગીરીનું નિરીક્ષણ કરવા માટે પાંચ પશુચિકિત્સા સહાયક સર્જનોની નિમણૂક કરી હતી અને ત્યારબાદ જ રાજ્ય સરકારે પૂર્વ–મરણ અને મરણોત્તર પ્રમાણપત્રો જારી કર્યા હતા. નોંધપોથી પરથી એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે કેન્દ્ર સરકારે તા. ૬.૦૭.૧૯૯૮ના સોગંદનામા સાથે નિષ્ણાત સમિતિ દ્વારા તૈયાર કરાયેલ વધુ એક અહેવાલ પણ દાખલ કર્યો હતો. આ સોગંદનામું અને અહેવાલ આ અદાલતે તા. ૧૩.૦૪.૧૯૯૮ના રોજ પારિત કરેલા હુકમના અનુસંધાને દાખલ કરવામાં

આવ્યા હતા, જેમાં કેન્દ્ર સરકાર અને આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યને માત્ર અપીલકર્તાની સુધારા અરજીનો જવાબ આપતા જ નહીં પરંતુ સામાન્ય રીતે આંધ્ર પ્રદેશની ગાય-બળદવર્ગની વસ્તી અને વિશેષ કરીને તેલંગાણા ક્ષેત્ર અંગે પણ સોગંદનામા દાખલ કરવા નિર્દેશિત કરવામાં આવ્યા હતા. અહેવાલ નીચે મુજબ જણાવે છે:

અલ-કબીરના કાર્યકાળના ચાર વર્ષના અવધિ દરમિયાન આંધ્રા અને રાયલસીમાની સરખામણીમાં તેલંગાણા પ્રદેશમાં વધારો ઘણો વધુ છે અને આથી સ્પષ્ટ રીતે દર્શિત થાય છે કે અલ-કબીરના કાર્યથી તેલંગાણા પ્રદેશમાં અથવા મેડક વિસ્તારમાં, જ્યાં કતલખાનું સ્થિત છે, ભેંસોની વસ્તી પર કોઈ પ્રતિકૂલ અસર થતી નથી.

અન્ય એક સ્થળે આવેલી વિગતવાર અહેવાલમાં જણાવવામાં આવે છે:

અલ-કબીર કતલખાનું કાર્યરત થવા અગાઉના ચાર વર્ષના ગાળામાં દૂધ આપતી ભેંસોની અંદાજિત વસતીની અને અલ-કબીર કતલખાનું કાર્યરત થયા પછીના ગાળાની તુલના દર્શાવે છે કે, દુગ્ધદાયી ભેંસોની જેમ જ દૂધ આપતી ભેંસોની વસતીમાં પણ અલ-કબીર કતલખાનું કાર્યરત થયા પછીના ચાર વર્ષના ગાળામાં વધારો થયો હતો. આ વધારો મેડક અને સંલગ્ન જિલ્લાઓમાં ૨૩.૪૦ ટકા, તેલંગાણામાં ૨૪.૩૩ ટકા અને આંધ્રા તથા રાયલસીમામાં ૧૭.૧૭ ટકા છે. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યમાં કુલ મળીને ૧૯.૬૧ ટકાનો વધારો નોંધાયો છે. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અપીલકર્તાએ

જણાવ્યું તેમ અલ–કબીર કતલખાનામાં ઉત્પાદક ભેંસોની કતલ કરવામાં આવતી નથી અને અલ–કબીરના કાર્યરત હોવાના પરિણામે ભેંસોની વસતીમાં ઘટાડો થવાનો નથી.

અંતમાં, અહેવાલમાં જણાવાયું છે:

ઉપરોક્તમાંથી એવો અનુમાન કરી શકાય કે અલ–કબીર સંપૂર્ણ ક્ષમતાથી કાર્યરત હોવા છતાં આંધ્ર પ્રદેશના કોઈપણ વિસ્તારમાં કે દેશમાં ભેંસોની વસ્તીમાં ઘટાડો થતો નથી"

(ભાર સૂચિત)

૫૬. અપીલકર્તા તરફથી એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે કેન્દ્રીય સરકારના અહેવાલમાં આંકડા/આંકડાશાસ્ત્રીય માહિતી ભ્રામક હતી, કારણ કે તેમાં અલ–કબીર દ્વારા કામગીરી શરૂ થાય તે પહેલાંના ચાર વર્ષનો સરેરાશ લેવામાં આવ્યો હતો અને ફરીથી અલ–કબીર દ્વારા કામગીરી શરૂ થયા પછીના ચાર વર્ષના આંકડા લેવામાં આવ્યા હતા. અપીલકર્તાઓ મુજબ, યોગ્ય રીત એ હતી કે અલ–કબીર દ્વારા કામગીરી શરૂ થાય તે પહેલાં તરત અગાઉના આંકડા જોવાના અને ત્યારબાદ અલ–કબીર દ્વારા કામગીરી શરૂ થયા પછીના બે વર્ષના આંકડા જોવાના. અમારા મત મુજબ, આ રજૂઆત ભ્રાંતિપૂર્ણ છે અને સ્વીકારવામાં આવી શકે તેમ નથી. કેન્દ્રીય સરકારની સમિતિએ કામગીરીની શરૂઆત

પહેલાંના ચાર વર્ષના સમૂહ ગાળાના આંકડા અને ફરીથી અલ–કબીર દ્વારા કામગીરી શરૂ થયા પછીના ચાર વર્ષના સમૂહ ગાળાના આંકડા યોગ્ય રીતે લીધા છે. તેનું કારણ એ છે કે કોઈ એક નિશ્ચિત વર્ષના આંકડા/માહિતી યોગ્ય પ્રતિનિધિત્વ કરી શકે તેમ નથી અથવા યોગ્ય ચિત્ર આપી શકે તેમ નથી, કારણ કે પ્રાણીઓ/ભેંસો/ઢોરની સંખ્યા કુદરતી આફતો, નગરીકરણના કારણે મોટા પાયે સ્થળાંતર વગેરેને લીધે સહેલાઈથી બદલાઈ શકે છે. કેન્દ્રીય સરકારની સમિતિએ આ આધારે કાર્યવાહી કરીને કોઈ ભૂલ કરી હતી એવું કહેવા જેવું અમને કશી બાબતમાં જણાતું નથી અને ચાર વર્ષનો સમૂહ ગાળો લેવો તે યોગ્ય હતું, કારણ કે તે નિશ્ચિતપણે પ્રવૃત્તિનો વલણ દર્શાવશે અથવા અલ–કબીર દ્વારા કામગીરી શરૂ થયા પછી કોઈ તીવ્ર અથવા સતત ઘટાડો થયો હતો કે નહીં તે બતાવશે. આપણે એ ભૂલવા જેવું નથી કે આ અદાલતે પણ નિરીક્ષણ કર્યું છે કે અલ–કબીર દ્વારા કામગીરી શરૂ થયા પછી વર્ષ પ્રતિ વર્ષ ઉપયોગી ભેંસોની સંખ્યામાં કોઈ તીવ્ર ઘટાડો અથવા સતત ઘટાડો થયો નથી. કેન્દ્રીય સરકારે તેના દિનાંક ૧૫.૯.૧૯૯૭ના અહેવાલમાં આપેલા આંકડા/આંકડાશાસ્ત્રીય માહિતી તેમજ ૧૬મી ક્વિનક્વેનિયલ અને ૧૭મી ક્વિનક્વેનિયલ ગણતરી સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે કે ભેંસોની સંખ્યામાં વધારો થયો છે અને અપીલકર્તાએ દલીલ કરી તેમ તેલંગાણા વિસ્તારમાં ભેંસોની સંખ્યામાં કોઈ ઘટાડો કે ક્ષય થયો નથી, તો તીવ્ર ઘટાડાની તો

વાત જ શું. અહેવાલમાંથી સ્પષ્ટ થાય તેમ, તેલંગાણા માટે ૧૯૯૯ અને ૨૦૦૩ની ગણતરી વચ્ચે જિલ્લાવાર તુલના નીચે મુજબ છે:

જિલ્લો	૧૬મી વસ્તીગણતરી	૧૭મી વસ્તી ગણતરી
	૧૯૯૯	૨૦૦૩
મહબૂબનગર	૩૬૦૭૪૯	૩૫૬૨૬૯ (−)
રંગા રેડ્ડી	૨૧૧૦૪૪	૨૭૨૩૪૨ (+)
હૈદરાબાદ	૮૮૭૦	૩૧૪૦૦ (+)
મેદક	૩૧૩૯૮૮	૩૬૭૩૫૦ (+)
નિઝામાબ ાદ	૨૬૭૮૪૬	૩૩૩૯૮૯ (+).
અદિલાબાદ	૨૦૮૮૨૩	૩૦૧૦૧૪ (+)

કરીમનગર	૪૪૮૮૯૬	૪૪૧૩૬૧ (−)
વારંગલ	૪૩૮૩૨૪	૪૮૬૭૭૯ (+)
ખમ્મમ	૪૯૮૫૩૭	૫૬૫૮૧૦ (+)
નાલગોંડા	૬૨૨૮૨૭	૫૯૨૨૭૧ (−)

ટકાવારી ફેરફાર

વર્ષ આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય તેલંગાણા પ્રદેશ

—————

૧૯૯૯ જનગણના (ઉપર + ૫.૩% +૪.૬%

૧૯૯૩ ની વસ્તી ગણતરી

૨૦૦૩ની વસ્તી ગણતરી (ઉપર + ૧૦.૩૫% + ૧૦.૯૧%

૧૯૯૯ ની વસ્તી ગણતરી

અપીલકર્તાએ કેન્દ્રીય સરકારના અહેવાલમાં તેમજ પંચવાર્ષિક જનગણનામાં આપવામાં આવેલ આંકડાઓની સત્યતા અને સાચાશને પડકારવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. અમારા મત મુજબ, આ રજૂઆત

ગુણરહિત છે. હવે આ સર્વવિદિત રીતે સ્થિર થયેલ છે કે આ અદાલતના વિવિધ નિર્ણયો અનુસાર, તકનીકી અને વૈજ્ઞાનિક વિષયોમાં નિષ્ણાત સંસ્થાઓના નિષ્કર્ષોમાં, ભારતના બંધારણની કલમ ૨૨૬ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરતાં અદાલતો દ્વારા અથવા ભારતના બંધારણની કલમ ૧૩૬ અથવા ૩૨ હેઠળ આ અદાલત દ્વારા, સામાન્ય રીતે હસ્તક્ષેપ કરવામાં આવતો નથી. આ સિદ્ધાંત માટે, આ અદાલતના સિસ્ટોપિક લેબૉરેટરીઝ (પ્રા.) લિ. વિ./એસ. ડૉ. પ્રેમ ગુપ્તા અને અન્યના કેસમાં આપેલા નિર્ણય પર આધાર મુકવામાં આવી શકે છે. આ નિર્ણયના પરિછેદ ૧૯ અને ૨૦માં, તકનીકી અને વૈજ્ઞાનિક વિષયોમાં નિષ્ણાત સંસ્થાના નિષ્કર્ષોમાં અદાલત દ્વારા કલમ ૨૨૬ હેઠળ અથવા ભારતના બંધારણની કલમ ૩૨ અથવા ૧૩૬ હેઠળ આ અદાલત દ્વારા હસ્તક્ષેપ કરી શકાય કે નહીં, તે પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ જવાબ આપવામાં આવ્યો છે. પરિછેદ ૧૯ નીચે પુનઃઉતારવામાં આવે છે:

"અરજદારોના વિદ્વાન વકીલ તથા આ સંદર્ભમાં વિદ્વાન અતિરિક્ત સોલિસિટર જનરલ દ્વારા કરવામા આવેલ રજૂઆતો પર વિચાર કર્યા પછી, અમારી સમક્ષ રજૂ કરાયેલ વિવિધ અભ્યાસો અને અહેવાલોના પરસ્પર ગુણદોષ અંગે મૂલવણી કરવાની અમારી અસમર્થતા વ્યક્ત કરવી આવશ્યક છે. આવી મૂલવણી, અધિનિયમની કલમ ૨૬-અ હેઠળની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરતાં, નિષ્ણાત સલાહના આધારે કેન્દ્રીય સરકાર

દ્વારા કરવામાં આવવાની છે અને અધિનિયમમાં બોર્ડ તથા ડીસીસી મારફતે આવી સલાહ મેળવવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

(ભાર આપેલ) પરિચ્છેદ ૨૦ નીચે મુજબ છે:–

અરજદારઓ તરફથી શીખેલ વકીલે દલીલ કરી છે કે આ અભ્યાસો અને અહેવાલો અરજદારઓ તથા અન્ય ઉત્પાદકો તરફથી ડી.સી.સી.ની ઉપસમિતિ તેમજ નિષ્ણાત સમિતિ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા, પરંતુ નિષ્ણાતો તેમજ ડી.સી.સી. અને બોર્ડ દ્વારા તેનું યોગ્ય વિચારણ કરવામાં આવ્યું નથી. આ સંદર્ભમાં એમ પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે અસ્થમાના ઉપચારમાં ક્લિનિકલ મેડિસિનના ક્ષેત્રના કોઈ તબીબી નિષ્ણાતને સમિતિઓ સાથે સંકળાયેલા રાખવામાં આવ્યા નહોતા અને આવા નિષ્ણાતો જ ઉક્ત અભ્યાસોનું યોગ્ય મૂલ્યાંકન કરી શકતા. અમને આ દલીલમાં કોઈ સાર જણાતો નથી. અમે બોર્ડ, ડી.સી.સી.ની ઉપસમિતિ તેમજ નિષ્ણાત સમિતિની બેઠકોના કાર્યવાહી–વૃત્તોનું અવલોકન કર્યું છે. કાર્યવાહી–વૃત્તો દર્શાવે છે કે પ્રશ્નાધીન દવાઓના ઉત્પાદકો તરફથી રજૂ કરાયેલ સામગ્રીનું સભ્યો દ્વારા પરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું અને એવું માનવું શક્ય નથી કે નિષ્ણાત સમિતિ અથવા ડી.સી.સી.ની ઉપસમિતિ દ્વારા ઉક્ત સામગ્રીનું યોગ્ય વિચારણ કરવામાં આવ્યું નથી. ક્લિનિકલ મેડિસિનના નિષ્ણાતોને સમિતિ સાથે સંકળાયેલા રાખવામાં આવ્યા નહોતા એવી ફરિયાદ ન્યાયસંગત જણાતી

નથી. બજારમાં પ્રવર્તમાન કેટલીક રચનાઓને પરત ખેંચવાના પ્રસ્તાવિત નિર્ણય વિરુદ્ધ રજૂઆત કરનાર અસરગ્રસ્ત ઉત્પાદકોના મતો પર વિચાર કરવા માટે નિષ્ણાતોની જે બેઠકો ૮.૦૯.૧૯૮૭, ૧૬/૧૭.૧૦.૧૯૮૭ અને ૧૫/૧૬.૦૧.૧૯૮૯ના રોજ યોજાઈ હતી, તેના કાર્યવાહી–વૃત્તો દર્શાવે છે કે સભ્યોમાં ડૉ. ઓ.ડી. ગુલાટી, ડીન, સી.એ.એમ. મેડિકલ કોલેજ, કરણસદ અને ડૉ. જે.પી. વાલી, આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર ઑફ મેડિસિન, એ.આઈ.આઈ.એમ.એસ., નવી દિલ્હીનો સમાવેશ થતો હતો; તેમજ ડૉ. એમ. દુરૈરાજ, કન્સલ્ટન્ટ, કાર્ડિયોલોજિસ્ટ, ડિરેક્ટર ઑફ કાર્ડિયોલોજી, પૂના હોસ્પિટલ એન્ડ રિસર્ચ સેન્ટર, પુણે પણ ઉપસમિતિના સભ્ય હતા અને તેમણે ૧૫/૧૬.૦૧.૧૯૮૮ના રોજ યોજાયેલી બેઠકમાં હાજરી આપી હતી. તેથી એવું કહી શકાતું નથી કે ઉત્પાદકો દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવેલ સામગ્રીના મૂલ્યાંકન માટે ક્લિનિકલ મેડિસિનના તબીબી નિષ્ણાતોને નિષ્ણાત સમિતિ સાથે સંકળાયેલા રાખવામાં આવ્યા નહોતા.

(ભારપૂર્વક દર્શાવેલ)

આ અદાલતે કે. વાસુદેવન નાયર અને અન્ય વિ./ યુ.ઓ.આઈ. અને અન્ય મામલે વ્યક્ત કરેલો અભિપ્રાય પણ સમાન છે. આ ચુકાદાના અગાઉના ભાગમાં અમે કૃષ્ણન સમિતિના અહેવાલ અને તેની ભલામણોની વિગતવાર નોંધ લીધી છે. અમારા મત અનુસાર, કૃષ્ણન

સમિતિએ પણ પશુસંખ્યામાં ઘટાડાના કારણે એકમ બંધ કરવાની ભલામણ કરી નથી, પરંતુ તેના વિપરીત પશુસંખ્યામાં ઘટાડો ઓછો કરવા માટે કેટલીક કાર્યવાહી સૂચવી છે.

ઉપરોક્ત કારણોસર અને અહીં ઉપર કરાયેલ ચર્ચાઓને ધ્યાનમાં રાખીને તેમજ કેન્દ્રીય સરકારની સમિતિ દ્વારા રજૂ કરાયેલા અહેવાલો અને ૧૬મા તથા ૧૭મા ક્વિંક્વેનિયલ ગણતરી તેમજ કૃષ્ણન સમિતિના અહેવાલનો વિચાર કર્યા પછી, અલ–કબીર કતલખાનાની કામગીરીથી તે કતલખાનાના પછાત વિસ્તારમાં ભેંસોની વસ્તીમાં ઘટાડો થશે એવી અમારી ચિંતા દર્શાવવાનો અમને કોઈ કારણ જણાતો નથી.

આ મુદ્દાનો નિષ્કર્ષ કાઢતા પહેલાં, ચાલો આપણે અખિલ ભારત ગોસેવા સંઘ દ્વારા સિવિલ અપીલ નં. ૩૯૬૮ ઓફ ૧૯૯૪ માં કરવામાં આવેલી રજૂઆત ક્રમાંક (એચ) નો વિચાર કરીએ. અખિલ ભારત ગોસેવા સંઘની તરફથી રજૂઆત ક્રમાંક (એચ) માં એવો આગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો કે મોહદ. હનીફ કુરેશી તથા અન્ય વિ. બિહાર રાજ્યના ચુકાદાથી અલ–કબીરને કોઈ રીતે મદદ મળી શકે તેમ નથી, કારણ કે હાલની સ્થિતિ સંપૂર્ણપણે ભિન્ન છે. તે નિર્ણયમાં વૃદ્ધ પશુઓના કતલ ઉપરનો સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ આ આધાર પર રદ કરવામાં આવ્યો હતો કે ચારા–સાધનોની અછત હતી, જે, જોકે, અખિલ ભારત ગોસેવા સંઘના જણાવ્યા મુજબ, હવે અસ્તિત્વમાં નથી. ગુજરાત રાજ્ય વિ. મિર્ઝાપુર મોતી કુરેશી કસાબ

જમાત તથા અન્યના કેસમાં પણ એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે હાલ અસ્તિત્વમાં રહેલી સ્થિતિ, એટલે કે, પશુઆહારના સાધનોની પૂરતી ઉપલબ્ધિ,ને ધ્યાનમાં લેતાં ચારા–સાધનોની અછતના આધારે વૃદ્ધ પશુઓના કતલ ઉપરના સંપૂર્ણ પ્રતિબંધને રદ કરવાનો પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નથી. અમારી દ્રષ્ટિએ, આ સ્થિતિ વિવાદિત થઈ શકતી નથી. તેમ છતાં, હાલના કેસમાં અમે એ.પી. અધિનિયમ, ૧૯૭૭ સાથે સંકળાયેલા છીએ, જે કોઈ વિશિષ્ટ પ્રકારના ગૌવંશીય પ્રાણીના કતલ ઉપર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ મૂકતો નથી, જ્યારે મિર્ઝાપુરના કેસમાં (ઉપરોક્ત) આ અદાલતે બૉમ્બે એનિમલ પ્રિઝર્વેશન (ગુજરાત સુધારો) અધિનિયમ, ૧૯૯૪ ની જોગવાઈઓ પર વિચાર કર્યો હતો, જે ગાય અને તેની સંતતિના કતલ ઉપર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ મૂકે છે. જ્યાં સુધી એ.પી. અધિનિયમ, ૧૯૭૭ નો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી ભેંસોના કતલ ઉપર કોઈ સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ નથી. તેથી, અમારી દ્રષ્ટિએ, અખિલ ભારત ગોસેવા સંઘની આ રજૂઆત કોઈ રીતે સ્વીકારી શકાય તેવી નથી, કારણ કે અમે એવી કોઈ વિશિષ્ટ જોગવાઈને રદ કરવાના કેસ સાથે સંકળાયેલા નથી, જે વિશિષ્ટ પ્રકારના ગૌવંશીય પ્રાણીઓના કતલ ઉપર સંપૂર્ણ પ્રતિષેધ લાદે છે. જોકે, મિર્ઝાપુરના કેસમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું ન હતું કે ગૌવંશીય પશુઓના કતલને પરવાનગી આપવી માત્ર એટલા કારણે અસંવિધાનિક છે. સ્થિતિ આવી હોવાને કારણે, અપીલકર્તા તરફના વિદ્વાન વકીલ સાથે અમે સહમત નથી કે

રજૂઆત ક્રમાંક (એચ) અલ–કબીર દ્વારા ભેંસોના કતલ ઉપર પ્રતિબંધ મૂકવાના હેતુ માટે તેમને કોઈ સહાયરૂપ બની શકે.

છેલ્લો પ્રશ્ન, જે અખિલ ભારત ગોસેવા સંઘ દ્વારા (સી.એ. નં. ૩૯૬૮/૧૯૯૪) ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ અન્ય અપીલોમાં અન્ય અપીલકર્તાઓ દ્વારા ઉઠાવવામાં આવ્યો નહોતો, તે એવો હતો કે માંસના નિકાસને પ્રોત્સાહન આપવાની કેન્દ્રીય સરકારની નીતિ શું બંધારણીય જોગવાઈઓનું ઉલ્લંઘન કરે છે કે કેમ. અપીલકર્તાના મતે, નિકાસ માટે કતલને પ્રોત્સાહિત કરવાની સરકારની નીતિ ન્યાયિક સમીક્ષા હેઠળ આવે છે, કારણ કે જે નીતિઓ બંધારણીય જોગવાઈઓનું ઉલ્લંઘન કરે છે, તે સમીક્ષાપાત્ર હોય છે. આ નીતિ બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૯(બી) અને (સી) નો ભંગ કરે છે, કારણ કે તે પશુસંપત્તિમાંથી થતો નફો થોડા લોકોના હાથોમાં કેન્દ્રીત થવા માટે કારક બને છે. અખિલ ભારત ગોસેવા સંઘ તરફથી વધુમાં રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે આ નીતિ માત્ર બંધારણના અનુચ્છેદ ૪૭ નો ભંગ કરે છે એવું જ નહીં, કારણ કે તે કુપોષણ તરફ દોરી જાય છે, પરંતુ અનુચ્છેદ ૪૮ નો પણ ભંગ કરે છે, જેમાં રાજ્યને જાતિઓનું સંરક્ષણ અને સુધારણા કરવા તથા દૂધાળ અને ભારવહન કરનાર પશુઓની, તેમની ઉપયોગિતાને અવગણીને, કતલ પર પ્રતિબંધ મૂકવાનો સકારાત્મક હુકમ સમાવેશ પામે છે. વિદ્વાન વકીલે આ પણ દલીલ કરી છે કે આ નીતિ પશુઓના ઉપયોગી લાભોથી સમાજને વંચિત

રાખીને અનુચ્છેદ ૨૧ નો પણ ભંગ કરે છે. વધુમાં એમ રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે એ.પી. અધિનિયમ, ૧૯૭૭ માં એવી કોઈ નિશ્ચિત વયમર્યાદાનો ઉલ્લેખ નથી, જેના નીચે પશુઓની કતલ પ્રતિબંધિત છે, અને તેથી તંદુરસ્ત અને ઉપયોગી પશુઓનું નિર્ધારણ વ્યક્તિનિષ્ઠ બની જાય છે તથા તેમાં હેરફેરની શક્યતા રહે છે. જો કે ઉપરોક્ત અધિનિયમની કોઈ જોગવાઈ કતલલાયક ભેંસની કોઈ વય નિર્ધારિત કરતી નથી, તેમ છતાં એ.પી. પશુપાલન માર્ગદર્શિકામાં કતલલાયક ભેંસોની વય ૧૦ વર્ષથી વધુ દર્શાવવામાં આવી છે. આ અપીલકર્તાના મતે, આવી ભેંસો ૧૫ થી ૨૦ વર્ષ સુધી પણ ઉપયોગી રહે છે. અંતમાં, એવું રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે રાજ્ય સરકારની સંસ્થાઓએ પણ માંસના નિકાસ પર પ્રતિબંધ મૂકવાની ભલામણ કરી હતી અને પરિસ્થિતિ એવી હોય, તો જ્યાં સુધી માંસ નિકાસ નીતિનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં સુધી આ અદાલત કેન્દ્રીય સરકારની નીતિ રદ કરે. અપીલકર્તાની આ રજૂઆતનો સામાવાળાઓના વિદ્વાન વકીલો દ્વારા, વિશેષ કરીને સી.એ. નં. ૩૯૬૮/૧૯૯૪ માં એપીડા તરફથી હાજર વિદ્વાન વકીલ દ્વારા, વિરોધ કરવામાં આવ્યો હતો. અમારી દૃષ્ટિએ, કારણ કે કેન્દ્રીય સરકાર અને એપીડા દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી નીતિઓ, જેમાં એપીડા નિકાસ પ્રોત્સાહન અને અનુસૂચિત ઉત્પાદનોના ઉત્પાદન વિકાસ માટે સંસદ દ્વારા રચાયેલ સંસ્થા છે, એવી સ્થિતિમાં નીતિને રદ કરવાનો પ્રશ્ન ઉદ્ભવતો નથી. તેમ છતાં, જો અદાલતને એવું કરવું યોગ્ય જણાય, તો કેન્દ્રીય સરકાર અથવા

રાજ્ય સરકારને પોતાની નીતિનું પુનર્નવીકરણ અથવા પુનર્વિચાર કરવા અને કોઈપણ સમયે નવી નીતિ ઘડવા માટે દિશાનિર્દેશ આપવો અદાલત માટે હંમેશા ખુલ્લો રહેશે. અગાઉ અહીં નોંધ્યા મુજબ, એપીડા એ સંસદના અધિનિયમ દ્વારા રચાયેલ એક કાનૂની પ્રાધિકરણ છે, જે અનુસૂચિત ઉત્પાદનોના નિકાસ પ્રોત્સાહન અને ઉત્પાદન વિકાસ માટે સ્થાપિત કરવામાં આવ્યું છે. “અનુસૂચિત ઉત્પાદન” ની વ્યાખ્યા અધિનિયમની કલમ ૨(૧) માં આપવામાં આવી છે, જેનો અર્થ અનુસૂચિમાં સમાવેશ પામેલા કોઈપણ કૃષિ ઉત્પાદન અથવા પ્રક્રિયાજાત ખાદ્ય ઉત્પાદન એવો થાય છે. ૧૯૮૫ ના અધિનિયમની અનુસૂચિના ક્રમાંક ૨ માં ફરમાન કરવામાં આવ્યું છે કે એપીડા અનુસૂચિત ઉત્પાદનોના નિકાસ અને વિકાસને પ્રોત્સાહન આપશે. ભારત સરકારની માંસ અને માંસ ઉત્પાદનોના નિકાસને પ્રોત્સાહન આપવાની નીતિ સતત એકસરખી રહી છે, જે નીચેના પરથી સ્પષ્ટ થાય છે:

ભેંસના માંસની નિકાસ ઓજીએલ યાદીમાં છે.

(૧) ભારત સરકારએ તેના નિર્દેશમાં માંસ અને માંસના ઉત્પાદનોના નિકાસને પ્રાથમિકતા ધરાવતા ક્ષેત્ર તરીકે ભારપૂર્વક દર્શાવ્યું છે.

(૨) વર્તમાન "વિદેશી વેપાર નીતિ" માંસની નિકાસને પ્રોત્સાહન આપે છે. તેમાં એવી જોગવાઈ છે કે ભેંસના માંસની નિકાસ તેની સાથે નિયુક્ત પશુચિકિત્સા સત્તાધિકારી દ્વારા આપેલ એવા પ્રમાણપત્ર સાથે કરવામાં

આવે કે માંસ અથવા આંતરડાં એવી ભેંસમાંથી મેળવેલ છે જેનો પ્રજનન અને દૂધ આપવાના હેતુઓ માટે ઉપયોગ કરવામાં આવેલ નથી.

એવું પ્રતિત થાય છે કે જે પ્રમાણપત્રો જારી થવાના હતા અથવા પહેલેથી જારી કરવામાં આવ્યા હતા, તે બંધારણીય ખંડપીઠના મોહદ. હનીફ કુરેશી ના મામલાના ચુકાદા (ઉપરોક્ત) ને અનુરૂપ હતા. સરકાર તેમજ કતલખાનાનું એવું પ્રકરણ છે કે માત્ર તે જ ભેંસોને કતલ કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવી હતી અને તેમની જ કતલ કરવામાં આવી રહી છે, જે દૂધ આપવાના, પ્રજનન અને ભારવહન માટે અયોગ્ય હતી. આ ચુકાદામાં અગાઉ અમે અલ-કબીર ના સંચાલનના પરિણામે ઢોરની વસ્તીમાં થયેલા ઘટાડા અંગે પહેલેથી ચર્ચા કરી ચૂક્યા છીએ. મોહદ. હનીફ કુરેશી ના મામલામાં (ઉપરોક્ત) પ્રશ્ન એ ન હતો કે પશુધનની વસ્તીમાં વધારો થઈ રહ્યો હતો કે નહીં, પરંતુ સ્વસ્થ પશુધનની વસ્તીમાં વધારો થઈ રહ્યો હતો કે નહીં. જોકે અપીલકર્તા તરફથી એવી દલીલ કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો કે અલ-કબીર દ્વારા ભેંસોની કતલને કારણે સ્વસ્થ ભેંસોની વસ્તીમાં ઘટાડો થઈ રહ્યો હતો, તથાપિ ઉપર અગાઉ અહીં કરવામાં આવેલી અમારી ચર્ચાને ધ્યાનમાં લેતાં, આ વાત નિશ્ચિત માનવી જ રહી કે અલ-કબીર ના સંચાલનને કારણે ઢોર/ભેંસની સંપત્તિમાં કોઈ ક્ષય થતો નથી. તે સિવાય, અભિલેખ પરથી એવું જણાય છે કે અલ-કબીર કતલખાનું યુરોપિયન ઇકોનોમિક કમ્યુનિટી ધોરણો મુજબ

બનાવવામાં આવ્યું હતું અને ૧૫૦૦૦ એમ.ટી. ની સ્થાપિત ક્ષમતા ધરાવતા ભારતના અતિ આધુનિક, વૈજ્ઞાનિક અને સંકલિત કતલખાનાઓમાંનું એક છે. જો કોઈ પણ રીતે અલ–કબીર ને તેમની ફેક્ટરી બંધ કરવાની દિશા આપવામાં આવે, તો કેન્દ્ર સરકાર તરફથી કરવામાં આવતી આવી કાર્યવાહી માંસ ઉદ્યોગમાં રોકાણ કરવા માટે ખાનગી ઉદ્યોગસાહસિકોને નિરોત્સાહિત કરનાર થશે, જેનાથી માંસના નિકાસ બજારમાં ભારતની પ્રતિષ્ઠા ઉપર અસર પડશે. જેમ અમે પહેલેથી નોંધ્યું છે, આ અદાલત દ્વારા ૧૨.૦૩.૧૯૯૭ના રોજ આપવામાં આવેલા આંતરિમ નિર્દેશ, જેના દ્વારા અલ–કબીર નું ઉત્પાદન ૫૦ % સુધી ઘટાડવામાં આવ્યું હતું, છતાં ભારતમાંથી થતો કુલ માંસ નિકાસ, જે આશરે ૧,૭૦,૦૦૦ એમ.ટી. છે, તેમાં ઘટાડો થયો ન હતો. ઉપરોક્ત કારણોસર, આ તબક્કે ભારતમાંથી વિદેશી દેશોમાં માંસ નિકાસ અંગેની નીતિને રદ કરવા માટે દિશા આપવાનું અમે અસક્ષમ છીએ. અમારો અભિપ્રાય છે કે માત્ર ઢોરવૃદ્ધિમાં થોડોક ઘટાડો થયો હતો એટલા કારણે કેન્દ્ર સરકારની નીતિને સહેલાઈથી રદ કરી શકાય નહીં, અને બાબતના સમગ્ર પાસાં પર વિચાર કર્યા વિના પણ તેને રદ કરી શકાય નહીં. એ પણ સુસ્થાપિત છે કે માત્ર બાબતમાં અમુક તથ્યાત્મક વિવાદોના આધારે સરકારના નીતિગત નિર્ણયમાં હસ્તક્ષેપ કરી શકાય નહીં અથવા તેને રદ કરી શકાય નહીં. જ્યાં સુધી કેન્દ્ર સરકાર અથવા રાજ્ય સરકાર તરફથી કોઈ ગંભીર અને ઘોર ભૂલ મળી ન આવે, ત્યાં સુધી અદાલત માટે આવા

નિર્ણયને રદ કરવું ખુલ્લું નથી. પરિસ્થિતિ આવી હોઈ, અમે કેન્દ્ર સરકારની આ માંસ નિકાસ નીતિને રદ કરવામાં અસક્ષમ છીએ, કારણ કે અમારા મત મુજબ તે બંધારણીય જોગવાઈઓનું ઉલ્લંઘન કરતી નથી. તે ઉપરાંત, ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ બંધારણીય માન્યતા અંગેનો પ્રશ્ન વડી અદાલત સમક્ષ ગંભીરતાથી દલીલ કરવામાં આવ્યો ન હતો. અનુરૂપે, અખિલ ભારત ગોસેવા સંઘ દ્વારા કરાયેલ આ રજૂઆત અહીંથી નામંજૂર કરવામાં આવે છે.

તે સિવાય, ઉપરોક્ત ચર્ચામાંથી અમને એવું પણ જણાય છે કે ભારત સરકારની માંસ અને માંસજન્ય ઉત્પાદનોની નિકાસને પ્રોત્સાહિત કરવાની નીતિ પણ સતત રહી છે. વર્તમાન વિદેશ વ્યાપાર નીતિ પણ માંસની નિકાસને પ્રોત્સાહિત કરે છે, શરત એટલી કે નિયુક્ત પશુચિકિત્સા સત્તાધિકારી એ બાબતનું પ્રમાણપત્ર આપે કે તે પ્રજનન અને દૂધઉત્પાદન હેતુઓ માટે ઉપયોગમાં લેવાતા ભેંસોમાંથી પ્રાપ્ત કરાયેલું નથી. આ સાચું છે કે આ અદાલતના બંધારણીય પીઠના સ્ટેટ ઑફ ગુજરાત વિ. મિર્ઝાપુર (સુપ્રા) મામલાના નિર્ણયમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૪૮ હેઠળ કલ્પાયેલ રક્ષણ તેવા પશુધન સુધી પણ વિસ્તરે છે, જે દૂધાળ અથવા જોતાં કામ માટેના ન રહ્યા હોય, જો તેઓ દૂધાળ અને જોતાં કામ માટેના પશુધનની શ્રેણીમાં આવતા હોય. સ્ટેટ ઑફ ગુજરાત વિ. મિર્ઝાપુર (સુપ્રા) માં એવું પણ

ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે પશુધન ભારતીય કૃષિનો આધારસ્તંભ છે અને તેઓ જીવનભર ઉપયોગી રહે છે. બંધારણના અનુચ્છેદ ૪૮ અને ૪૮–અ ને મૂળભૂત અધિકારો સાથે વાંચતાં, બંધારણીય પીઠે વધુમાં એવું ઠરાવ્યું હતું કે મૂળભૂત અધિકારો પર મુકવામાં આવેલી કાનૂની મર્યાદાઓની યુક્તિસંગતતાનું મૂલ્યાંકન કરતી વખતે રાજ્યના નીતિનિર્દેશક તત્ત્વો અને મૂળભૂત ફરજો બંનેને ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ. તેમ છતાં, કોઈ કાયદો અથવા નીતિ રાજ્યના નીતિનિર્દેશક તત્ત્વ અથવા મૂળભૂત ફરજનું ઉલ્લંઘન કરે છે તે આધાર પર તેને રદ કરવાનું પ્રશ્ન આ અદાલતની બંધારણીય પીઠ સમક્ષ સ્ટેટ ઑફ ગુજરાત વિ. મિર્ઝાપુર (સુપ્રા) મામલામાં વિચારાધીન નહોતો. ઉપરોક્ત બંધારણીય પીઠના નિર્ણયમાં ગાય અને તેની સંતતિના કતલ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ ન્યાયસંગત ઠરી શકે એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે, તે સાચું છે. જોકે, તે નિર્ણયમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું નથી કે આવો કતલ કરવાની પરવાનગી આપતાં કાયદાઓ અને નીતિઓ બંધારણવિરુદ્ધ છે. તેથી, કાયદાની સ્થિતિ એવી જ રહે છે કે રાજ્યના નીતિનિર્દેશક તત્ત્વો અને મૂળભૂત ફરજો પોતે જ કોઈ વિધાન કે નીતિને અમાન્ય ઠરાવવાનો આધાર બની શકતા નથી. વધુમાં, નિકાસ નીતિ પોતે જ માત્ર એવી ભેંસોના માંસની નિકાસને પરવાનગી આપે છે, જેમને દૂધઉત્પાદન, પ્રજનન અથવા જોતાં કામના હેતુઓ માટે ઉપયોગી ન હોવાના પ્રમાણિત કરવામાં આવ્યા હોય. તેથી, જો તેનો યોગ્ય રીતે અમલ કરવામાં આવે, તો ખાસ કરીને તે દ્વારા પ્રાપ્ત થતી

વિદેશી ચલણ આવકને ધ્યાનમાં લેતાં, એવું કહી શકાય નહીં કે આ નીતિ અનિવાર્ય રીતે પ્રતિકૂળ પરિણામો લાવશે. પરિણામે, અપીલકર્તાના વિદ્વાન વકીલની આ દલીલ સ્વીકારવામાં અમે અસમર્થ છીએ કે કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા ઘડાયેલ માંસ નિકાસ નીતિ રદ કરવામાં આવવી જ જોઈએ.

ઉપરોક્ત કારણોસર, અમે એ મતના છીએ કે માંસ નિકાસ નીતિને રદ કરવાની આવશ્યકતા નથી, શરતે કે દેશની અર્થવ્યવસ્થાપર તેના સંભવિત હાનિકારક પ્રભાવોના પ્રકાશમાં કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા તેનું સતત પુનર્વિલોકન કરવામાં આવે.

ઉપર અહીં કરવામાં આવેલી અમારી ચર્ચા અને અહીં પૂર્વે દર્શાવેલા કારણોને ધ્યાનમાં રાખીને, અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે આ અપીલોનો નીચે મુજબના નિર્દેશો આપી નિકાલ કરી શકાય:–

૧. આથી એ.પી.પી.સી.બી.ને પર્યાવરણ સંરક્ષણ નિયમો, ૧૯૮૬ના નિયમ ૩ સાથે વાંચવામાં આવતી અનુસૂચિ ૧, પ્રવેશ ૫૦–બી અનુસાર અલ–કબીરને આપવામાં આવેલ તેના સંમતિ હુકમમાં સુધારો કરવા દિશાનિર્દેશ આપવામાં આવે છે. જો કસાઈખાનું એ.પી.પી.સી.બી.ના આવા સુધારેલ સંમતિ હુકમનું પાલન કરવામાં નિષ્ફળ જાય, તો સત્તાવાળાઓને અલ–કબીર એકમનું બંધ કરવાનું નિર્દેશ આપવા માટે ખુલ્લું રહેશે.

૨. એપીપીસીબીને નિર્દેશ આપવામાં આવે છે કે તે પર્યાવરણ સંરક્ષણ નિયમો, ૧૯૮૬ના પાલનરૂપે અલ–કબીર દ્વારા તેના સંમતિ હુકમ હેઠળ નિર્ધારિત પ્રદૂષણ ધોરણોના પાલન અંગેના અહેવાલો રાજ્ય સરકાર તેમજ કેન્દ્રીય સરકાર સમક્ષ દર ત્રણ મહિનામાં એક વાર રજૂ કરે.

૩. કંપનીને તેના કતલખાના દ્વારા હવા અને પાણીના પ્રદૂષણનું નિયમિત નિરીક્ષણ કરવા માટે નિર્દેશ આપવામાં આવે છે. વધુમાં, તેને પર્યાવરણ સંબંધિત કાયદાઓ, ખાસ કરીને પર્યાવરણ સંરક્ષણ નિયમો, ૧૯૮૬, ના પાલન અંગેનો અહેવાલ દર મહિને એપીસીબીબી સમક્ષ રજૂ કરવા માટે પણ નિર્દેશ આપવામાં આવે છે.

૪. અલ–કબીરને તેના આસપાસના વિસ્તારોમાં ગૌવંશની વસતી અંગેનો અહેવાલ દર વર્ષે એક વાર રાજ્ય સરકાર સમક્ષ રજૂ કરવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે. રાજ્ય સરકાર ઉક્ત અહેવાલની સચોટતા તપાસશે અને તે પછી યોગ્ય કાર્યવાહી કરશે.

૫. રાજ્ય સરકારને હુકમ આપવામાં આવે છે કે તે અલ કબીર દ્વારા લાગુ પડતા તમામ કાયદાઓના પાલન અંગે, વિશેષ કરીને આંધ્ર પ્રદેશ ગાયવધ પ્રતિબંધ અને પશુ સંરક્ષણ અધિનિયમ, ૧૯૭૭ ની જોગવાઈઓના પાલન બાબતે, દર ત્રણ મહિનામાં એકવાર નિયમિત અને કડક દેખરેખ રાખે અને તે અંગે અહેવાલો મેળવે, અને ત્યારબાદ તેમના યોગ્ય અમલીકરણ માટે જરૂરી કાર્યવાહી કરે.

૬. કંપનીને રાજ્ય સરકાર સાથે પરામર્શ કરીને આગામી ત્રણ મહિનાની અંદર વધુ સારી પશુપાલન પદ્ધતિઓના પ્રોત્સાહન માટે યોજના તૈયાર કરવા અને રાજ્ય સરકારના સહયોગથી તેનું અમલીકરણ હાથ ધરવા નિર્દેશ કરવામાં આવે છે. રાજ્ય સરકારને આ હેતુ માટે તમામ આવશ્યક પગલાં લેવા નિર્દેશ કરવામાં આવે છે.

૭. રાજ્યમાં હાલના કતલખાનાઓનું આધુનિકીકરણ કરવું યોગ્ય છે અને તે સંદર્ભે રાજ્ય સરકાર જે પગલાં જરૂરી માને તે લઈ શકે છે.

૮. અંતે, કેન્દ્ર સરકારને ભારતના સંવિધાન હેઠળની રાજ્યની નીતિનિર્દેશક તત્ત્વોના પ્રકાશમાં તેમજ માંસ નિકાસ નીતિના પશુધન વસ્તી પર થનારા સંભવિત હાનિકારક પ્રભાવો અને તેનાથી દેશની અર્થવ્યવસ્થા પર પડનારા પ્રભાવોના પ્રકાશમાં, માંસ નિકાસ નીતિનું પુનર્વિચાર કરવા માટે નિર્દેશ આપવામાં આવે છે.

તેમ છતાં, અમે કેન્દ્ર સરકાર અને રાજ્ય સરકાર માટે એલ.ઓ.આઈ., સૂચનાઓ તથા રાજ્ય સરકારના સામાન્ય હુકમમાં દર્શાવ્યા મુજબના અંતર સંબંધિત પ્રતિબંધો પર વિચારણા કરવાની બાબત ખુલ્લી રાખીએ છીએ અને જો કેન્દ્ર સરકાર અથવા રાજ્ય સરકાર આ નિષ્કર્ષે આવે કે સંબંધિત સ્થળે કતલખાનાને તેમનો વ્યવસાય ચલાવવાની મંજૂરી આપી શકાતી નથી, તો તે સ્થિતિમાં, જે તે પ્રમાણે, કેન્દ્ર સરકાર અથવા રાજ્ય સરકાર કાયદા અનુસાર આગળની કાર્યવાહી કરવા હકદાર રહેશે.

કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં લેતા, અને એ હકીકતને જોતા કે આ અદાલતે આંતરિમ હુકમ દ્વારા ડૉ. કિશન રાવ (સી.એ. નં. ૩૯૬૬/ ૧૯૯૪માં અપીલકર્તા) વિરુદ્ધ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૯૫ તથા ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૯૧ સાથે વાંચી ફરિયાદ પક્ષ શરૂ કરવા બાબતે વડી અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલા નિર્દેશના અમલ પર સ્થગિતી આપી હતી, અમે ડૉ. કિશન રાવ વિરુદ્ધ આ ફરિયાદ પક્ષને વધુ આગળ ધપાવવા માટે કોઈ કારણ જણાતું નથી.

આ સામૂહિક ચુકાદા દ્વારા અપીલોનો નિકાલ કરવામાં આવેલ હોવાને કારણે, બાકી રહેલી તમામ અંતરવર્તી અરજીઓ તથા અદાલત-અવમાનના અરજિપત્રો, જો કોઈ હોય, તેમનો પણ નિકાલ થયેલ માનવામાં આવશે.

ખર્ચ અંગે કોઈ હુકમ કરવામાં આવશે નહીં.

સિવિલ અપીલ નં. ૪૭૧૧-૪૭૧૩ સન ૧૯૯૮ માં :

જોકે આ ત્રણ અપીલો, જે કે સી.એ. નં. ૪૭૧૧-૪૭૧૩ ના ૧૯૯૮ (ઉમેશ અને અન્ય વિ. કર્ણાટક અને અન્ય) છે, સી.એ. નં. ૩૯૬૪-૬૮ ના ૧૯૯૪ સાથે સાંભળવામાં આવી હતી, તેમ છતાં સી.એ. નં. ૪૭૧૧-૪૭૧૩ ના ૧૯૯૮ માં ચુકાદો અલગથી આપવો યોગ્ય માનવામાં આવ્યો, કારણ કે આ અપીલોમાં સામેલ પ્રશ્નો સી.એ. નં. ૩૯૬૪-૬૮ ના ૧૯૯૪

માં વિવાદગ્રસ્ત નહોતા. તે અનુસાર, કાયદા અને તથ્યના સામાન્ય પ્રશ્નો ધરાવતી આ ત્રણ અપીલોમાં ચુકાદો નીચે મુજબ આપવામાં આવે છે:-

કર્ણાટક વડી અદાલત સમક્ષ, બે રિટ અરજીઓ એટલે કે ડબલ્યુ.પી. નં. ૩૨૯૯૯-૩૩૦૦૦૭/૧૯૯૫ એક એન. ઉમેશ અને હિન્દુ જાગરણ વેદિકે દ્વારા દાખલ કરવામાં આવી હતી. અન્ય એક રિટ અરજી એટલે કે રિટ અરજી નં. ૩૧૨૧૭/૧૯૯૨ એ જ વડી અદાલતમાં શ્રીમતી સરોજિની મુથન્ના અને એચ. મંગલાંબા રાવ તથા અન્ય લોકો દ્વારા દાખલ કરવામાં આવી હતી. ઉમેશ અને હિન્દુ જાગરણ વેદિકે દ્વારા દાખલ કરાયેલ ડબલ્યુ.પી. નં. ૩૨૯૯૯/૧૯૯૫ અને ડબલ્યુ.પી. નં. ૩૩૦૦૦/૧૯૯૫ ધરાવતી રિટ અરજીઓમાં નીચેની રાહતો માંગવામાં આવી હતી:

(૧) સામાવાળાઓને મૈસૂર ગાયવધ નિવારણ અને ઢોર સંરક્ષણ અધિનિયમ, ૧૯૬૪ (સંક્ષેપમાં "૧૯૬૪નો અધિનિયમ") ની કલમો ૪, ૮, ૯, ૧૦, ૧૧ અને ૧૮ ની જોગવાઈઓનો મૈસૂર જિલ્લાની ચામરાજનગર તાલુકામાં કડક અમલ કરાવવા હુકમ આપતો મેન્ડેમસ સ્વરૂપનો રિટ, તેમજ રાજ્ય સરકારને અધિનિયમની ઉપરોક્ત જોગવાઈઓ મુજબ ગાયો અને અન્ય પ્રાણીઓની સંભાળ માટેની સંસ્થાઓ શક્ય તેટલી વહેલી તકે સ્થાપવા દિશાનિર્દેશ આપવા માટે.

(૨) ૧૯૬૪ ના અધિનિયમની કલમ ૫ ને રદબાતલ તથા બંધારણના નિર્દેશાત્મક સિદ્ધાંતોની ભાવના, એટલે કે બંધારણના અનુચ્છેદો ૩૭ અને ૪૮, ના અધિકારક્ષેત્ર બહારની અને બંધારણના અનુચ્છેદો ૨૫ અને ૨૬ નો ભંગ કરતી હોવાનું જાહેર કરો.

(૩) ભારતના બંધારણની કલમો ૧૪, ૧૫, ૨૧, ૨૫ અને ૨૬ના ભંગરૂપ ગણાવી, ૧૯૬૪ના અધિનિયમ હેઠળ ગૌવંશીય પશુઓના કતલ પર આંશિક પ્રતિબંધ જાહેર કરવો.

(૪) સમગ્ર કર્ણાટકમાં બોવાઇન પશુઓના કતલ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધનો રિટ જારી કરવો.

વ્યવહારિક રીતે, સરોજિની મુથન્ના અને મંગલાંબા રાવ દ્વારા ડબ્લ્યુ.પી. ક્રમાંક ૩૧૨૧૭/૧૯૯૨ માં સમાન જ રાહતો માંગવામાં આવી હતી. જોકે, ડબ્લ્યુ.પી. ક્રમાંક ૩૧૨૧૭/૧૯૯૨ કર્ણાટકના કોડગુ અને કૂર્ગ જિલ્લાઓને સંબંધિત છે.

સોગંદનામાઓના આદાન–પ્રદાન પછી અને પક્ષકારોના વિદ્વાન વકીલોને સાંભળ્યા બાદ, ત્રણેય રિટ અરજીઓ હાઈકોર્ટે તા. ૧૬.૦૩.૧૯૯૮ના એક સામાન્ય ચુકાદા દ્વારા નામંજૂર કરી હતી. આ ચુકાદા સામે અપીલકર્તાઓ દ્વારા વર્તમાન અપીલો દાખલ કરવામાં આવી છે, જેઓને આ અદાલતે વિશેષ અનુમતિ મંજૂર કરીને સ્વીકારી હતી અને સંબંધિત

પક્ષકારોના વિદ્વાન વકીલોની હાજરીમાં તેની સુનાવણી કરવામાં આવી હતી.

આ અપીલોનો નિર્ણય કરતાં વખતે ધ્યાનમાં લેવાની જરૂરી સંબંધિત હકીકતો નીચે દર્શાવવામાં આવે છે.

વડી અદાલતમાં દાખલ કરાયેલી ત્રણ રિટ અરજીઓ જાહેર હિતની અરજીઓના સ્વરૂપની હતી અને અરજદારો અદાલત સમક્ષ તે રિટ અરજીઓનું પ્રતિનિધિ ક્ષમતામાં પ્રત્યારોપણ કરી રહ્યા હતા.

અહીંના ફર્સ્ટ અપીલકર્તા ભારતના એનિમલ બોર્ડના માનદ પ્રાણી કલ્યાણ અધિકારી છે. અહીંના દ્વિતીય અપીલકર્તા એટલે કે હિન્દુ જાગરણ વેદિકે એવી સંસ્થા છે, જે હિંદુ મૂલ્યોને જાળવી રાખવા માટે કાર્યરત છે અને "ગાય" ની પવિત્રતાના સંરક્ષણમાં રસ ધરાવે છે. અહીંના તૃતીય અપીલકર્તા કોડાગુ જિલ્લાના મૂળ નિવાસી છે અને હિંદુઓના કોડવા સમુદાયના છે. અહીંના ચતુર્થ અપીલકર્તા વ્યવસાય કરતા વકીલ છે અને બેંગલોર શહેરના નિવાસી છે.

પૂર્વવર્તી કૂર્ગ રાજ્યમાં, જે હવે કર્ણાટક રાજ્યનો ભાગ બને છે, ત્યાં ગાયો અને તેમના વંશજોના કતલ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ હતો, કારણ કે ગાયો અને વાછરડાંઓ અથવા બળદો કે બળિયાઓનું કતલ કરવું અથવા મારી નાખવું અક્ષમ્ય પાપ માનવામાં આવતું હતું અને તે કૂર્ગના

મૂળનિવાસીઓ, જેને 'કોડવાસ' કહેવાતા, તેમની લાગણીઓ, પ્રથાઓ અને ધાર્મિક માન્યતાઓના વિરોધમાં હોવાનું માનવામાં આવતું હતું. વધુમાં, આ તમામ ધાર્મિક લાગણીઓને લાંબા સમયથી કાયદેસર રક્ષણ મળતું આવ્યું હતું અને ૧૯૫૬ના સ્ટેટ્સ રિઓર્ગેનાઇઝેશન એક્ટ હેઠળ રાજ્યના પુનર્ગઠન પહેલાં પણ તેનો અનુસરો કરવામાં આવતો હતો.

ભૂતપૂર્વ મૈસૂર રાજ્યમાં, રાજ્યની પશુસંપત્તિનું સંરક્ષણ કરવા માટે મૈસૂર પ્રિવેન્શન ઑફ કાઉઝ સ્લોટર અધિનિયમ, ૧૯૪૮ દ્વારા ગાયો, બળદો, બળદિયાઓ, ભેંસો અને વાછરડાઓના વધને પ્રતિબંધિત કરવામાં આવ્યો હતો. ૧૯૬૪માં, પૂર્વવર્તી કૂર્ગ રાજ્યના મૈસૂર રાજ્ય સાથેના વિલીનીકરણ પછી, મૈસૂર પ્રિવેન્શન ઑફ કાઉ સ્લોટર એન્ડ કેટલ પ્રિઝર્વેશન અધિનિયમ, ૧૯૬૪ (સંક્ષેપમાં "૧૯૬૪નો અધિનિયમ") નામે નવો કાયદો અમલમાં આવ્યો, જેણે ૧૯૪૮ના અધિનિયમને રદ કર્યો અને રાજ્યમાં પશુવધ સંબંધિત કાયદાઓમાં નીચે મુજબ ફેરફાર કર્યા:

(૧) ગાયો તથા પાડીઓ સાથે ભેંસીઓના બચ્ચાંઓના વધ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો હતો (કલમ ૪)

(૨) અન્ય ગૌવંશીય પ્રાણીઓ, એટલે કે બળદ, બળિયા, ભેંસો, સક્ષમ સત્તાધિકારી પાસેથી લેખિત પ્રમાણપત્ર પ્રાપ્ત કર્યા બાદ કતલ કરી શકાતા હતા કે પ્રાણી કતલ માટે યોગ્ય છે, અર્થાત્ તેની વય ૧૨ વર્ષથી વધુ છે

અથવા ઈજા, તર્કવિરુદ્ધિઓ અથવા અન્ય કોઈ કારણસર પ્રજનન, ખેંચકામ અથવા દુગ્ધઉત્પાદનના હેતુઓ માટે તે પ્રાણી કાયમી રીતે અસમર્થ બની ગયું છે. (કલમ ૫) ૧૯૬૪ના અધિનિયમની કલમ ૧૮ હેઠળ રાજ્ય સરકારને ગાયો અને અન્ય પ્રાણીઓની સંભાળ માટે સંસ્થાઓ સ્થાપિત કરવાની અથવા તેમની સ્થાપના કરવા માટે નિર્દેશ આપવાની સત્તા છે. અમારી સમક્ષ, નિર્ણય માટે નીચેના પ્રશ્નો ઉદ્ભવ્યા હતા:

૧. શું હાઇકોર્ટે અરજીઓ એકસાથે નામંજૂર કરીને ભૂલ કરી હતી, જ્યારે તેણે એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો હતો કે રાજ્ય સરકારે ૧૯૬૪ના અધિનિયમની જોગવાઈઓનો કડક અમલ કરવો જ જોઈએ–

૨. કેશવાનંદ ભારતી કેસમાં મોટી ખંડપીઠના નિર્ણય તથા આ અદાલતના અનુસર્તા નિર્ણયોના પ્રકાશમાં, મોહમ્મદ હનીફ કુરેશી વિ./બિહાર રાજ્ય (ઉપરોક્ત) મામલે આ અદાલતે કલમ ૪૮ના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતના અમલીકરણને, ખાતરી આપવામાં આવેલા મૂળભૂત અધિકારની સરખામણીમાં, જે દૃષ્ટિકોણ અપનાવ્યો છે તેમાં ફેરફાર આવશ્યક છે કે કેમ–

૩. શું કલમ ૪૮ માંના શબ્દો ગૌવંશીય પશુઓની તમામ શ્રેણીઓનો સમાવેશ કરવા જેટલા વ્યાપક છે–

૪. શું ૧૯૬૪ના અધિનિયમની કલમ ૫ એટલી હદ સુધી અસંવિધાનિક છે કે તે ગૌવંશીય પશુઓના વધ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ લાદતી નથી, અને શું કર્ણાટક રાજ્યને રાજ્યમાં તમામ ગૌવંશીય પશુઓના વધ પર પ્રતિબંધ મૂકવાનો નિર્દેશ આપતાં રિટ જારી કરવી જોઈએ–

આ પ્રશ્નોનો નિર્ણય કરતા પહેલાં, અમે કર્ણાટક હાઈકોર્ટે પડકારાયેલા ચુકાદામાં નોંધેલા નિષ્કર્ષોને ધ્યાનમાં રાખી શકીએ છીએ.

અહીં અગાઉ નોંધ્યા મુજબ, ઉપરોક્ત તમામ ત્રણ રિટ અરજીઓમાં માંગવામાં આવેલી રાહતો પરથી અમને જણાય છે કે સામાવાળાઓને મૅન્ડેમસ સ્વરૂપનો રિટ જારી કરીને મૈસુર જિલ્લાની ચામરાજનગર તાલુકા, કૂર્ગ જિલ્લા, કોડગુ જિલ્લામાં તેમજ ૧૯૬૪ના અધિનિયમની કલમો ૪, ૮ થી ૧૧ અને ૧૮ની જોગવાઈઓનો કડક અમલ કરાવવા અને ઉપરાંત રાજ્ય સરકારને, અધિનિયમની ઉપરોક્ત જોગવાઈઓ અનુસાર, ગાયો અને અન્ય પ્રાણીઓની સંભાળ માટેની સંસ્થાઓ શક્ય તેટલી વહેલી તકે સ્થાપિત કરવા દિશાનિર્દેશ આપવા માટે પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી.

પરિછેદ ૮ માં, હાઈકોર્ટે વિવાદિત હુકમમાં આ રાહત અંગે અપીલકર્તાઓના પક્ષમાં એવો નિષ્કર્ષ નોંધ્યો કે "આવું કહેવું અનાવશ્યક છે કે સરકાર અને તેના અધિકારીઓએ અધિનિયમની જોગવાઈઓનો કડકપણે અમલ કરવો અને તેનું કડકપણે પાલન સુનિશ્ચિત કરવું આવશ્યક છે". (ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે). પ્રશ્ન ક્રમાંક ૧ અંગે,

ચુકાદાના મુખ્ય ભાગમાં હાઈકોર્ટે એવો નિષ્કર્ષ નોંધ્યો હોવાથી, અમે આ તબક્કે આ પ્રશ્નની વિગતમાં ગયા વગર રાજ્ય સરકાર અને તેની સાધનસંસ્થાઓને ૧૯૬૪ ના અધિનિયમની કલમો ૪, ૮ થી ૧૧ અને ૧૮ ની જોગવાઈઓનો કડકપણે અમલ કરવા અને તેનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા દિશાનિર્દેશ આપવો યોગ્ય માનીએ છીએ. એવું કહેવું અનાવશ્યક છે કે વૈધાનિક જોગવાઈઓનું કડકપણે પાલન થવું આવશ્યક છે અને તેથી ૧૯૬૪ ના અધિનિયમની ઉપરોક્ત જોગવાઈઓનું પાલન કરવું રાજ્ય સત્તાધિકારીઓનું કર્તવ્ય છે. પ્રકરણને આ દૃષ્ટિએ જોતા, અગાઉ અહીં ઘડવામાં આવેલ પ્રશ્ન ક્રમાંક ૧ નો નિર્ણય અપીલકર્તાઓના પક્ષમાં એવો કરવામાં આવે છે કે રાજ્ય સરકાર તથા અન્ય રાજ્ય સત્તાધિકારીઓ ૧૯૬૪ ના અધિનિયમની કલમો ૪, ૮ થી ૧૧ અને ૧૮ ની જોગવાઈઓનો કડકપણે અમલ કરે અને તેનું પાલન સુનિશ્ચિત કરે.

જોકે આ નિષ્કર્ષ હાઈકોર્ટે અપીલકર્તાઓના પક્ષમાં નોંધ્યો હતો, તથાપિ અંતિમ નિર્ણય તેમના વિરુદ્ધ ગયો, એટલે કે, રિટ અરજીઓ સંપૂર્ણપણે નામંજૂર કરવામાં આવી હતી.

હવે અમારી સમક્ષ અપીલકર્તાઓએ ઉઠાવેલ બીજા મુદ્દાનો વિચાર કરીએ. અપીલકર્તાઓના મતે, મોહદ. હનીફ કુરેશી અને અન્ય વિ./સ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર (પૂર્વોક્ત) ના નિર્ણયમાં રાજ્યના નીતિનિર્દેશક તત્ત્વો અને મૂળભૂત અધિકારો વચ્ચેના સંબંધ અંગે લેવાયેલ દૃષ્ટિકોણમાં, કેસવાનંદ

ભારતી વિ./સ. સ્ટેટ ઓફ કેરળ (પૂર્વોક્ત) ના કેસના નિર્ણય તથા ત્યારપછીના નિર્ણયો ના પ્રકાશમાં સુધારો આવશ્યક છે. આ અદાલતના સ્ટેટ ઓફ ગુજરાત વિ./સ. મિર્ઝાપુર (પૂર્વોક્ત) ના તાજેતરના નિર્ણયને ધ્યાનમાં લેતાં, આ મુદ્દાના આ પાસાનો વિગતવાર વિચાર કરવો આવશ્યક નથી. મોહદ. હનીફ કુરેશી અને અન્ય વિ./સ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર (પૂર્વોક્ત) ના કેસમાં આ અદાલતનો નિર્ણય હવે આ મુદ્દે મિર્ઝાપુર કેસમાં આ અદાલતના બંધારણીય પીઠના નિર્ણય દ્વારા અમાન્ય ઠરાવવામાં આવ્યો છે. તેથી, આ પ્રશ્નનો નિર્ણય અપીલકર્તાઓના પક્ષે કરવામાં આવે છે. મોહદ. હનીફ કુરેશી અને અન્ય વિ./સ. સ્ટેટ ઓફ બિહાર (પૂર્વોક્ત) માં, નીતિનિર્દેશક તત્ત્વોને અમલમાં મૂકવા માટે બનાવવામાં આવેલ કાયદો મૂળભૂત અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરનાર ગણાવી શકાય નહીં એવી દલીલ આ આધાર પર નકારી કાઢવામાં આવી હતી કે:

બંધારણ પર સુસંગત અર્થઘટન કરવું આવશ્યક છે અને તે રીતે અર્થઘટન કરવામાં આવે તો તેનો અર્થ એવો થાય છે કે રાજ્યએ નિશ્ચિતપણે રાજ્યના નીતિનિર્દેશક સિદ્ધાંતોનો અમલ કરવો જોઈએ, પરંતુ તે એવો કરવો જોઈએ કે તેના કાયદાઓ મૂળભૂત અધિકારોને છીનવી ન લે અથવા સંકોચિત ન કરે, કારણ કે અન્યથા ભાગ 3 ની સંરક્ષાત્મક જોગવાઈઓ "રેતીની માત્ર દોરી" બની રહેશે.

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે).

તેમ છતાં, ગુજરાત રાજ્ય વિ. મિર્ઝાપુર (ઉપરોક્ત) ના પ્રકરણમાં સંવિધાન પીઠના ઉપરોક્ત નિર્ણયમાં આ દૃષ્ટિકોણ સ્વીકારવામાં આવ્યો નહોતો. સંવિધાન પીઠે નોંધ્યું કે કેસવાનંદ ભારતી વિ. કેરળ રાજ્ય (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણય પછીની સ્થિતિ આ મુજબ છે :

સંવિધાનના ભાગ ૧૧ અધ્યાય ૧ હેઠળ કાયદો બનાવનાર વિધાનમંડળની વિધાન કરવાની સત્તા–ક્ષમતાની અંદર તે બનાવવામાં આવ્યો હોય અને, પ્રથમ તો તે મૂળભૂત અધિકાર સાથે સ્પષ્ટ વિરોધાભાસમાં ન આવે તથા, બીજું તો આ બન્ને મર્યાદાઓને આધીન રહીને, રાજ્યની નીતિના દિશાસૂચક તત્ત્વોને સુનિશ્ચિત કરવા માટે કોઈપણ મૂળભૂત અધિકાર પર મૂકાયેલ પ્રતિબંધ યુક્તિસંગત ગણાશે અને તેથી વિધિસંગત ઠરશે."

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

મિર્ઝાપુર વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્યના કેસમાંના નિર્ણયના અનુચ્છેદ ૨૨ માં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું છે:

કલમ ૧૯(૧) માં સૂચિબદ્ધ અધિકારો પર જે પ્રતિબંધો મૂકી શકાય છે, તે માત્ર કલમો ૧૯(૨) થી ૧૯(૬) સુધીના પ્રાવધાનોને આધીન નથી; રાજ્યની નીતિના નિર્દેશક સિદ્ધાંતો વિષયક પ્રકરણમાં સમાવવામાં આવેલા પ્રાવધાનોનો પણ ઉપયોગમાં લેવામાં આવી શકે છે અને મૂળભૂત

અધિકારો પર મૂકાયેલા પ્રતિબંધોની યુક્તિયુક્તતાનું નિર્ધારણ કરવા માટે તેમના પર અવલંબન રાખી શકાય છે.

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે).

વધુમાં, સ્ટેટ ઑફ ગુજરાત વિ. મિર્ઝાપુરના કેસમાં, જ્યાં સુધી અનુચ્છેદ ૪૮, ૪૮–અ તથા અનુચ્છેદ ૫૧–અ(જી)નો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું:

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે કોઈપણ કાનૂની જોગવાઈ અથવા કાર્યપાલિકાના કૃત્યની બંધારણીય માન્યતાની કસોટી કરવાનો પ્રશ્ન હોય, અથવા નિયમન, નિયંત્રણ અથવા પ્રતિબંધ દ્વારા કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારના ઉપભોગ પર કાયદાથી લાદવામાં આવેલા કોઈપણ પ્રતિબંધની યુક્તિપૂર્ણતાની કસોટી કરવાની હોય, ત્યારે રાજ્યની નીતિના માર્ગદર્શક તત્ત્વો અને બંધારણના અનુચ્છેદ ૫૧–એ માં પ્રતિષ્ઠિત મૂળભૂત કર્તવ્યો મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. કુરેશી–૧ માં લેવાયેલો નિર્ણય, જેમાં પડકારવામાં આવેલ ત્રણેય વિધાનકૃતિઓની સંબંધિત જોગવાઈઓને માત્ર યુક્તિપૂર્ણતાના અભાવના એકમાત્ર આધાર પર રદ કરવામાં આવી હતી, તે ભિન્ન રીતે નક્કી થયો હોત જો અનુચ્છેદ ૪૮ ને તેનો સંપૂર્ણ અને યોગ્ય અર્થ આપવામાં આવ્યો હોત તથા તેને યોગ્ય મહત્ત્વ અપાયું હોત અને અનુચ્છેદો ૪૮–એ અને ૫૧–એ(જી) બંધારણના મુખ્ય અંગમાં ઉપલબ્ધ હોત.

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

ઉપરોક્ત કાયદેસરની સ્વીકારેલી સ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને, તેથી અમે માનીએ છીએ કે જેમ પ્રશ્ન ક્રમાંક ૨ ઘડવામાં આવ્યો છે, તેમ તેનો નિર્ણય અપીલકર્તાઓના પક્ષમાં થવો જરૂરી છે. આ પ્રશ્નનો નિર્ણય અપીલકર્તાઓના પક્ષમાં થવા છતાં, તે આ અપીલના નિર્ણય પર કોઈ મહત્ત્વપૂર્ણ અસર કરશે નહીં.

હવે તૃતીય પ્રશ્ન, જે સંર્વિધાનના કલમ ૪૮ ના અથ ઘટન સાથે સંબંધિત છે, તેનો વિચાર કરવામાં આવશે.

૧૯૫૮ના કુરેશીના કેસમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે:

આ નિર્દેશના આ ભાગ દ્વારા ભલામણ કરવામાં આવેલ સંરક્ષણ, અમારા મત પ્રમાણે, ફક્ત ગાયો અને વાછરડાં તથા તેવા પ્રાણીઓ પૂરતું મર્યાદિત છે, જે હાલમાં અથવા સંભાવિત રીતે દૂધ આપવાની અથવા ખેંચાણના પશુ તરીકે કામ કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે; પરંતુ જે હેતુ માટે આ ભલામણ સ્પષ્ટપણે કરવામાં આવી છે તેની સ્વભાવગત દૃષ્ટિએ, તે એવા પશુઓ સુધી વિસ્તરતું નથી, જે એક સમયે દુગ્ધારુ અથવા ખેંચાણના પશુ હતા પરંતુ હવે તેવા રહ્યા નથી.

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે).

પરંતુ સ્ટેટ ઑફ ગુજરાત વિ./સ. મિર્ઝાપુરના કેસમાં આ સ્થિતિ નામંજૂર કરવામાં આવી હતી અને એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો કે:

અમારા મત મુજબ, બંધારણના અનુચ્છેદ ૪૮ માં ઉપયોગમાં લેવાયેલો 'દૂધાળ અથવા ભારવહન પશુધન' એવો પ્રયોગ, પોતાના સ્વભાવથી દૂધાળ અથવા ભારવહન ન હોય એવા પશુધનથી ભિન્ન એવા પશુધનના એક વર્ગીકરણ અથવા જાતિના વર્ણનરૂપ છે, અને ઉક્ત શબ્દોમાં એવા દૂધાળ અથવા ભારવહન પશુધનનો સમાવેશ થતો નથી, જે વય અથવા અશક્તિના કારણે, તાત્કાલિક કે કાયમી રીતે, તે હેતુઓ માટે કાર્યક્ષમ રહેતું બંધ કરે. ઉક્ત શબ્દોને તે પહેલાં આવેલા "ગાયો અથવા વાછરડાં" શબ્દોથી અર્થછાયા પ્રાપ્ત થાય છે. જીવનકાળના અવધિ દરમિયાન કેટલાંક વર્ષો સુધી જે પશુધનની જાતિ દૂધાળ અથવા ભારવહન હોય તે ઉક્ત પ્રયોગના વ્યાપમાં આવવાની છે. એકવાર તે દૂધાળ અથવા ભારવહન રહેતું બંધ કરે, ત્યારબાદ તેને 'અન્ય દૂધાળ અને ભારવહન પશુધન' ની શ્રેણીમાંથી બહાર ખેંચી શકાતું નથી.

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે).

સ્થિતિ એવી હોવા પરથી અને ઉપરોક્ત બંધારણીય પીઠના નિર્ણયને ધ્યાનમાં લેતા, હવે વધુ એવો અભિપ્રાય રાખી શકાતો નથી કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૪૮ હેઠળના આ નિર્દેશના આ ભાગ દ્વારા ભલામણ કરાયેલ સંરક્ષણ માત્ર ગાયો અને વાછરડાંઓ તથા તેવા પ્રાણીઓ સુધી જ

મર્યાદિત ગણાવી શકાય જે હાલમાં દૂધ આપવાની કે જોતાણના ઢોર તરીકે કામ કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. ઉપરોક્ત બંધારણીય પીઠના નિર્ણયે સ્પષ્ટ કર્યું છે કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૪૮ હેઠળનું સંરક્ષણ તેવા ઢોર સુધી પણ વિસ્તરે છે, જે કોઈ એક સમયે દૂધાળ અથવા જોતાણ માટેના હતા, પરંતુ પછીથી એવા રહ્યા નથી. પક્ષકારોના વિદ્વાન વકીલે ઢોરની ઉપયોગિતા અંગે રજૂઆત કરી હતી. ૧૯૫૮ ના કુરેશીના કેસમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે નિશ્ચિત વય પછી ઢોર નિષ્પ્રયોજ્ય બની જાય છે, કઈ વય તે નક્કી કરવું તે વિધાનમંડળનો વિષય છે, અને ત્યારબાદ તેમનું પાલન–પોષણ દેશની અર્થવ્યવસ્થાપર ભારરૂપ બને છે. ઉપરોક્ત કેસમાં બંધારણીય પીઠના નિર્ણય દ્વારા આ સ્થિતિનો પણ ઈનકાર કરવામાં આવ્યો છે, અને આ અદાલતે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું છે:

અમે એવું નિર્ધારિત કર્યું છે કે બળદ અને ખસી કરેલા બળદ માત્ર કોઈ નિશ્ચિત વય પાર કરી લેતાં જ નિષ્પ્રયોજ્ય બની જતા નથી. બાયો–ગેસ પ્લાન્ટ જેવા અપરંપરાગત ઊર્જાસ્રોતોના વધતા સ્વીકારને કારણે, પ્રજનન અને ભાર ખેંચવાના હેતુ માટે ઉપયોગી રહેવાનું બંધ કરી દીધું હોવા છતાં પણ, બળદ અને ખસી કરેલા બળદોને તેમનું સંપૂર્ણ આયુષ્ય જીવવાની આવશ્યકતા ન્યાયસંગત ઠરે છે.

(ભાર આપેલ)

ઉપરોક્ત નિષ્કર્ષોને અનુસરીને અને આ નિષ્કર્ષોના આધારે કે અમારી અર્થવ્યવસ્થામાં પશુચારા માટે પૂરતા સ્ત્રોતો તથા પોષણના વૈકલ્પિક સ્ત્રોતો ઉપલબ્ધ છે, ગુજરાત રાજ્ય વિ. મિર્ઝાપુરના કેસમાં નીચે મુજબ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું:

વિધાનમંડળે પોતાની પ્રજાની જરૂરિયાતોને યોગ્ય રીતે મૂલવી છે અને તે જ બાબતને આક્ષેપિત કાયદાની પ્રસ્તાવનામાં તેમજ તેને જોડવામાં આવેલા હેતુઓ અને કારણોના નિવેદનમાં નોંધેલી છે. અમારા સમક્ષ પ્રચુર પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ સામગ્રીના પ્રકાશમાં, આ નિષ્કર્ષથી બચી શકાય તેમ નથી કે આક્ષેપિત કાયદા દ્વારા ગૌવંશને આપવામાં આવેલું સંરક્ષણ રાષ્ટ્રની અર્થવ્યવસ્થાના હિતમાં આવશ્યક છે. માત્ર એટલા માટે કે તે કસાઈઓને 'અસુવિધા' અથવા કંઈક 'અવ્યવસ્થા' ઊભી કરે, આક્ષેપિત કાયદા દ્વારા લાદવામાં આવેલ પ્રતિબંધ સામાન્ય જનતાના હિતમાં નથી એવું માનવામાં આવી શકે નહીં. પૂર્વવર્તી હિતને અનુવર્તી હિત સમક્ષ ઝુકવું જ પડશે.

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

તેથી, અમારી દૃષ્ટિએ, સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૪૮નું અર્થઘટન હવે વિસ્તૃત કરવામાં આવ્યું છે અને "દૂધાળ અને બોજા વહન કરનાર પશુઓ"માં એવા પશુઓનો પણ સમાવેશ થાય છે, જે દૂધાળ અને બોજા વહન કરવાના હેતુઓ માટે ઉપયોગમાં લેવા કાયમી રીતે અસમર્થ બની

ગયા હોય. તેથી, આ પ્રશ્નનો નિર્ણય અપીલકર્તાઓના પક્ષમાં કરવામાં આવે છે. જોકે, આ પ્રશ્નનો નિર્ણય અપીલકર્તાઓના પક્ષમાં કરવામાં આવ્યો છે, તેમ છતાં તે આ કેસના અંતિમ નિર્ણયમાં કોઈ મહત્વપૂર્ણ ફરક પેદા કરતો નથી. આ કેસમાં બહાર પાડવાની અંતિમ દિશાઓ પર અસર આગળના મુદ્દા, અર્થાત્ મુદ્દા ક્રમાંક ૪, અંગેના નિર્ણયથી પડશે.

હવે મુદ્દા ક્રમાંક ૪ તરફ આવીએ, એટલે કે, ૧૯૬૪ ના અધિનિયમની કલમ ૫ બોવાઇન પશુવર્ગના કતલ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ લાદતી નથી એટલી હદ સુધી શું બંધારણવિરોધી છે અને કર્ણાટક રાજ્યમાં બોવાઇન પશુવર્ગના કતલ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ લાદવા માટે રાજ્ય સરકારને પરમાદેશનો રિટ જારી કરવો જોઈએ કે કેમ—

ગુજરાત રાજ્ય વિ. મિર્ઝાપુર કેસમાં, ત્યાં પડકારાયેલ અધિનિયમમાં નિશ્ચિત પ્રકારના પશુઓના વધ પર પ્રતિબંધની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી. આ અદાલતની બંધારણીય પીઠે તે કેસમાં એવો ઠરાવ કર્યો હતો કે આવું વિધાન બંધારણસંગત છે, કારણ કે તે વિધાન બંધારણની કલમ ૪૮માં આપેલ નિર્દેશના અનુસંધાનમાં હતું અને રાજ્યની નીતિનાં નિર્દેશક સિદ્ધાંતોમાં રહેલા હેતુને આગળ ધપાવતું કોઈપણ અધિનિયમ બંધારણવિરુદ્ધ ગણાવી શકાય નહિ. તેમ છતાં, એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો નહોતો કે ગૌવંશીય પશુઓના વધને મંજૂરી આપવી પોતાના જાતે જ બંધારણવિરુદ્ધ છે. હાલના કેસમાં, ૧૯૬૪ના અધિનિયમની કલમ ૫

ગૌવંશીય પશુઓના વધ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ મૂકતી નથી. તેવી સ્થિતિમાં, અપીલકર્તાઓએ માંગણી મુજબ ૧૯૬૪ના અધિનિયમની કલમ ૫ને બંધારણવિરુદ્ધ જાહેર કરવી અને રાજ્ય સરકારને ગૌવંશીય પશુઓના વધ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ મૂકવાનો નિર્દેશ આપવો, ન્યાયિક વિધાનસર્જન તરફ દોરી જશે અને વિધાનમંડળની સત્તાઓમાં દખલરૂપ બનશે. તેથી, મુદ્દા ક્રમાંક ૪માં રાજ્ય સરકારને ગૌવંશીય પશુઓના વધ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ મૂકવા માટે રિટ જારી કરવાની અપીલકતા ઓની પ્રાર્થના નામંજૂર કરવામાં આવે છે.

ઉપરોક્ત અહીં કરવામાં આવેલી અમારી ચર્ચાઓને ધ્યાનમાં લેતાં, ભલે મિર્ઝાપુરના નિર્ણયમાં પ્રશ્ન ક્રમાંક ૨ અને ૩ અંગે અપીલકર્તાઓની રજૂઆતને સમર્થન મળતું હોય, તેમ છતાં ઢોરવધ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ લાદવા માટે પરમાદેશનો રિટ જારી કરવો એ માત્ર ન્યાયિક કાયદેસર રચના સમાન ઠરશે અને કર્ણાટક વિધાનમંડળની સત્તામાં અતિક્રમણ કરશે, જેમ હાઈકોર્ટે ઠરાવ્યું હતું, અને અમારા મત મુજબ, તે દ્વારા અપનાવવામાં આવેલો અભિગમ યોગ્ય હતો. પરિસ્થિતિ આવી હોવાથી, અમારો મત છે કે ઢોરવધ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ જાહેર કરવાનો પ્રશ્ન મંજૂર કરી શકાય તેમ નથી અને અધિનિયમની કલમ ૫ ને બંધારણવિરોધી કહી શકાય નહીં. ઉપરોક્ત કારણોને આધારે, અપીલો ભાગે મંજૂર કરવામાં આવે છે, અર્થાત્ રાજ્ય સરકારને ૧૯૬૪ ના અધિનિયમની કલમો ૪,

૮-૧૧ અને ૧૮ ની જોગવાઈઓનો કડક અમલ અને અમલવારી સુનિશ્ચિત કરવા તથા તેના કોઈપણ ભંગ બાબતે કાર્યવાહી કરવા દિશાનિર્દેશ આપવામાં આવે છે તેટલી હદ સુધી. વધુમાં, એવી દિશા આપવામાં આવે છે કે રાજ્ય સરકાર ૧૯૬૪ ના અધિનિયમની કલમ ૧૮ ના પ્રકાશમાં ઢોરની સંભાળ અને સુરક્ષા પૂરી પાડવા માટે યોગ્ય સંસ્થાઓ જાળવી રાખે.

ખર્ચા બાબતે કોઈ હુકમ કરવામાં આવતો નથી.

The translation of this judgment has been provided by M/s Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.